СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ИЗВОРИ СРПСКОГ ПРАВА XIII

РАДЕ МИХАЉЧИЋ

ЗАКОНИ У СТАРИМ СРПСКИМ ИСПРАВАМА

ПРАВНИ ПРОПИСИ, ПРЕВОДИ,
УВОДНИ ТЕКСТОВИ И ОБЈАШЊЕЊА

БЕОГРАД
2006

РАДЕ МИХАЉЧИЋ

ЗАКОНИ У СТАРИМ СРПСКИМ ИСПРАВАМА

ПРАВНИ ПРОПИСИ, ПРЕВОДИ,
УВОДНИ ТЕКСТОВИ И ОБЈАШЊЕЊА

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

DEPARTEMENT DES SCIENCES SOCIALES
SOURCES DU DROIT SERBE XIII

RADE MIHALJČIĆ

LES LOIS DANS LES ANCIENS DOCUMENTS SERBES

DISPOSITIONS, TRADUCTIONS,
TEXTES INTRODUCTIFS ET EXPLICATIONS

Adopté lors de la VIe séssion du Departement des sciences sociales, tenne le 6 juin 2006, d'après le rapport de l'académicien *Sima Ćirković* et du membre correspondant *Miloš Blagojević*

Redacteur

membre correspondant
KOSTA ČAVOŠKI

BELGRADE
2006

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
ИЗВОРИ СРПСКОГ ПРАВА XIII

РАДЕ МИХАЉЧИЋ

ЗАКОНИ У СТАРИМ СРПСКИМ ИСПРАВАМА

ПРАВНИ ПРОПИСИ, ПРЕВОДИ,
УВОДНИ ТЕКСТОВИ И ОБЈАШЊЕЊА

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука,
од 6. јуна 2006. године, по реферату академика *Симе Ћирковића* и
дописног члана *Милоша Благојевића*

Уредник

дописни члан
КОСТА ЧАВОШКИ

БЕОГРАД
2006

Издаје
Српска академија наука и уметности

Лектор
Милутин Вујић

Коректор
Анђелка Секулић

Превод на француски
Паскал Донжон

Регистар
Радиславка Михаљчић

Технички уредник
Мира Зебић

Графичка припрема
Небојша Порчић

Тираж
500 примерака

Штампа
Култура а. д.
Београд, Милутина Миланковића 4

Штампање овог издања омогућено је захваљујући разумевању и доброчинству а. д. „Телеком Србија“

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 9

I ИЗДАЊА

ЗАКОН СВЕТОГ СИМЕОНА И СВЕТОГ САВЕ 13
ВОЈНИЧКИ ЗАКОН 20
ХРИСОВУЉА КРАЉА МИЛУТИНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ
- *ЗАКОН ПОДГРАЂУ* 25
БАЊСКА ИЛИ СВЕТОСТЕФАНСКА ХРИСОВУЉА 27
- *ЗАКОН ЦРКВЕНИМ ЉУДИМА* 29
- *ЗАКОН ВЛАХОМ* 41
- *ЗАКОН О ЦРКВЕНИМ ДОХОЦИМА* 42
- *ОБЛАСТ ДУХОВНА* 45
ГРАЧАНИЧКА ХРИСОВУЉА 46
- *ЗАКОН СТАРИ СРБЉЕМ* 48
ДЕЧАНСКЕ ХРИСОВУЉЕ 56
ПРВА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН МЕРОПСИМА* 61
ДРУГА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ* 72
ТРЕЋА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ* 80
- *ЗАКОН СТАРИ (О ПЛАНИНАМА)* 91
ЗАКОН ЦРКВЕНИ И *ЗАКОН МАНАСТИРСКИ* 92
ИСПРАВА КРАЉА ДУШАНА О ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ У ВРАЊУ 99
- *ЗАКОН ЉУДИМА ЦРКВЕНИМ* 100
- *ЗАКОН ВЛАХОМ* 103
ПРИЗРЕНСКА ИЛИ СВЕТОАРХАНЂЕЛОВСКА ХРИСОВУЉА 105
- *ЗАКОН СРБЉЕМ* 107
- *ЗАКОН ВЛАХОМ* 128
- *СЕЉАНИМА ЗАКОН* 131
УГОВОР ИВАНА КАСТРИОТА СА ДУБРОВНИКОМ
- *ЗАКОН ЦАРИНСКИ* 132

II ПРЕВОДИ

ПРЕВОДИ СТАРИХ СРПСКИХ ЗАКОНА 137
ЗАКОН СВЕТОГ СИМЕОНА И СВЕТОГ САВЕ 139
ВОЛИНЧКИ ЗАКОН 140
ХРИСОВУЉА КРАЉА МИЛУТИНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ
- *ЗАКОН ПОДГРАЂУ* 141
БАЊСКА ИЛИ СВЕТОСТЕФАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН ЦРКВЕНИМ ЉУДИМА* 142
- *ЗАКОН ВЛАХОМ* 147
- *ЗАКОН О ЦРКВЕНИМ ДОХОЦИМА* 148
- *ОБЛАСТ ДУХОВНА* 148
ГРАЧАНИЧКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН СТАРИ СРБЉЕМ* 149
ПРВА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН МЕРОПСИМА* 152
ДРУГА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ* 156
ТРЕЋА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ* 161
- *ЗАКОН СТАРИ (О ПЛАНИНАМА)* 165
ЗАКОН ЦРКВЕНИ И *ЗАКОН МАНАСТИРСКИ* 166
ИСПРАВА КРАЉА ДУШАНА О ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ У ВРАЊУ
- *ЗАКОН ЉУДИМА ЦРКВЕНИМ* 169
- *ЗАКОН ВЛАХОМ* 169
ПРИЗРЕНСКА ИЛИ СВЕТОАРХАНЂЕЛОВСКА ХРИСОВУЉА
- *ЗАКОН СРБЉЕМ* 171
- *ЗАКОН ВЛАХОМ* 177
- *СЕЉАНИМА ЗАКОН* 178
УГОВОР ИВАНА КАСТРИОТА СА ДУБРОВНИКОМ
- *ЗАКОН ЦАРИНСКИ* 179

III ВАЖНИЈИ ПОЈМОВИ

ЗАВИСНО СТАНОВНИШТВО У СВЕТЛУ ПРАВНИХ ПРОПИСА 183

СПИСАК ЧЕШЋЕ ЦИТИРАНИХ ДЕЛА 219
РЕГИСТАР 227

TABLE DES MATIERES

PREFACE 9

I EDITIONS

LOI DE SAINT SIMEON ET DE SAINT SAVA 13
LOI MILITAIRE 20
LE CHRYSOBULLE DU ROI MILUTIN EN FAVEUR DE CHILANDAR
- *LOI POUR LE SUBURBIUM* 25
LE CHRYSOBOULLE DE BANJSKA OU DE SAINT-STEFAN 27
- *LOI POUR LES HOMMES APPARTENANT A L'EGLISE* 29
- *LOI POUR LE VALAQUES* 41
- *LOI SUR LES REVENUS DE L'EGLISE* 42
- *DOMAINE DE LA VIE SPIRITUELLE* 45
LE CHRYSOBULLE DE GRAČANICA 46
- *ANCIENNE LOI SERBE* 48
LES CHRYSOBOULLES DE DEČANI 56
PREMIERE CHRYSOBOULLE DE DEČANI
- *LOI POUR LE MEROPSI* 61
DEUXIEME CHRYSOBOULLE DE DEČANI
- *LOI POUR LES METOQUES DE L'EGLISE* 72
TROISIEME CHRYSOBOULLE DE DEČANI
- *LOI POUR LES METOQUES DE L'EGLISE* 80
- *LOI ANCIENNE (SUR LES MONTAGNES)* 91
LA *LOI SUR LES EGLISES* ET LA *LOI SUR LES MONASTERES* 92
ACTE DU ROI DUŠAN SUR L'EGLISE SAINT-NICOLAS A VRANJE 99
- *LOI POUR LES HOMMES APPARTENANT A L'EGLISE* 100
- *LOI POUR LE VALAQUES* 103
LE CHRYSOBOULLE DE PRIZREN OU DES SAINTS-ARGHANGES 105
- *LOI POUR LES SERBES* 107
- *LOI POUR LE VALAQUES* 128
- *LOI POUR LES INHABITANTS DU VILLAGE DE SENJANI* 131
ACTE D'ACCORD ENTRE JEAN KASTRIOTE ET DUBROVNIK
- *LOI SUR LA DOUANE* 132

II TRADUCTIONS

TRADUCTIONS DES ANCIENNES LOIS SERBES 137
LOI DE SAINT SIMEON ET DE SAINT SAVA 139
LOI MILITAIRE 140
LE CHRYSOBULLE DU ROI MILUTIN EN FAVEUR DE CHILANDAR
- *LOI POUR LE SUBURBIUM* 141
LE CHRYSOBOULLE DE BANJSKA OU DE SAINT-STEFAN
- *LOI POUR LES HOMMES APPARTENANT A L'EGLISE* 142
- *LOI POUR LE VALAQUES* 147
- *LOI SUR LES REVENUS DE L'EGLISE* 148
- *DOMAINE DE LA VIE SPIRITUELLE* 148
LE CHRYSOBULLE DE GRAČANICA
- *ANCIENNE LOI SERBE* 149
LES CHRYSOBOULLES DE DEČANI
PREMIERE CHRYSOBOULLE DE DEČANI
- *LOI POUR LE MEROPSI* 152
DEUXIEME CHRYSOBOULLE DE DEČANI
- *LOI POUR LES METOQUES DE L'EGLISE* 156
TROISIEME CHRYSOBOULLE DE DEČANI
- *LOI POUR LES METOQUES DE L'EGLISE* 161
- *LOI ANCIENNE (SUR LES MONTAGNES)* 165
LA *LOI SUR LES EGLISES* ET LA *LOI SUR LES MONASTERES* 166
ACTE DU ROI DUŠAN SUR L'EGLISE SAINT-NICOLAS A VRANJE
- *LOI POUR LES HOMMES APPARTENANT A L'EGLISE* 169
- *LOI POUR LE VALAQUES* 169
LE CHRYSOBOULLE DE PRIZREN OU DES SAINTS-ARGHANGES
- *LOI POUR LES SERBES* 171
- *LOI POUR LE VALAQUES* 177
- *LOI POUR LE VILLAGE DE SENJANI* 178
ACTE D'ACCORD ENTRE JEAN KASTRIOTE ET DUBROVNIK
- *LOI SUR LA DOUANE* 179

III TERMES IMPORTANTS

LES POPULATIONS DEPENDANTS DANS LES DISPOSITIONS LEGALES..... 183

LISTE DES ABBREVIATIONS 219
REGISTRE 227

ПРЕДГОВОР

Ово издање садржи 262 правне одредбе установљене од XII до XV века. Из старих српских исправа издвојени су и сакупљени само правни прописи насловљени као закони. То су по обиму и броју одредаба веома различите целине. *Закон Србљем* Призренске хрисовуље има више десетина правних прописа, а *Сељанима закон*, који је у истој хрисовуљи издвојен као посебан закон, lex specialis, садржи само две одредбе.

Закон светог Симеона и светог Саве дело је оснивача Српске државе и Српске цркве. Старином одише и *Војнички закон*. Они нису сачувани. На основу фрагмената записаним у познијим повељама, први закон настојао је да реконструише Милош Благојевић, а други писац ових редова. Остали закони, прикупљени за ово издање, сачувани су у исправама које су претежно настале пре кодификација Законика Стефана Душана.

Средњовековни закони у српским правним споменицима знатно се разликују од савременог закона који, после устава, означава највиши правни акт. Закони настали у средњем веку намењени су одређеној територији, боље речено одређеном властелинству у оквиру феудалне државне организације. Такви прописи у савременој правној терминологији називају се партикуларни закони као што су, на пример, *Закон метохијама црквеним, Закон манастирски, Закон метохије хиландарске*. Обележје партикуларног права имали су прописи који регулишу правни положај друштвених слојева и друштвених група. *Закон стари Србљем*, одређује положај зависног становништва на поседима манастира Грачанице, а *Закон Србљем*, положај зависног становништва на поседима манастира Светих арханђела код Призрена. Више исправа садржи *Закон Влахом* са сличним, али не истоветним одредбама.

Правни прописи записани у исправама једног властелинства понекад су намењени широј територији. Пропис о вражди у дечанским хрисовуљама истовремено је био *закон по српским земљама*, где је глоба за вражду припадала цркви и потказивачу. Међутим, у

новоосвојеним, грчким крајевима, све глобе убирала је држава. Законе светог Симеона и светог Саве преузимали су каснији законодавци и уграђивали их у исправе, односно правне споменике Немањића. Ауторитети оснивача Српске државе и Српске цркве продужили су живот и снагу њихових прописа. По *Закону светог Симеона* виноград се обрађивао и у доба Царства. Али бројем правних норми из Бањске хрисовуље, натписа из манастира Грачанице и других исправа, наглашена је законодавна делатност краља Милутина. На одредбе *светог краља* (Милутина) позивао се састављач *Закона Србљем* Призренске хрисовуље. Закони *светог краља* унети су у Законик Стефана Душана.

Највећи део закона у овом издању детаљно прописују обавезе, намете и работе подложника на феудалним поседима. Зато су и објашњења, у виду енциклопедијских одредница, посвећена различитим категоријама зависног становништва.

Р. М.

I

ИЗДАЊА

ЗАКОН СВЕТОГ СИМЕОНА И СВЕТОГ САВЕ

Није сачуван Закон светог Симеона и светог Саве. Анализом сачуваних фрагмената из каснијих исправа, утврђено је да је овај Закон представљао скуп одредаба о зависном становништву на поседима манастира Студенице и манастира Милешеве. Чињеница да су обавезе Влаха на поседима манастира Студенице, манастира Милешеве и манастира Светог Ђорђа код Скопља исте, упућује на закључак да су одредбе Закона светог Симеона и светог Саве истоветне.

Судећи по устаљеној пракси каснијих исправа, Закон светог Симеона и светог Саве био је саставни део њихових повеља. Није се, међутим, очувала Немањина повеља манастиру Студеници, ни као натпис писан фреско техником на зиду цркве, ни као текст на пергаменту. Далеко је од оригинала касније, непоуздана копија.[1]

Трагове законодавне делатности оснивача Српске државе и оснивача Српске цркве, налазимо у исправама краља Милутина и Стефана Душана. Прве три одредбе Закона светог Симеона и светог Саве унете су у хрисовуљу краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља. Четврта и пета одредба сачувана је у *Закону Србљем* Призренске или Светоарханђеловске хрисовуље која је настала око 1348. године. Закон светог Симеона и светог Саве, од прикупљених фрагмената, настојао је да реконструише Милош Благојевић.[2]

LOI DE SAINT SIMEON ET DE SAINT SAVA

La *Loi de saint Simeon et de saint Sava* ne nous est pas parvenue. Au vu de l'analyse des fragments conservés provenant de documents postérieurs, il a été établi que son texte devait consister en un ensemble de dispositions concernant les populations dépendantes installées sur les possessions des monastères de Studenica et de Mileševa. Le fait que les

---

[1] С. Ћирковић, *Студеничка повеља и студеничко властелинство*, Зборник ФФ у Београду 12–1 (1974) 311–319.

[2] М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, 129–166; *Лексикон српског средњег века*, 208 (М. Благојевић).

obligations des Valaques vivant sur les terres des monastères de Studenica, de Mileševa et de Saint-Georges à Skopje sont identiques amène à conclure que les dispositions de la loi de saint Simeon et de saint Sava devaient offrir des textes identiques.

A en juger par la pratique instituée dans les documents postérieurs, le texte de la *Loi de saint Simeon et de saint Sava* faisait certainement partie des chartes délivrées par leurs soins. Malheureusement, celle de Nemanja pour le monastère de Studenica ne nous est pas parvenue ni sous forme d'inscription peinte a fresco sur un mur de l'église, ni sous forme de texte rédigé sur parchemin. Une copie postérieure, peu fiable, ne propose qu'un texte très éloigné de l'original.

Nous retrouvons toutefois des traces de l'activité législative du fondateur de l'Etat serbe et du fondateur de l'Eglise serbe dans les documents du roi Milutin et Stefan Dušan. Les trois premières dispositions de la *Loi de saint Simeon et de saint Sava* sont ainsi reprises dans le chrysobulle du roi Milutin en faveur du monastère de Saint-Georges à Skopje. La cinquième et sixième dispositions, pour leur part, sont conservées dans la *Loi Srbljem* (*pour les Serbes*) citée dans le chrysobulle de Prizren ou des Saints-Archanges qui a été délivré vers 1348. C'est en s'appuyant sur la réunion de ces fragments que Miloš Blagojević s'est efforcé de reconstituer la loi de saint Simeon et de saint Sava.

ИЗДАЊА

Фрагменти изгубљених *Закона светог Симеона и светог Саве* и *Војничког закона* сачувани су у хрисовуљи краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља из 1300. године и Призренској или Светоарханђеловској хрисовуљи цара Душана, насталој око 1348. године.[3] Једна одредба *Закона светог Саве* сачувана је у повељи Стефана Душана, коју је око 1336–1337. издао хиландарском пиргу.

Делове Скопске хрисовуље са законском снагом издао је Стојан Новаковић према препису хиландарских исправа Љубомира Ковачевића.[4] Новаковићев извод користио је Александар Соловјев и придодао му текст са још једног листа пергамента (чланови 13–23); „од осталог нема трага", пише Соловјев.[5] Међутим, Радослав Грујић је у

[3] О судбини и издањима Призренске хрисовуље видети даље, стр. 105–107.
[4] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 608–621.
[5] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 69–82.

ризници манастира Хиландара пронашао копију Милутинове хрисовуље и објавио је са још две хиландарске исправе.[6] Најновије издање ове хрисовуље приредили су В. Мошин, Л. Славева и К. Илиевска.[7]

Одредба 1

И колици се обрѣтаютъ Власи оу Светаго Георгиа, да имъ кстъ |264| **законъ Светаго Симеона**[1] **и Светаго Сави, што**[2] **и милешевьскимъ Влахомъ и стоуденичьскимъ и да ороу дьнь бѣдбе,** |265| **и што поороу,**[3] **тако и да пожню, и сѣно да косе отъ**[4] **кроуга возъ.**[5]

Одредба сачувана у хрисовуљи манастира Светог Ђорђа код Скопља.

Издања: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 619, бр. LXVIII; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 80, бр. 68; Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, 21; В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 235.

[1] wбрѣтаютъ, Гєwргиа, Сумєwна – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 235.

[2] што – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 235.

[3] што поwроу – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 235.

[4] wтъ – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 235.

[5] коз – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 619, бр. LXVIII.

Одредба 2

И Храньа по тьстнинѣ облюби црьквоу, да кстъ |266| **црьквни воиникъ оу законъ Светаго Симеона и Светаго Савы и да имъ се кони не товаре, и товара да не воде.**

Одредба сачувана у хрисовуљи манастира Светог Ђорђа код Скопља.

[6] Милутинова исправа сачувана је као копија XIV века. Ову копију својевремено је преписао и Љубомир Ковачевић. Његово делимично већ одштампано издање хиландарских повеља уништено је за време Првог светског рата. Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, Скопско научно друштво, књ. I, Скопље 1936, 1–26.

[7] В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 205–238.

Издања: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 619, бр. LXIX; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 80, бр. 69; Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, 21; В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 235.

Одредба 3

А людие црьковны[1] **да работають оу законь** |309| **светаго Сумеона и светаго Савы.**

Одредба сачувана у хрисовуљи манастира Светог Ђорђа код Скопља. Она се налази на крају исправе, после санкције (!).

Издања: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 621, бр. LXXIX; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 82; Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, 24; В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 238.

[1] **црькввы** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 238.

Одредба 4

И где се ѡбрѣта|54|**ю**[1] **людие келие Спасови пирьга, оу**[2] **Липлѣани и оу Соухогрьлѣ**[3] **или инде где, ѡсвободи ихь кралевьство ми ѡть позова** |55| **и приселице, провода, соколарь, псарь, ѡраниѣ,**[4] **жетве, сѣнокоше, винограда, градныхь работь, воиске, и просто ре**|56|**щи ѡть**[5] **всѣхь работь кралевьства ми малихь и великыхь, и да имь нѣсть соуда развѣ прѣдь кралемь и прѣдь икономомь** |57| **настоещимь нь да работаю црькви закономь светаго Савы, що имь повелѣва иконѡмь,**[6] **ѣкоже есть писанно вь хрї**|58|**совоули дѣда кралевьства ми, светаго краля.**

Одредба сачувана у повељи, коју је краљ Душан око 1336–1337. године издао хиландарском пиргу.

Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 120–124; B. Korablev, *Actes de Chilandar*, deuxième partie, Actes Slaves publiès par B. Korablev, Византійскій Временникъ (1915) Приложеніе, 451–455; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 486–487; В. Мошин и Л. Славева, *Грамота на крал Стефан Душан за Хиландарскиот пирг од 1336–1337 година (?)*, Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 351–358.

[1] **обрѣтаю** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 486.

[2] **ȣ** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 124.

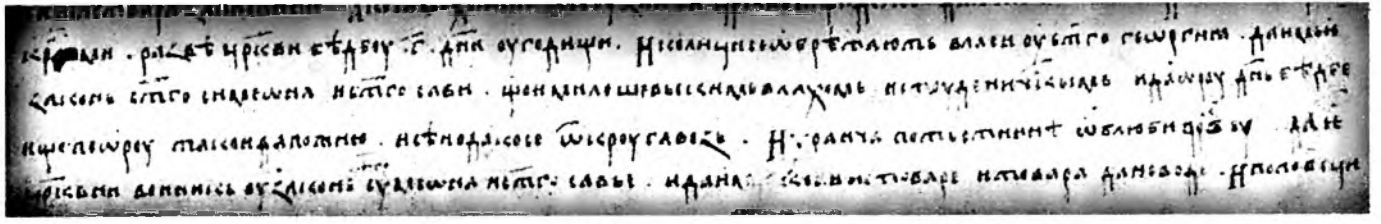

Редови 263–266 повеље краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља

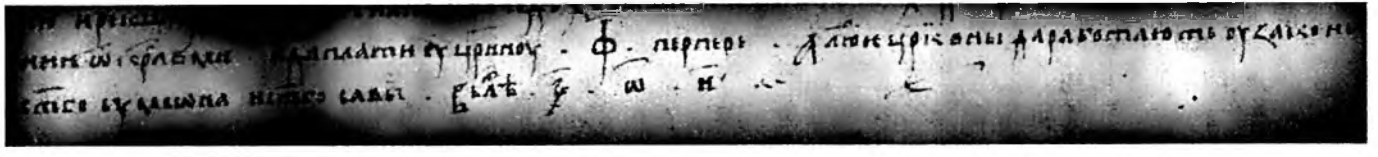

Редови 308–309 повеље краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља

Редови 54–58 повеље краља Душана Хиландарском пиргу

[3] **сѫхогрьлѣ** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 124.

[4] **соколарь, псарь, оранита** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 486.

[5] **рештн отъ** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 486.

[6] **икономь** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 487.

Одредба 5

И виноград да тежїи всакь по законоу како оу Стоуденици оу С⟨в⟩ет⟨а⟩аго Сумеѡна.

Одредба је сачувана у *Закону Србљем* хрисовуље цара Душана манастиру Светих арханђела код Призрена.

Издања: А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 130; Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана* 305; П. Срећковић, *Синан-паша*, 53; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696, бр. CXLIX; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 138, бр.1; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 111, ред 1013, 1014; Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 395. У *Закону Србљем* у овом издању води се под бројем 4.

Одредба 6

Ѧ кто се обрѣтаю попове оу всои wбласти Ѧрхагг⟨е⟩ловѣ, да имь кс⟨сть⟩ законь о виноградѣ и w оранїи и о инои работѣ како к законь оу Стоуденици и оу С⟨ве⟩т⟨а⟩го Сумеѡна.

Одредба је сачувана у *Закону Србљем* хрисовуље цара Душана манастиру Светих арханђела код Призрена.

Издања: А. Младеновић, Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 137; Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана* 309; П. Срећковић, *Синан-паша*, 63, 59; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 700, бр. CXCII; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 140; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 113, ред 1102–1104; Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 403. У *Закону Србљем* у овом издању води се под бројем 47.

ВОЈНИЧКИ ЗАКОН

Слично Закону светог Симеона и светог Саве, *Војнички закон* сачуван је у фрагментима. Он се спомиње у вези са пронијом, али је установљен пре него је ова византијска установа усвојена у Србији. Припада старим одредбама из доба великог жупана Стефана Немање и његовог сина Растка, у монаштву Саве. Први пут је забележен у хрисовуљи краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља из 1300. године. Уопштена кратка одредба *да работа цркви у војнички закон*, недовољно говори о обавезама војника. Међутим, одредбом *да му се коњ не товари и товара не води*, Војнички закон штити бојног коња, који је уз оружје симбол племенитог ратника, односно властелинског достојанства.[1] Одредбом *Бољарски коњи да се не товаре*, Бањске хрисовуље краља Милутина,[2] изједначују се права војника и властеле.[3]

LOI MILITAIRE

Tout comme la Loi de saint Simeon et de saint Sava, la *Loi militaire* n'est conservée que sous forme de fragments. Elle est mentionnée en relation avec la pronoïa, mais son établissement est assurément antérieur à l'adoption de cette institution byzantine en Serbie. Elle se range parmi les anciennes dispositions remontant à l'époque du grand joupan Stefan Nemanja et de son fils Rastko, en religion Sava. On la trouve pour la première fois mentionnée dans le chrysobulle du roi Milutin pour le monastère de Saint-Georges à Skopje (1300). La brève disposition de caractère générale stipulant *qu'il [le soldat] oeuvre pour l'église selon la*

---

[1] И. Божић, *Коњ добри и оружје*, Зборник МС ДН 13–14 (1956) 85.

[2] Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 7; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, 27; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 627, бр. LXX; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 94, бр. 27. Одредба 29 у овом издању.

[3] Г. Острогорски, *Пронија, прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама*, пос. изд. Византолошког института, књ. 1, Београд 1951 (= *Сабрана дела* I, Београд 1969, 119–342); Р. Михаљчић, *Војнички закон*, Зборник ФФ у Београду 12–1 (1974) 305–309 (= *Сабрана дела* V, Београд 2001, 51–57); *Лексикон српског средњег века*, 99 (Р. Михаљчић).

loi militaire, reste insuffisante pour nous éclairer sur ses obligations. Toutefois, au vu de la disposition stipulant *que son cheval ne doit pas être chargé, ni porter une charge,* il apparaît que la loi militaire protège le cheval de guerre qui, conjointement avec les armes, est le symbole du guerrier en tant que noble, et de son statut de seigneur. Enfin la disposition stipulant que les *chevaux des boyards ne doivent pas être chargés*, qui figure dans le chrysobulle de Banjska du roi Milutin, met sur un pied d'égalité les droits des militaires et des seigneurs.

Одредба 1

И Драготино мѣсто оу Рѣчицахъ обрѣте се царска пронига а не башти|152|на[1] Драготина. И даде к кралкевство[2] ми црькви, и того ради Манота, зеть Драготинь, видѣвь ере отьстоупи шть[3] нкго ть|153|стна прикига и прѣдаде се црькви да си дрьжи тьстниноу и да работа црькви оу воиничьски законь, да моу |154| се конь не товари и товара да не води. Ѩко ли Манота и егова дѣца[4] и оуноучик отьстоупеть оть црьквѣ[5] |155| да соу лиси Драготина мѣста, да си га дрьжи црькви такоже га и обрѣте кралкевство[6] ми оу старихъ хрисовоулѣхъ |156| царьске прониe а не Драготиноу баштиноу.[7]

Одредба сачувана у хрисовуљи манастира Светог Ђорђа код Скопља.

Издања: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 614–615, бр. XXXIII; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 75, бр. 33; Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, 15; В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 205–238.

[1] **бацина** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 225.

[2] **кралкевьство** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 225.

[3] **шть отьстоупи шть** В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 225.

[4] **дѣтца** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

[5] **шть отьстоупи шть** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

[6] **кралквьство** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

[7] **бащиноу** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

Одредба 2

И Калогорьгина зь дѣтию и сь баштиномь[1] ихь да кралквство ми цркьви, да ра|157|ботають светомоу Георгию оу воиничскы законь[2] а да имь се конь не товари ни товара да воде.

Одредба сачувана у хрисовуљи манастира Светог Ђорђа код Скопља.

Издања: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 615, бр. XXXIV; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 76, бр. 34. Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, 15–16; В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

[1] **Калwгорьгина з' дѣтию и сь бащиномь** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

[2] **Георгию ⟨оу⟩ вwиничскы** – В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, 226.

Одредба 3

Болгар'сции кони да се не товаре. Ѩгнктина и льн' да им' се не оузимаа.

Издања: Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 7; В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, 27; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 627, бр. LXX; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 94, бр. 27.

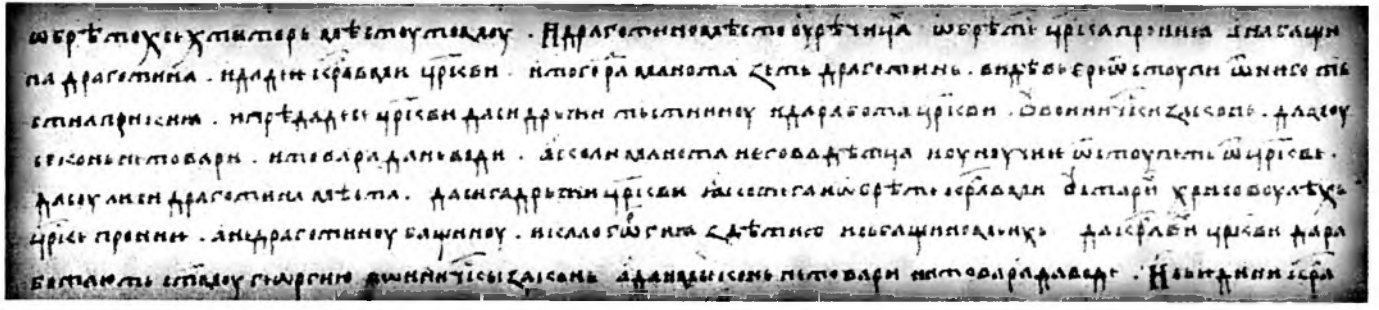

Редови 151–157 повеље краља Милутина манастиру Светог Ђорђа код Скопља

Редови 131–135 повеље краља Милутина Хиландару из 1302–1309. године

ХРИСОВУЉА КРАЉА МИЛУТИНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ
(1302–1309)

ЗАКОН ПОДГРАЂУ

Закон подграђу односи се на подграђе града Штипа. Закон је записан у две хрисовуље. Прва је даровница краља Милутина манастиру Хиландару (1302–1309). Ову даровницу потврдио је краљ Душан. Хрисовуље садрже више различитих одредаба које нису сакупљене у целину. Једино одредба о отроцима подграђа Штипа носи назив *Закон подграђу*. Текст овог закона истоветан је у обема хрисовуљама. Његову аутентичност тешко је оспорити, иако је Сима Ћирковић довео у питање вредност исправа које говоре о Хрељином поклону српском манастиру на Светој гори.[1] Текстови повеља углавном се мењају и допуњују због поседа. Правне норме, поготово ако се односе на обавезе зависног становништва, по правилу нису предмет интерполација и фалсификата.

LE CHRYSOBULLE DU ROI MILUTIN EN FAVEUR DU MONASTERE DE CHILANDAR
(1302–1309)

LA LOI POUR LE SUBURBIUM

La *Loi pour le suburbium* se rapporte au *suburbium* ou faubourg de Štip. Elle nous est parvenue grâce à sa reproduction dans deux chrysobulles, à savoir, pour le premier, un acte de donation du roi Milutin en faveur du monastère de Chilandar (1302–1309) et, pour le second, une confirmation de cet acte, vers 1332, par le roi Dušan. Ces deux chrysobulles reprennent chacun plusieurs dispositions de façon non intégrale. En fait l'appellation *pour le suburbium* y désigne plus précisément la seule disposition concernant les *otroci* du *suburbium* de Štip. Le texte de cette loi apparaît identique dans ces deux chrysobulles.

---

[1] С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 103–117.

ИЗДАЊА

Д. Аврамовићъ, *Описаніе древностій сербски*, 32; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 57–65; Флоринскій, *Авонскіе акты*, 29; Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, Споменик СКА III, 56; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 402–404. B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 397–399.

И законь подьградию. Кои соу wтроци сь коньми,[1] **да имь кєть законь; кьги походи икономь**[2] **кралю** |132| **или на котороу годѣ работоу, а wни с нимь на конехь, а да имь се кони не оузимаютъ, ни подь** |133| **товарь да се не подьлагаютъ, нь сами с ними да походѣть на кои годѣ посоль црьквни;**[3] **а кои соу бес** |134| **коньи, да wроутъ дьнь ксенине и дьнь пролѣтине, и да го пожноутъ и извръхоутъ: И дьнь** |135| **8 виноградѣ да работаютъ.**

[1] **конми** – B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 398.

[2] **иконом** – B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 398.

[3] **црькви** – B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 398.

БАЊСКА ИЛИ СВЕТОСТЕФАНСКА ХРИСОВУЉА
(1313–1316)

Краљ Милутин (1282–1321) је подигао у Бањској задужбину на месту разорене цркве посвећене светом Стефану. Манастир Бањска добио је од краља богате поседе потврђене између 1313. и 1316. године Бањском или Светостефанском хрисовуљом. Бањска је у турско доба порушена, а „сва је прилика", пише Ватрослав Јагић, „да је и цркви наудило злато".[1] Нестала је и Бањска или Светостефанска хрисовуља која се више пута спомиње у исправама Стефана Дечанског[2] и Стефана Душана.[3] Према томе, о Бањској хрисовуљи знало се пре него је пронађена у Истамбулу, у султановој ризници Ески-Серају.[4]

Посредством мађарског оријенталисте Армина Вамберија, залагањем Стојана Новаковића и пољског научника Јозефа Коржењовског дошло се до копије веома значајног споменика српске прошлости.[5] Коржењовски је копирао „пером на провидној хартији црту по црту".[6] Одустало се од фотографског снимка јер би то због великог броја страна у оно време било прескупо.[7]

Писана на пергаменту разговетним крупним словима, Бањска или Светостефанска хрисовуља садржи 96 листова, односно 180 страна текста.[8] На два листа исписана је по једна страна, а код шест листова обе стране су празне. Листови рукописа величине 29 x 23

---

[1] В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, IV.

[2] Нестали споменик више пута забележен је у дечанским исправама. Међа је ишла *до хрисовуља светостефанскога*; *уз хрисовуљ светостефански*; *до светостефанскога хрисовуља*; *уз хрисовуљ светостефански* – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 95,96; П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 112, 114, 117, 128.

[3] Нестали споменик посредно се спомиње у Призренској хрисовуљи цара Душана. Ова хрисовуља садржи одредбе које је *узаконио свети краљ* у Бањској. Видети даље 20. и 24. одредбу Призренске хрисовуље.

[4] Ст. Новаковић, *Извештај*, IV: В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, IV.

[5] Ст. Новаковић, *Извештај*, IV.

[6] Ст. Новаковић, *Извештај*, VI.

[7] Ст. Новаковић, *Извештај*, V.

[8] В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, VII; Ст. Новаковић, *Извештај*, IV–V.

центиметра повезани су дрвеним корицама које су обложене кожом. Печати су истргнути.

Љубомир Ковачевић пише да је Бањска или Светостефанска хрисовуља „богатија и јаснија и од најопширније дечанске хрисовуље“.[9] Правне норме Бањске хрисовуље груписане су у четири неједнака одељка. *Закон црквеним људима* садржи 44 члана, *Закон Влахом* осам, *Закон о црквеним доходцима* четири, а *Област духовна* два члана.

LE CHRYSOBULLE DE BANJSKA OU DE SAINT-STEFAN (1313–1316)

Le roi Milutin (1282–1321) a fait ériger à Banjska une fondation à l'emplacement d'une église détruite dédiée à saint Stefan. Ce nouveau monastère a reçu de ce roi de riches domaines confirmés entre 1313 et 1316 par le chrysobulle de Banjska ou de Saint-Stefan. A l'époque ottomane cet établissement a été détruit lorsque, comme l'écrit Vatroslav Jagić, "il est très probable que l'église a été victime de son or". Le chrysobulle de Banjska ou de Saint-Stefan, qui est à plusieurs reprises mentionnés dans les actes de Stefan Dečanski et de Stefan Dušan, a lui aussi disparu. Son existence a donc été connue avant sa découverte à Istanbul, dans le trésor du sultan Eski-Saray.

Par l'intermédiaire de l'orientaliste hongrois Armin Vámbéri, et grâce aux efforts de Stojan Novaković et du chercheur polonais Jozef Korzeniowski, il a été possible de réaliser une copie de ce monument diplomatique très important pour la connaissance de l'histoire médiévale serbe. C'est Korzeniowski qui a procédé à sa copie "à la plume, trait à trait, sur papier calque". Compte tenu du grand nombre de pages on a alors renoncé à la prise de clichés photographiques en raison du coup élevé de ce procédé à l'époque.

Rédigé sur parchemin, avec de grandes lettres bien formées, le chrysobulle de Banjska ou de Saint-Stefan compte 180 pages de texte. Les feuilles du manuscrit d'une taille de 29 x 23 centimètres sont reliées avec couverture en bois habillée de cuir. Les sceaux ont été grattés.

Les normes juridiques du chrysobulle de Banjska sont regroupées en quatre chapitres de longueur inégale. La *Loi pour les hommes appartenant à l'église* contient 44 articles, à savoir respectivement, la *Loi pour les Valaques*, huit, la *Loi sur les revenus de l' église*, quatre, et le *Domaine de la vie sprituelle (Oblast duhovna)*, deux.

---

[9] Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, IX.

ИЗДАЊА

Пошто је Стојан Новаковић одустао од раније намере да приреди издање Бањске хрисовуље, СКА је овај посао поверила Љубомиру Ковачевићу. Он је свакако користио копију Јозефа Коржењовског.[10] Исте године исти споменик приредио је Ватрослав Јагић,[11] али са друге копије Бањске хрисовуље.[12] Поставља се питање да ли је Јагићу био доступан оригинал.[13] У сваком случају, оба издања Бањске хрисовуље су поуздана, са незнатним разликама. Скраћени делови Бањске хрисовуље прештампани су у збиркама Стојана Новаковића[14] и Александра Соловјева.[15]

ЗАКОН ЦРКВЕНИМ ЉУДИМА

Одредба 1

А се законь людемь црькo(45[б])в҆нымь. К҆то соу мѣроп҆си да wрю wзиме ралие трии м҆ти, а ꙗре двѣ м҆ти, а просоу три м҆ти.

Одредба 2

А сокал҆ниикь wзиме ралие двѣ м҆ти, а ꙗре м҆ть, а просоу д҆вѣ м҆ти.

Одредба 3

А виноград всакь да копаа, и попь и дигакь и wтрокь, и всации маисторие ꙗко и прочии работ҆ници. К҆то (46[а]) ли га не оускопаа до вьскрьсениꙗ да моу се воль оупаде.

[10] Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА IV (1890) III–VIII, 1–23 + IX–XII.

[11] В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, Беч 1890.

[12] Јагић је добио копију коју је „с ориђинала преписао г. Ходинка" – В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, IV.

[13] „Ово ће издање у напредак служити као матица за свако друго, јер може за свакога и у свачем замијенити ориђинал, који ће се и онако за кратко вријеме повратити у Цариград", пише В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ*, IV.

[14] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 622–631.

[15] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 89–99.

Одредба 4

А сѣно да косе ꙗко мѣроп'си и сокал'ниици и маисторие в'си ед'нако и на накосицоу всакь да излѣзе к'то може косоу дрьжати, за ед'нь дьнь, развѣ попа. Такожде и на сплашение за ед'нь дьнь, и на з'дѣвение. Ако ли боуде на (46б) далечь, да по ед'нь ѿт коуще. И за ·г· дьни да покосе и спласте и здегю.

Одредба 5

З'гона да нѣ.

Одредба 6

Бѣд'боу да ѡрю ѥсени ед'ноу. А бѣд'бе на плоугь мьть. И ч'то ѡрю, да влаче и возе а да не врьхоу.

Одредба 7

А наср'пице всакь да жнє три дьни.

Одредба 8

И како вси косе сѣно такожде да и гради граде.

Одредба 9

Сѣно да се не оузи(47а)маа людемь оу монастырь, развѣ ако приидε господарь и попитаа монастырю сѣно, този да се оузме.

Одредба 10

Работа мѣропхоу лихо сокал'никьь: житотрѣблѥние, оу магюп'ници стоꙗние, слаадь да на годище десеть цькь,[1] трии лак'ти дльга а комоль широка по шестарю. Х'мелꙗ мѣропхь (47б) на годище[2] да дае. И оглави да даю. А ине работе вс'е ѥднако, развѣ Зете и Плава, кре соу далеч, а ине метохие в'се редомь да дрьже неделиноу.

[1] Требало би десеть ськь, што значи врећа (од грчког σακκίον) – Видети рад С. Ћирковића, *Мере и мерење у средњовековној Србији*, 155.

[2] годиште – Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 6.

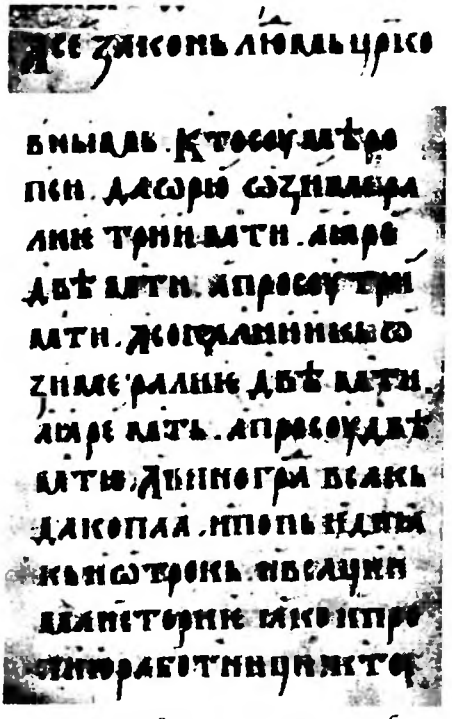

Лист 45[а] (фрагмент) и 45[б]

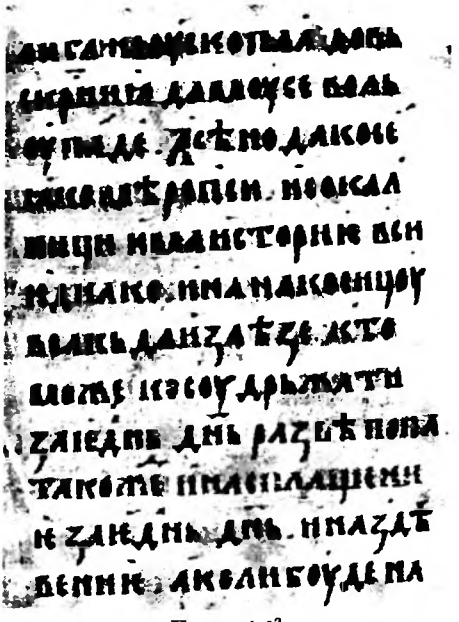

Лист 46[а]

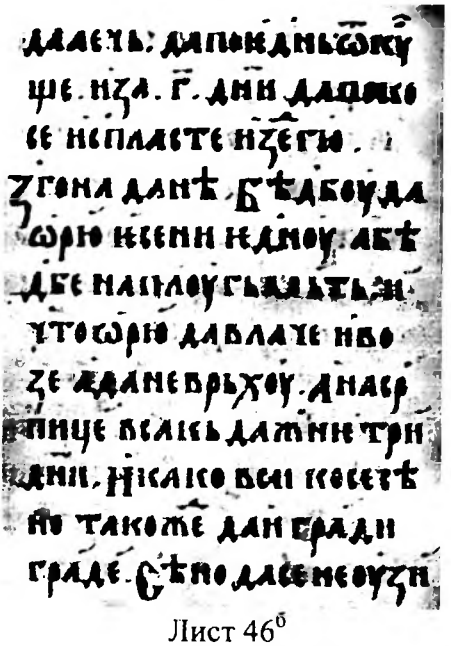

Лист 46[б]

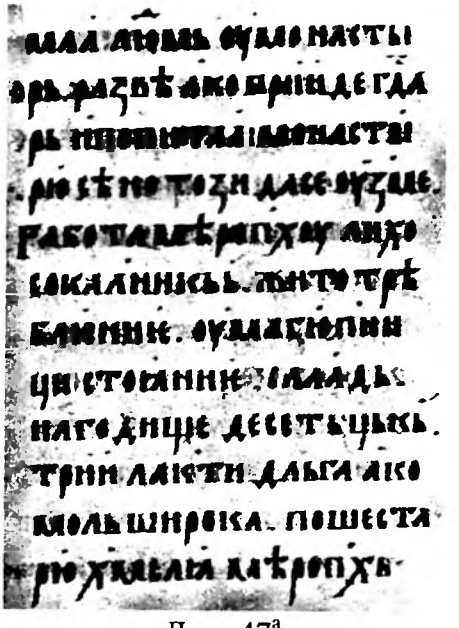

Лист 47[а]

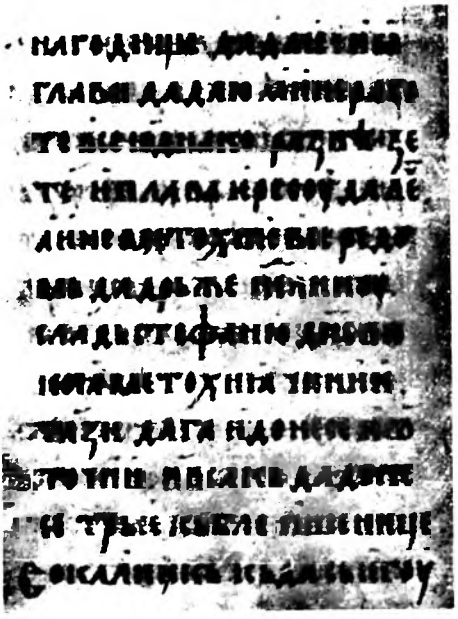

Лист 47[б]

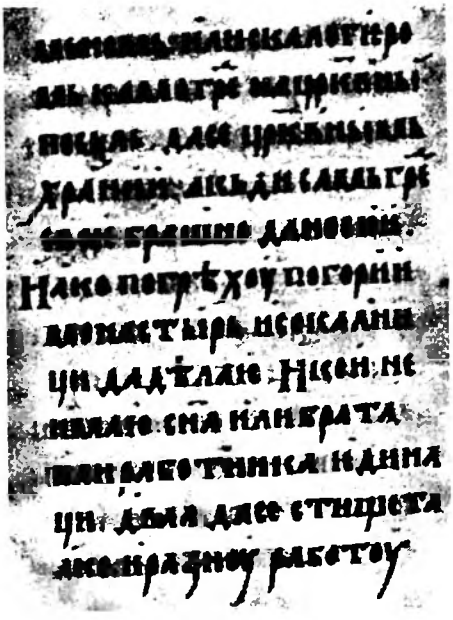

Лист 48[а]

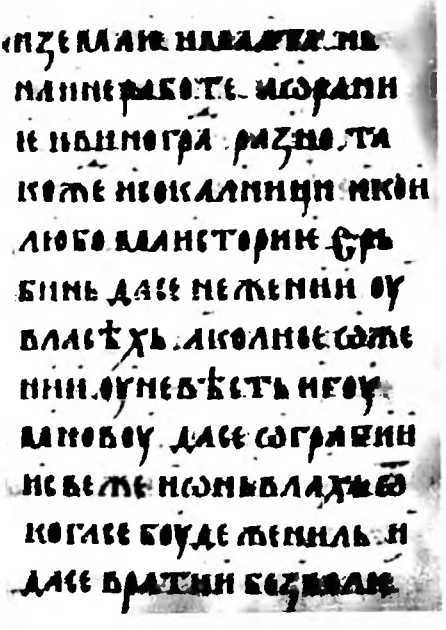

Лист 48[б]

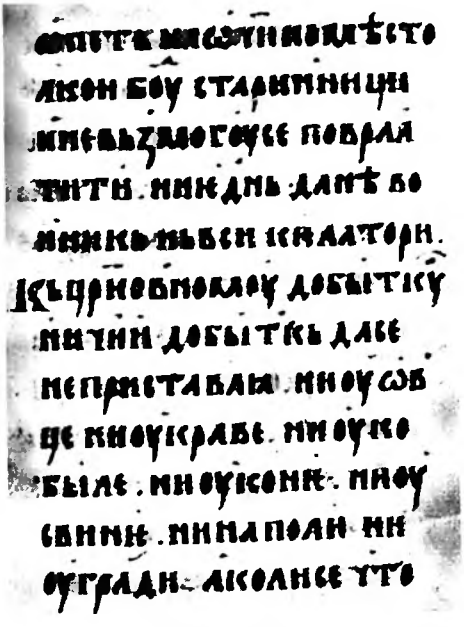

Лист 49[а]

Одредба 11

Сладь Стефаню дьнеи кога метохига чинии, тази да га и донесе и ѡточии. И всакь да донесе трьк кьбле п҄шенице.

Одредба 12

Сокал҄никь кьда сь игоу(48а)меномь или с калогкромь камо греде на црьков҄ны посьль, да се црьков҄нымь хрании, а кьди самь греде свок браш҄но да носии.

Одредба 13

И ако по грѣхоу погории монастырь сокал҄ници да дѣлаю.

Одредба 14

И кои не имаю сына, или брата, или работ҄ника, кдинаци, д҄ваа да се стицета, ако и разноу работоу (48б) и землю имаата, нь на ине работе, а ѡраник и виноград раз҄но. Такожде и сокал҄ници и кои любо маисторик.

Одредба 15

Срьбинь да се не женени оу власѣхь. Ако ли се ѡженени оу невѣсть игоум҄новоу, да се ѡграбии и свеже и ѡнь влахь ѡт кога се боуде жениль, и да се вратии без҄ волк (49а) ѡпеть на ѡт҄чино мѣсто а кои боудоу старин҄ници и не вь҄змогноу се повраатити, ни кдьнь да нѣ воиникь нь вси кклатори.

Одредба 16

Кь црьков҄номоу добыткоу ничии добыт҄кь да се не приставлга, ни оу ѡв҄це ни оу краве, ни оу кобыле, ни оу конк, ни оу свинк, ни на поли ни оу гради. Ако ли се ч҄то (49б) ѡбрѣте да се оуз҄ме црькв҄ви, а кто боуде приставлгаль, да се накаже.

Одредба 17

Игоумень црьковнога человѣка милостьникоу црьковьномоу да не wтдак силомь, нь аще кѣто wбѣница, да га црькы направлѣа, или да си своумь воломь пристане бѣнѣкомоу и работа догдѣ моу к хотѣник, и пакѣ (50[a]) да походии на свок мѣсто.

Одредба 18

Й сокалѣничики кои се прѣдаю догѣдѣ газде на wброчныхь коних, да имѣ се конь не дак на бьхь, нь кьди на женитвоу поиде, ако боуде достоинь, игоумень зѣговоривь се сѣбратиѣами да моу даде конь.

Одредба 19

Сокалѣници да помагаю шити црькве и трапезе и[1] (50[б]) кралквѣхь полать.

[1] Два пута исто слово у издању В. Јагића, *Светостефански хрисовуљ*, 26.

Одредба 20

Млинарик кои свок млине имаю, да сѣкоу жѣрьвѣне и направлѣаю млине црьковне.

Одредба 21

Калогкрь да не излага ни wт кок работе свокга брата или сына, или кого wт рода нь оу кои ихь к работѣ wставиль, тоу да работаю.

Одредба 22

Земльа црьковѣна ни оу бьхь, ни оу подораник, (51[a]) ни оу сѣденик никомоу да се не дак.

Одредба 23

Отьтеса оу всои wбласти црьковѣноі да нѣ.

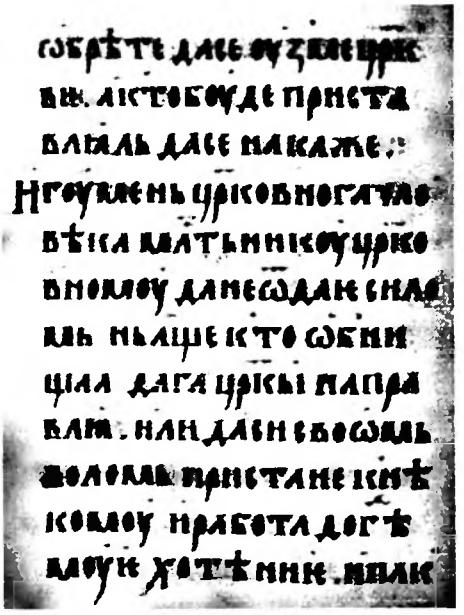

Лист 49[б]

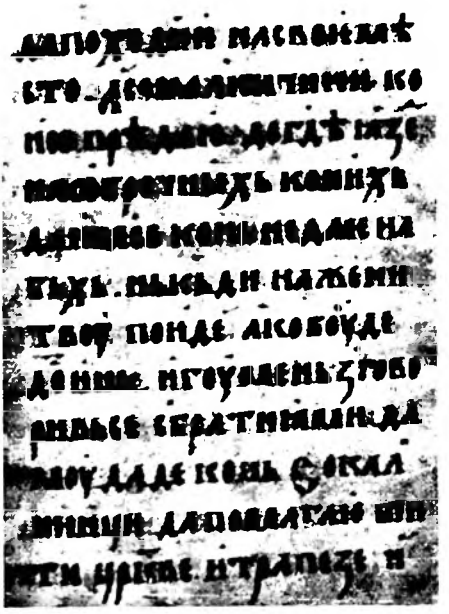

Лист 50[а]

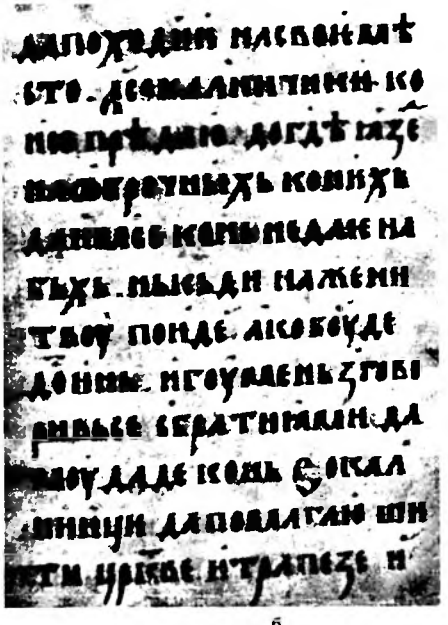

Лист 50[б]

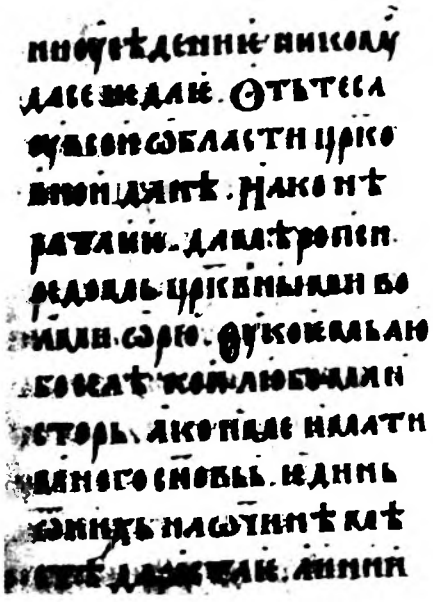

Лист 51[а]

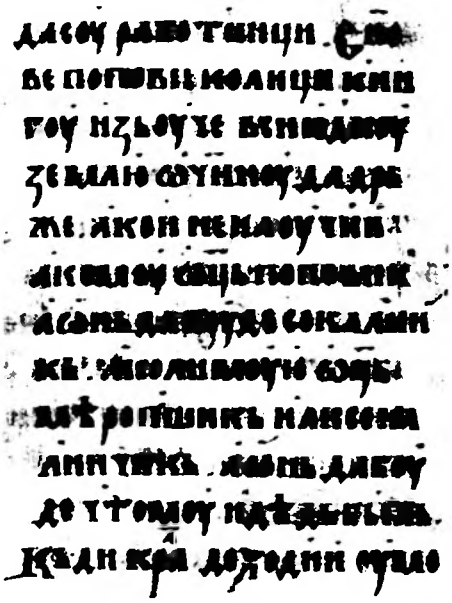

Лист 51[б]

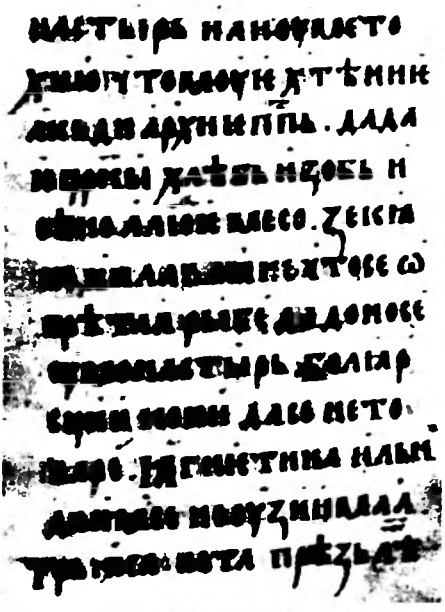

Лист 52[а]

Одредба 24

И ако нѣ ратаии, да мѣроп҃си редомь црьков҃ными вол҃ми wрю.

Одредба 25

Оу кокмь любо селѣ кои любо маисторь, ако име имати м҃ного сыновьь, кдинь wт них҃ на wт҃чинѣ мѣстѣ да wстак, а инии (51б) да соу работ҃ници.

Одредба 26

Сынове попови колици к҃нигоу изьоуче вси кд҃ноу землю wт҃чиноу да дрьже, а кои не наоучии, ако моу wт҃ць поповик҃, а wнь да боуде сокал҃никь ако ли моу к wт҃ць мѣроп҃шикь или сокал҃ничикь, а wнь да боуде ч҃то моу и дѣдь быль.

Одредба 27

Кьди крал доходии оу мо(52а)настырь, или оу метохию, ч҃то моу к х҃тѣник, а кьди ар҃хиепископь, да дак црьквы[1] хлѣбь и зобь и сѣно, а людик месо.

[1] црькы – Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 7.

Одредба 28

Зекгане и Плавлгане, ч҃то се wбрѣтаа рыбе, да доносе оу монастырь.[1]

[1] монастирь – Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 7.

Одредба 29

Болгар҃сции кони да се не товаре. Игнктина и льн҃ да им҃ се не оузиимаа.

Одредба 30

Трьн҃ка пета прѣзь лѣто, (52б) развѣ попа всакомоу да се оузиимаа.

Одредба 31

И аще к҃то оукраде ч҃то вьноутрь црькве, до свѣще воска или тьмиѭна, да моу се коуща распе.

Одредба 32

Й сирота коѭ имаа мала сына, да си дрьжии в҃се село дог҃дѣ ки сынь подрасте; ако ли не има сына, да си дрьжии селище и врьть и наиболю гла(53[а])в҃ноу нивоу си.

Одредба 33

Й Зекѭане и Плавѭане да wрю м҃ти и бѣд҃бе и виноград копаю и сѣно косе ѭако и монастыр҃ске метохие.

Одредба 34

Й ковачик оуроч҃нии, и дрѣводѣлк, и шьв҃ци и стрьгоуник, и седларие, и грьнчарик, и зьд҃ци, и златарик вси да wрю и косе како и сокал҃ници. И в҃се свок ч҃то тежии да, (53[б]) сврьшивь и исправивь, донесе вь монастырь, аще ли ч҃то строук, да платии wт коуще.

Одредба 35

Й w глобахь: wтбои ·и҃· динарьь; а роука, печать, пот҃ка, самосоудь по ·s̄· динарь; сьл҃ба сѣм҃чии ·в̄· динарѭа; послоухоу ·в̄· динарѭа.

Одредба 36

И гдѣ годѣ се соудь чини, всака глоба црькви.

Одредба 37

Мѣхоскоубина ѭакw и wтбои, (54[а]) а wкрьвавив҃ше, црькви ·г̄· плат҃на, а наводьчии ·г̄· плат҃на.

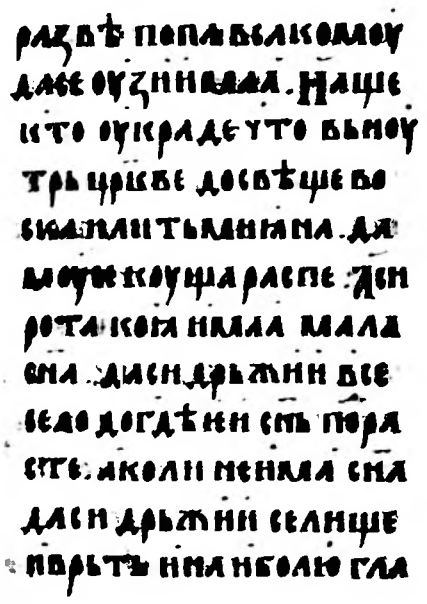

Лист 52[б]

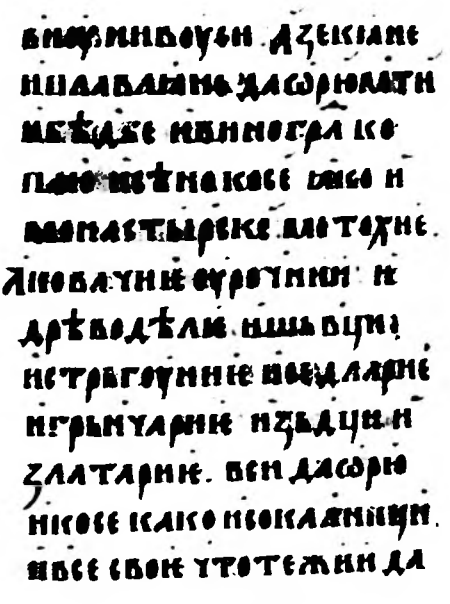

Лист 53[а]

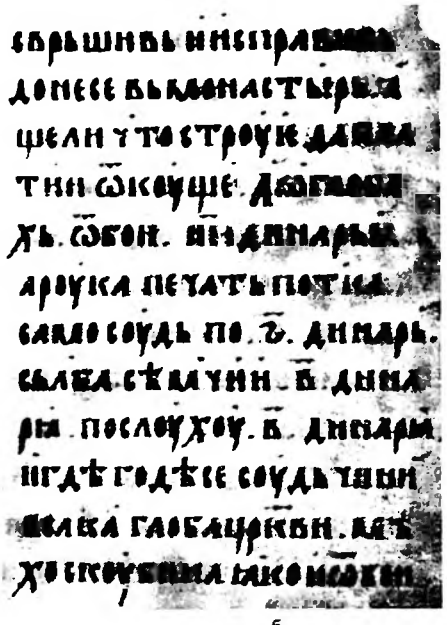

Лист 53[б]

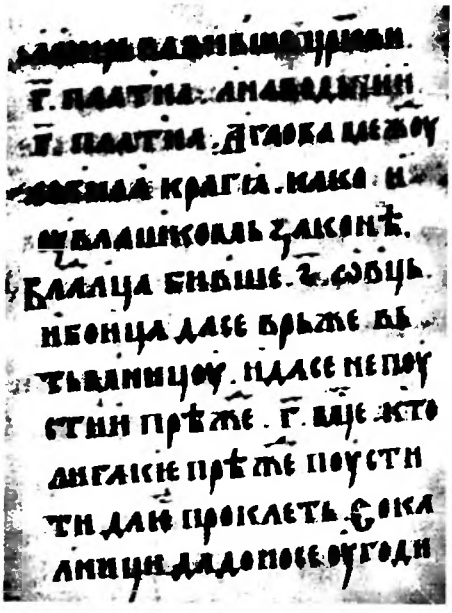

Лист 54[а]

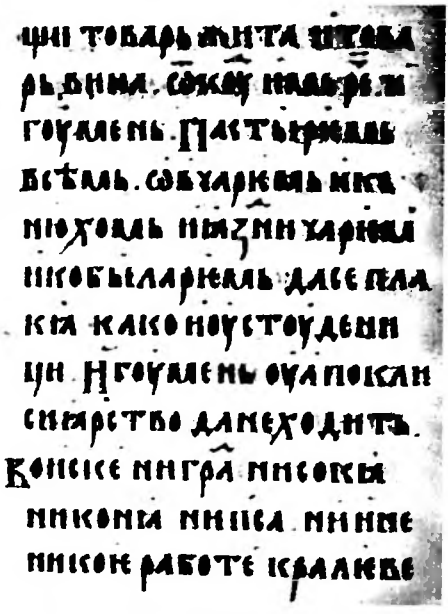

Лист 54[б]

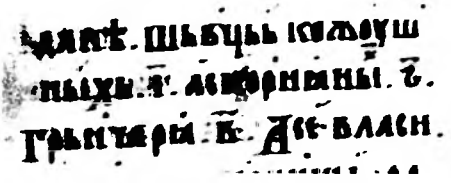

Лист 55[а] (фрагмент)

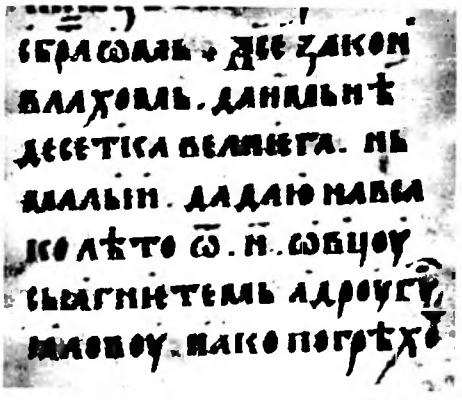

Лист 70[а] (фрагмент)

Одредба 38

А глоба междоусоб҆наа крагꙗ како и оу влаш҆комь законѣ.

Одредба 39

Владал҆ца бив҆ше ·ѕ· ѡв҆ць, и боица да се врьже вь тьм҆ницоу и да се не поустии прѣжде ·г· мѣсеце; к҆то ли га ке прѣжде поустити, да кст проклеть.

Одредба 40

Сокал҆ници да доносе оу годи(54б)щи товарь жита и товарь вина ѡт коуд имь рече игоумень.

Одредба 41

Пастыркмь всѣмь, ѡв҆чаркмь и конюхомь и ꙗздничаркм҆ и кобыларкмь да се плакꙗ како и оу Стоуденици.

Одредба 42

Игоумень оу апоклисиꙗр҆ство да не ходить.

Одредба 43

Воиске, ни града, ни сокꙗ, ни конꙗ, ни п҆са, ни ине никок работе кралкве |55а| да нѣ.

Одредба 44

Шьв҆ць кожоуш҆ныхь ·г· а скор҆нꙗаных ·ѕ·, грьн҆чарꙗ ·в·.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

А се закон҆ влахомь. Да имь нѣ десет҆ка великга нь малыи.

Одредба 2

Да даю на всако лѣто ѡт ·и· ѡвц҆оу сь ꙗгнктемь а дроугоу ꙗловоу.

Одредба 3

И ако по грѣхꙋ (70б) из҆гиноу оу црькве кобыле, да даде слагаюкѥ ·е҃· тоу кобылоу прьво годище а векѥ нища.

Одредба 4

И да даю црькви на годище всакь чловѣкь по ·в҃· ꙗгнѥтинѣ.

Одредба 5

И к҆то села имаю, да косе сѣна ·г҃· дьни на Киѥрезѣхь или ин҆дѣ на близоу и да доносе оу годищи товарь жита а дроугии (71а) вина, и да доносе соли црьков҆не ѡт коуд имь игоумень рече ·м҃· клѣтищь ·і҃· товарь.

Одредба 6

И кто ѥст воиникь и не име тежати вльне црьков҆не, да даѥ ѡт себе ѡкрою.

Одредба 7

И воиникь и кѥлаторь да носе сырѥниѥ с планине, и кѥлаторь да пасе и вльноу стриже, а воиникь да пасе па(71б)стоухе. А оу зло врѣме и воиникь и кѥлаторь да греде кь ѡвцамь.

Одредба 8

И крагꙗ мегюсобна ·ѕ҃· воловь, а кон҆ска самь ·ѕ҃· конь.

ЗАКОН О ЦРКВЕНИМ ДОХОЦИМА

Одредба 1

А се доходо(73а)д҆ци црькви. Ѿт Брьскова на всако годище ·с҃· пер҆перь. И Глоуха Вьсь коло в҆се и сь роудари, и дохот҆ке да даю црьк҆ви како соу давали кралѥвьствоу ми.

Одредба 2

И оу светаго Срьгꙗ на Широкомь бродоу ·р҃· споудьь соли.

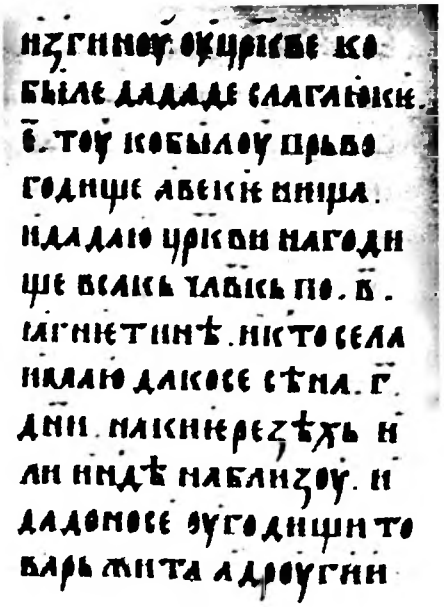

Лист 70[б]

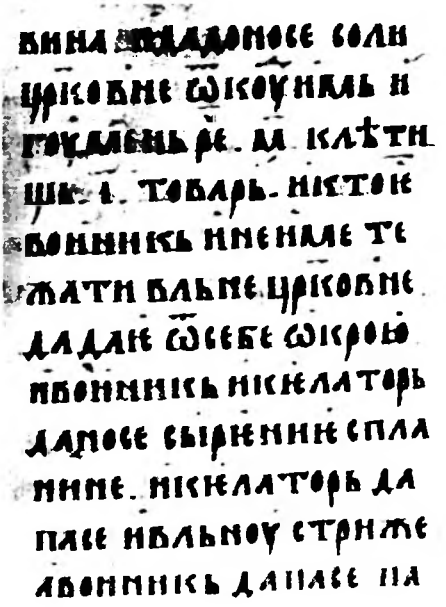

Лист 71[а]

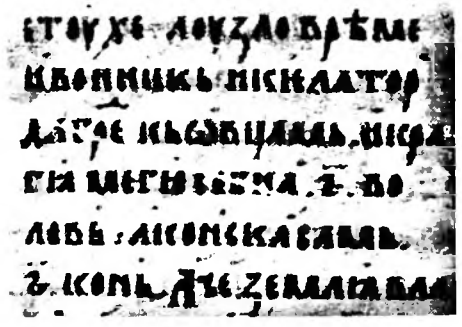

Лист 71[б] (фрагмент)

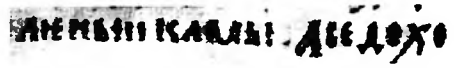

Лист 72[б] (фрагмент)

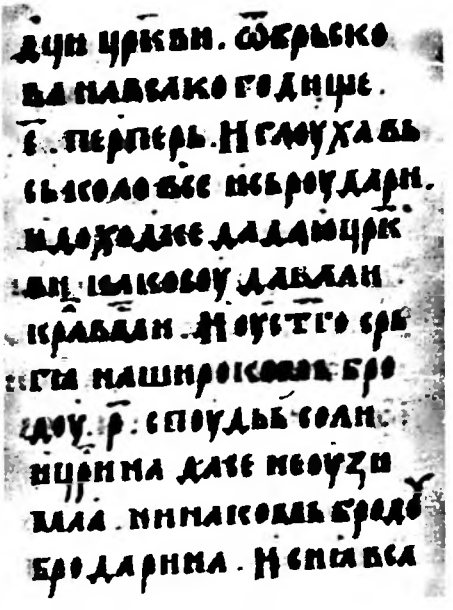

Лист 73[а]

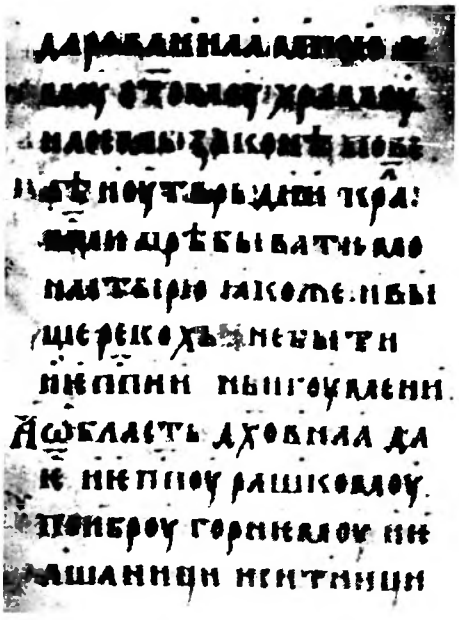

Лист 73б

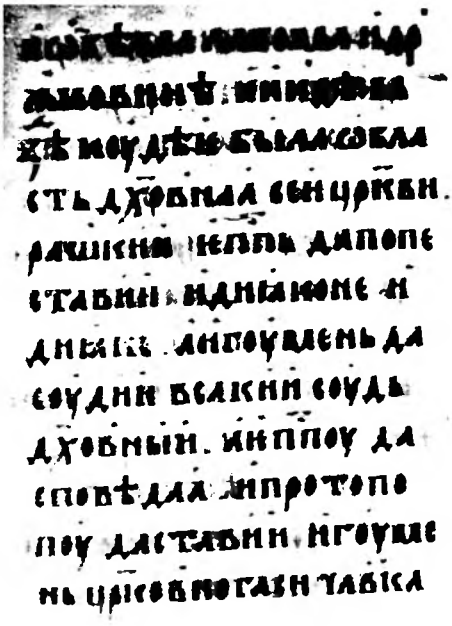

Лист 74а

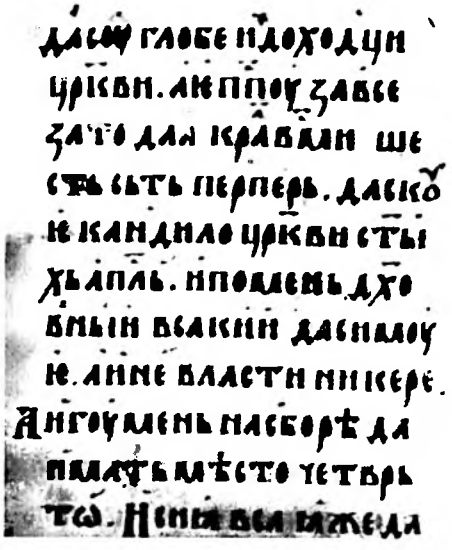

Лист 74б

Одредба 3

И цесарина[1] да се не оузима, ни на комь бродъ бродарина.

[1] царина – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 629.

Одредба 4

И сиа вса (73[б]) дарованꙑнаа мꙑною семоу светомоу храмоу на семь законѣ повелѣ и оутврьдии кралкевьство ми прѣбывати монастырю јако же и выше рекохь, не быти икпископии нь игоумени.

ОБЛАСТ ДУХОВНА

Одредба 1

Ѧ wбласть дꙋховꙑнаа да кст кпископоу рашꙑкомоу по Иброу горнкмоу и Ѥлꙑшаници и Ситꙑници (74[а]) и wбѣма Лабома и Дрꙋжꙑковинѣ и индѣ вьздѣ коудѣ к была wбласть доуховꙑнаа сеи црькви рашꙑкии кпископь да попе стави и дикаконе и дикаке, а игоумень да соудии всакии соудь доуховꙑныи, а кпископоу да сповѣдаа, и протопопоу да ставии игоумень црьковꙑнога си человѣка, (74[б]) да соу глобе и доходꙑци црькви. Ѧ кпископоу за вꙑсе за то даа кралкевьство ми шесть сьть перꙑперь, да скѡк канꙑдило црькви Светыхь апостоль, и помень доуховꙑныи всакии да си моу к, а ине власти никере.

Одредба 2

Ѧ игоумень на Сꙑборѣ да имать мѣсто четврьтw.

ГРАЧАНИЧКА ХРИСОВУЉА
(1321)

Обичај двоструког записивања исправа, на пергаменту и зиду задужбина, био је познат још од времена Стефана Немање.[1] Грачаничка хрисовуља сачувана је на западном зиду цркве манастира Грачанице. Изгубљен је текст исправе на пергаменту са кога је фреско техником преписана, вероватно последње године владавине краља Милутина (1382–1321). Грачаничка хрисовуља садржи *Стари српски закон* у коме су пописане обавезе зависног становништва на имању манастира. Овај закон је подељен на седамнаест чланова.

LE CHRYSOBULLE DE GRAČANICA
(1321)

La pratique de la duplication des actes de fondation, écrits sur un parchemin et inscrits sur un mur de la fondation, est attestée depuis l'époque de Stefan Nemanja. Le chrysobulle de Gračanica nous est ainsi parvenu grâce à sa reproduction dans la technique a fresco, vraisemblablement la dernière année du règne du roi Milutin (1382–1321), sur le mur ouest du catholicon de ce monastère. Son texte sur parchemin est perdu. Le chrysobulle de Gračanica contient l'*Ancienne loi serbe* dont le texte consignent les obligations des populations dépendantes installées sur le bien d'un monastère. Cette loi est divisée en dix-sept articles.

ИЗДАЊА

Због влаге, Грачаничка хрисовуља била је изложена пропадању. Неки редови били су оштећени још у XIX веку. На Грачаничку хрисовуљу скренуо је пажњу Гедеон Јосиф Јуришић 1852. године у *Дечанском првенцу*.[2] Преко његове белешке за Грачаничку хрисовуљу (inscriptio serbica in muro) сазнао је Франц Миклошич.[3] Посред-

---

[1] **гаже сѣть писана въ златопечат'нѣи повели его, паче же и въ црькви написано на стѣнѣ** – В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, Београд – Ср. Карловци, 153.

[2] Г. Ј. Јуришић, *Дечански првенац*, 116.

[3] Stephanos Uroš Milutin. Serbiae rex, donat quosdam pagos eclesiae in Gračanica – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 84.

ством Александра Гиљфердинга, Миклошич је дошао до текста Стефана Верковића, који је преписао Грачаничку хрисовуљу. Исте, 1858. године Верковићев препис објављен је у часопису Извѣстія руске академије наука и у збирци Франца Миклошича.[4]

Верковићев препис негативно је оценио Милош С. Милојевић, који је и сам „снимио", односно приредио издање Грачаничке хрисовуље.[5] Међутим, Милојевић је празнине „попуњавао по фантазији, додајући речи којих стварно нема у тексту, нити их може бити с обзиром на размак".[6] Трећи препис који је објавио Иван Иванић[7] „нема никакве вредности".[8] Препис Грачаничке хрисовуље налази се у заоставштини Љубомира Ковачевића.[9] *Натпис на зиду манастира Грачанице* објавио је Александар Соловјев, који сматра да су преписи Верковића и Милојевића непоуздани.[10] Милојевићев препис са оригиналом сравнио је Владимир Ћоровић.[11]

Имајући у виду претходна издања Грачаничке хрисовуље, осетно је бољи препис Миливоја Павловића.[12] Међутим, његово читање бројева није поуздано.[13] Грачаничку хрисовуљу Павловић је објавио 1928,[14] а затим је она прештампана 1992. у делу сликара и конзерватора Бранислава Живковића, који је свако слово овог споменика копирао у величини оригинала.[15] Дечанску хрисовуљу Стојан Новаковић је објавио у изводу.[16] Најновије издање приредио је Бранислав Тодић.[17]

---

[4] С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 156–161 (145 – штампарска грешка); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 562–566.

[5] М. С. Милојевић, *Путопис*,162–166.

[6] М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 4.

[7] И. Иванић, *На Косову*, Нови Сад 1902, 62–68.

[8] М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 4.

[9] Бранислав Ђ. Нушић, *Косово*, Нови Сад 1902, 44.

[10] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 99–105.

[11] М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 4.

[12] Ово издање приказао је В. Ћоровић, Прилози КЈИФ 9 (1929) 256–259.

[13] Видети критички приказ М. Благојевића, *Грачаничка хрисовуља*, ИГ 1–2 (1994) 106–110.

[14] М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 105–141.

[15] Б. Живковић, *Грачаничка повеља*, Београд 1992, 63–99.

[16] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 633–637.

[17] Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, Београд – Приштина 1988.

ЗАКОН СТАРИ СРБЉЕМ

Одредба 1

Законь стары Срьблемь: меропьхь wре ·д̄· мьти,[1] а сокальникь ·ѕ̄·[2] и заманицомь бѣдбоу плоуга |43| **·г̄· мьти да wроу и тако да га ⟨посѣю пожню и⟩ повезоу пшврьхоу и оу роупоу оусиплю.**

[1] **меропьхъ wре ·д̄· мьти, а сокальникь ·ъ̄·** (!) – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; Иако је настао касније, није поуздан препис М. С. Милојевића. У његовом препису сокалник је *с'колник*, а заманица *зимница*: **законь стари срьблемь и здѣ Меропьсь wре д. мьти, а ськwалникь ѕ. и зимницомь бѣдбоу, плоуга г̄. мьти** – М. С. Милојевић, *Путопис*, 165; **[мере]пьхь wре ·д̄· мьти а сокальникь ·г̄·** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 132. Читање Павловића се осетно разликује од ранијих издања. Видети F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565, Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 635 и А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

[2] **сwкальникь ·з̄·** – Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, 7.

Одредба 2

И пакь издаде, и ливадоу наждрѣбицомь[1] дѣлеке[2] да ко⟨се⟩ бѣдбоу накосицомь спласти[3] и здѣти.

[1] **Жрѣбицомь** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; **на(дь) Жрѣбицомь** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133; **на (ждь)рѣбицомь** – Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, 7.

[2] **Оудѣлске** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104

[3] **с пласти** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; **сь пласти** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104

Одредба 3

|44| **Меропьхь сипле сладь трици оу годици и да га wхмели. И ко[1] боуде веке трѣбѣ цр(ь)кви сладь, да га п(о)пь wхмели.**

[1] Требало би **ако** – грешка писара. Ову омашку исправио је М. С. Милојевић, *Путопис*, 165, док се Верковић држао оригинала: **И ко боуде** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160. Видети F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565, и Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 636.

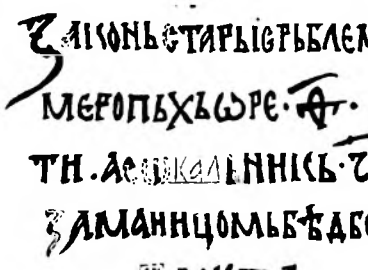

Ред 42

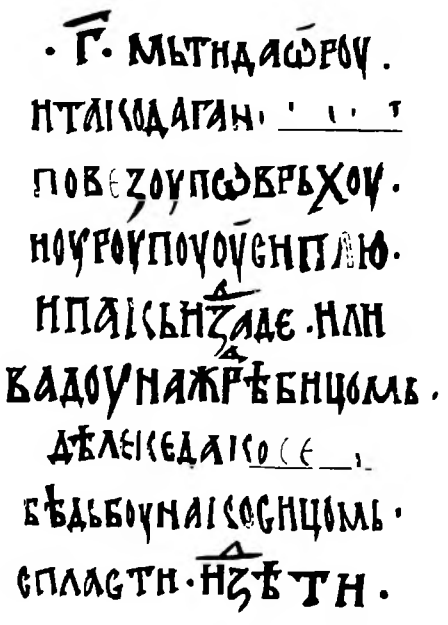

Ред 43

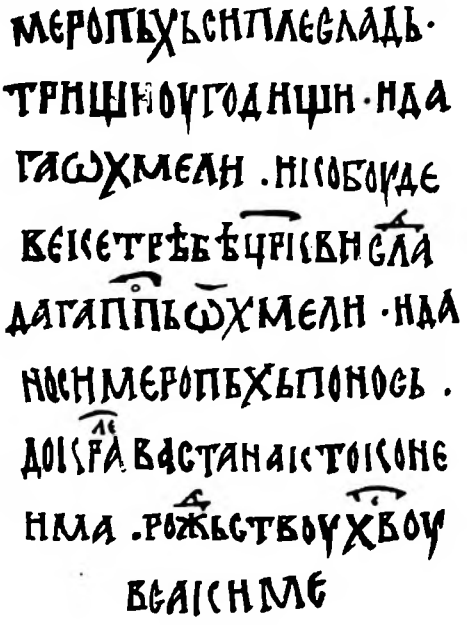

Ред 44

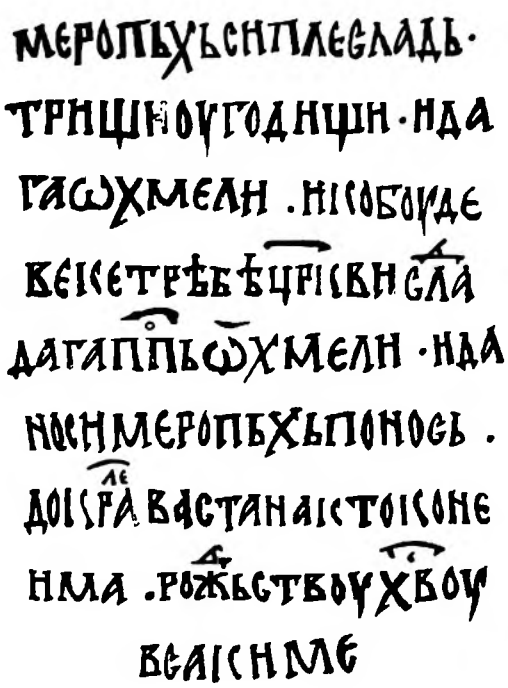

Ред 45

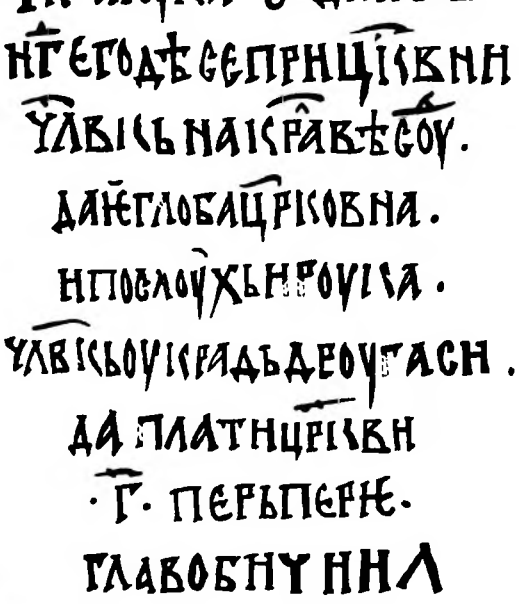

Ред 46

Одредба 4

И да носи меропьхъ понось до кралева стана.

Одредба 5

Кто коне[1] има, Рождьствоу Хр(исто)воу всаки ме|45|ропьхъ да довози по возоу дрьвь.

[1] **конь** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 6

И да носи меропьхъ лоуча Рождьствоу Х(исто)воу и праздникоу с(ве)тыѥ Б(огороди)це.

Одредба 7

И да лове ·г̄· д(ь)ни[1] закце заманицомь развѣ поповь.

[1] **три дни** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 635; 3 **дна** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

Одредба 8

Послухъ ц(рь)квни[1] ·д̄· дина|46|ри а роука[2] ·s̄· динарь.

[1] **ц(рь)квни** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133.

[2] **роука ·ъ̄ динарь** — С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; **а роука ·s̄· динарь** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; **а роука ·s̄· динарь** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 636; **а роука ·з̄· динарь** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133; **а роука** 6 **динари** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104; **а роука ·з̄· динарь** – Б. Тодић, *Грачаница. сликарство*, 8.

Одредба 9

И где годѣ се при ц(рь)квни чл(о)в(ѣ)кь на кра(ле)вѣ[1] соуд(оу),[2] да к(сть) глоба црьквна и послухъ, и роука.

[1] **и гдѣгоде се при црькви на краалевски соуд чльвекь води** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

[2] **соуд(ѣ)** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133; Б. Тодић, *Грачаница. сликарство*, 8.

Одредба 10

Чл(о)в(ѣ)кь оукрадь дроугa си да плати цр(ь)кви ·г̄· перьперк.[1]

[1] **Човѣк оукрадь дроугa си да плати црькви ·г̄· перьпери. вобити на ·г̄· перпере.** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; **а ако чльвекь оукраде wдь дроугога да плати ·г̄· перпера црькви глоби на ·г̄· перпере** – М. С. Милојевић, *Путопис дела праве старе Србије*, 165; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 636. **И ако чльвекь оукраде одь дроугога, да плати** 3 **перьпера црькви; глоби на** 3 **перьпере** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

Одредба 11

Главобичиил (sic) |47| **·г̄· перпере.**[1]

[1] **вобити на ·г· перпере** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; **вобити на ·г̄· перпере** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 636; **глоби на** 3 **перьпере** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104; **главовь на ·г̄· перьпере** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133; **главови**... – Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, 8.

Одредба 12

Мѣхоскоубина ·s̄· динарь.[1]

[1] **Мѣхоскоубина ·з̄· динарь** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133; Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, 8.

Одредба 13

Ѧ чл(о)в(ѣ)кь кои краде цр(ь)квь[1] **и враждоу оучини – цо ре(ч)е г(оспо)динь кра(ль).**

[1] **цр(ь)квѣ** – М. Павловић, *Грачаничка повеља*, 133; Б. Тодић, *Грачаница, сликарство*, 8.

Одредба 14

Или кто има оулиганꙑикь, да даѥ празникоу с(вет)ыѥ Б(огороди)це оули; кто ли неда, а има[1] |48| **да оузме п(о)пь самь.**

[1] **кто ли има а не да, да оузме попь самь** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 636.

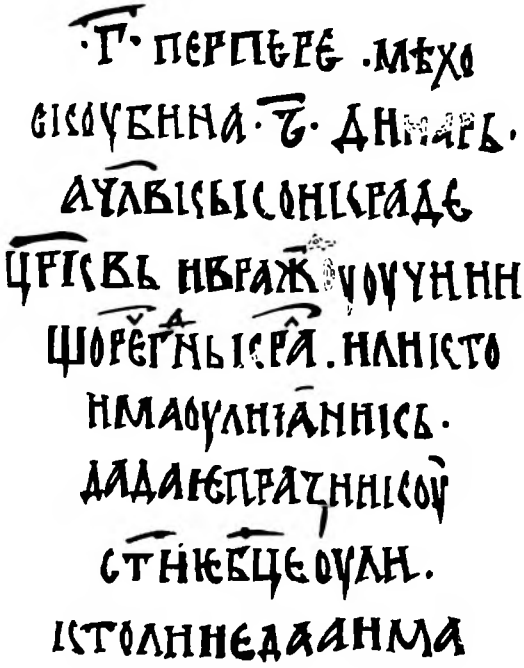

Ред 47

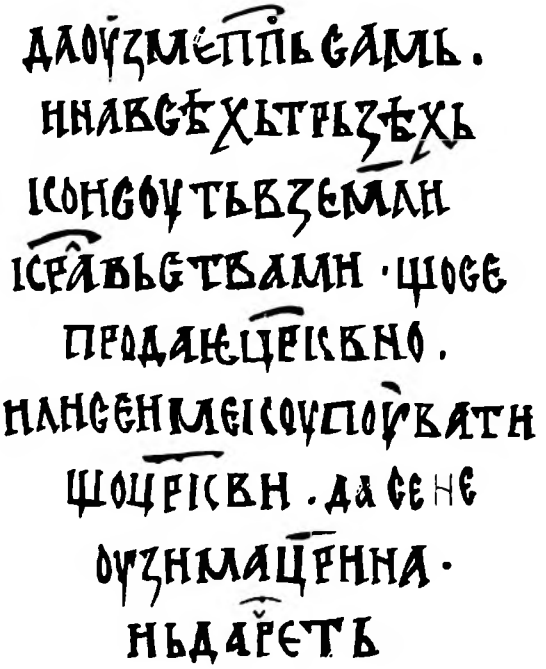

Ред 48

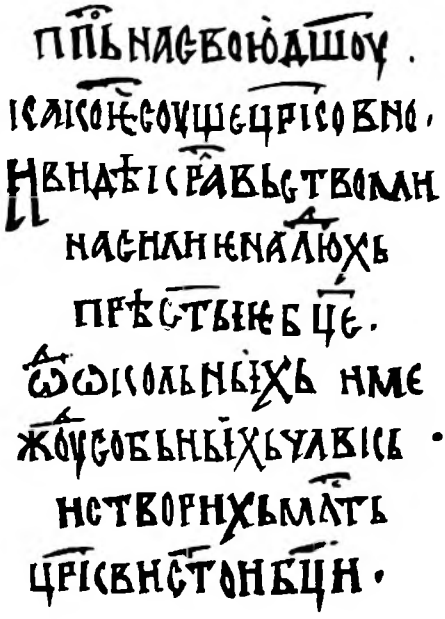

Ред 49

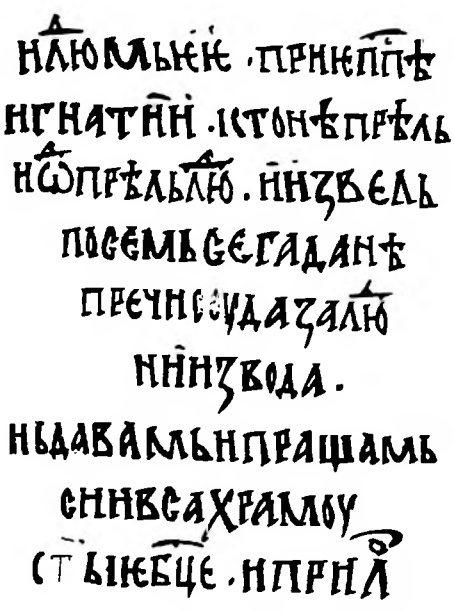

Ред 50

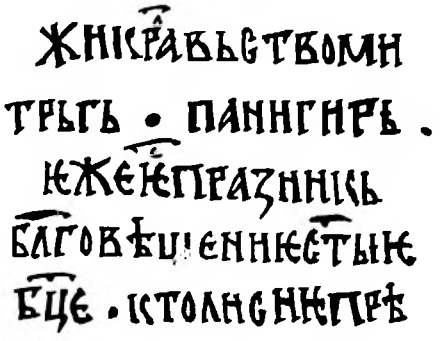

Ред 51 (фрагмент)

Одредба 15

И на всѣхъ трьзѣхъ кои соуть вь земьли кра(ле)вьства ми цо се продаѥ цр(ь)квно, или се име коупоувати[1] цо цр(ь)кви, да се не оузима ц(а)рина, нь да ре(че)ть |49| **п(о)пь на свою д(оу)шоу како кс(ть) соуще цр(ь)ковно.**

[1] **коуповати** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104

Одредба 16

И видѣ кра(ле)вьство ми насилиѥ на людехъ прѣс(ве)тыѥ Б(о-городи)це wдь wколныхъ и междоусобныхъ чл[о]в[ѣ]кь,[1] и створихъ м(и)л(о)сть цр(ь)кви с(ве)тои Б(огороди)ци[2] |50| **и людемь кѥ при кп(и)с(коу)пѣ Игнатии кто нѣ прѣль и wдьпрѣль люди и извель,[3] по семь сега да нѣ пречи соуда за люд(и) ни извода, нь давамь и працамь сии вса храмоу с(ве)тыѥ Б(огороди)це.**

[1] **чльвекь** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

[2] **прѣсветыѥ Богородице** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина*, 160; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 565; **светиѥ Богородице** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

[3] **ѥ прѣль, одьпрѣль и извель и привель люди, по семь сегда да нѣсть пречи соуди за люде и изводе, развѣ мене господина кралга** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

Одредба 17

И прило|51|**жи кра(ле)вьство ми трьгь панагирѣ,[1] кже кс(ть) празникь Бл(а)говѣщениѥ с(ве)тыѥ Б(огороди)це.**

[1] **панагюрь** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

ДЕЧАНСКЕ ХРИСОВУЉЕ

Три дечанске хрисовуље јединствен су пример у српској дипломатичкој грађи. Оне пружају могућност за разноврсна истраживања. Иако се односе на једну задужбину и један манастирски посед, између њих постоји осетна разлика по обиму, форми и садржини. Оснивачка исправа има свечано обележје, али она је, ипак, уобичајено златопечатно слово. Знатно је краћа од других двеју хрисовуља,[1] које су састављене као катастарске књиге са пописом насеља, влашких станишта и пашњака, међа и, што је посебно значајно, са детаљним пописом радно способног становништва на великом манастирском поседу. Као катастарске књиге, млађе хрисовуље су обимом, формом и садржином, једна другој ближе и уједначеније. Ипак, оне се ослањају на оснивачку хрисовуљу. То је видно у више одељака, па и у правним нормама у три дечанске хрисовуље. Али измене и допуне правних норми су толике да захтевају одвојено издање законских одредаба и прве и друге и треће редакције.[2]

Пре свега, број законских одредаба и њихов редослед није истоветан. Прва хрисовуља има 28, друга 32, а трећа 31 одредбу. Само се осам одредаба у целини подударају. Остале је законодавац у мањој или већој мери изменио или допунио. Није битно уколико се мења редослед речи, а садржај остаје исти, већ ако се мењају или изостављају кључни термини као што су глобе и работе. Мењао се друштвени положај појединаца. То су одредбе о браку између Срба и Влахиње, односно о различитим обавезама и наметима ратара и пастира. Мењао се и друштвени положај свештеника без баштине. Друштвена група отрока изостављена је у трећој дечанској хрисовуљи.[3] Чак ни наслови правних норми нису исти. *Закон меропсима* из оснивачке хрисовуље преименован је у *закон метохијама црквеним* у млађим хрисовуљама. Приметно је да су одредбе у млађим хрисо-

---

[1] М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, ИЧ XVI–XVII (1970) 79, нап 1.

[2] Природно, видне су измене у осталим деловима исправа. П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 49–53.

[3] Видети 11. и 14. одредбу треће дечанске хрисовуље.

вуљама прецизније. Власи који су напасали овце имали су право да на Ђурђевдан узимају овцу са јагњетом. Ова одредба из оснивачке хрисовуље одређенија је у млађим исправама: *А који овце напасају да узимају на Ђурђевдан од сто оваца овцу са јагњетом.*

Рука способног законодавца и вештог редактора осећа се у најмлађој хрисовуљи. Он је изостављао непотребан историјат о настанку правних норми. Задржавао је само њихову суштину. Изразит је пример 28. одредба друге дечанске хрисовуље у којој се описује долазак краља Стефана Дечанског у његову задужбину, *дом Пандократоров*, где је увидео *да много шта потребно клиру црковном није записано и узакоњено*. Следи затим позивање на речи светог Саве, па тек онда кратка одредба коју је законодавац унео у најмлађу, трећу хрисовуљу: *Одмерих калуђерима мерицу за тесто од четири литра, а мертик исекох у мрамору и призидах крај врата винарнице.*[4]

Остаје сложено питање датирања дечанских хрисовуља, коме је највише пажње посветио Милош Благојевић.[5] Све три хрисовуље садрже опис битке код Велбужда: *Док се овај храм зидао и овај хрисовуљ писао у дому краљевства ми у Породимљи, изненада се подиже цар бугарски Михаил Шишманић са другим силним четворицом царева...* Стефан Дечански је заједно са сином, младим краљем Стефаном Душаном победио бугарског цара *на месту које се зове Велбужд, године 6838* (1330) *месеца јула у 28. дан*. Овај текст прве и друге исправе, са незнатним скраћењем понавља се и у трећој, у којој је изостављен податак о записивању хрисовуље. Према томе, terminus post quem нуди се сам по себи. Оне су написане после 28. јула 1330. Прва, по мишљењу М. Благојевића, настала је непосредно после битке код Велбужда, а друга, у којој се говори о две посете Стефана Дечанског својој задужбини, настала је нешто касније, али пре августа 1331, када је краљ био принуђен да напусти престо.[6]

Павле Ивић и Милица Грковић сматрају да је између настанка прве и друге хрисовуље протекло „неколико година“.[7] Претпоставка

---

[4] Упоредити 28. одредбу друге и 30. одредбу треће хрисовуље.

[5] М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, 79–86 (са старијом литературом); М. Благојевић, *Челници манастира Дечана*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Научни скупови САНУ, књ. XLIX, Одељење друштвених наука 13, Београд 1989, 25, нап. 27 и 28.

[6] М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, 80–81; М. Благојевић, *Челници манастира Дечана*, 25, нап. 27 и 28.

[7] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 52, 53.

је логична ако се одлука о правном чину подудара са 1327. годином, када су ударени темељи манастиру Дечани. Између одлуке о правном чину (actio) и записивања правног чина (conscriptio) неретко протекне дужи временски период. Изгледа да је у овом случају записивање и повремено дописивање правног чина пратило изградњу храма. Не би требало губити из вида чињеницу да се манастирски посед повремено ширио, а приходи повећавали. Сваку донацију краљ је потврђивао. У том смислу говори изјава ктитора: *Док се овај храм зидао и овај хрисовуљ писао*. Коначна редакција прве дечанске хрисовуље завршена је после битке код Велбужда, али није утврђен почетак њеног записивања.

Друга дечанска хрисовуља, настала између 28. јула 1330. и августа 1331, има додатак дописан око 1335. године по наређењу краља Стефана Душана и архиепископа Данила II.[8] Текст је дописан иза потписа краља Стефана Дечанског.

Трећа хрисовуља, или други дечански практик, има два потписа, оца и сина:

Стефань Оуроѡш трети по милости божиеи крал всѣх срьбскиχ и поморскиχь земль.

Стефань вь христа бога вѣр҃ны крал всѣхь срьбскиχ и поморскиχ земль и прѣдѣль грьч҃скиχ и бльгар҃скиχь.[9]

Други по реду, потпис Стефана Душана, изведен је руком писара крупним црвеним словима.[10] На основу краљевих интитулација и других података, М. Благојевић је недвосмислено показао да је Стефан Душан ову хрисовуљу потврдио између 1343. и 1345. године.

LES CHRYSOBULLES DE DEČANI

Dans l'ensemble du matériel diplomatique serbe, les trois chrysobulles de Dečani constituent un exemple unique se prêtant tout particulièrement à un large éventail de recherches. Bien que se rapportant à une même fondation et à l'ensemble de ses possessions, on y relève en effet des différences sensibles tant au niveau de la longueur du texte, de la forme et du contenu. Nonobstant son aspect particulièrement luxueux, le premier de ces documents, à savoir l'acte de fondation du monastère, est lui aussi un chrysobulle (*lettre scellée d'or*). Son texte est sensiblement plus court que celui des deux autres chrysobulles qui

[8] М. Благојевић, *Челници манастира Дечана*, 26, нап. 28.

[9] М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД (1880) 137.

[10] М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, 80–81.

ont été rédigés comme des registres cadastraux dressant un inventaire des biens du monastère – villages, pâturages et habitats d'alpages valaques – avec leur délimitation et, chose plus importante, la liste détaillée des populations actives vivant sur ces vastes possessions. De par leur caractère de registres cadastraux, ces deux chrysobulles s'avèrent très semblables et uniformisés tant par leur longueur, leur forme que leur contenu. Il n'en ressort pas moins que leurs textes s'est appuyé sur le chrysobulle de fondation. Ceci apparaît très clairement dans plusieurs passages et notamment au niveau des normes juridiques reprises dans ces trois documents. Les modifications et compléments apportées à ces dernières sont toutefois tels qu'on peut y voir trois rédactions distinctes qui exigent, de ce fait, une édition séparée des dispositions légales citées dans chacun de ces documents.

Tout d'abord, le nombre et l'ordre d'exposition des dispositions légales diffèrent. Le premier chrysobulle en compte 28, le second 32 et le troisième 31. Seules 8 de ces dispositions concordent en tout point. Toutes les autres ont été dans une plus ou moins large mesure modifiées ou complétées par le législateur. Le problème est ici moins dans la modification de l'ordre des mots, dans la mesure où la signification reste la même, mais lorsque sont omis ou modifiés des termes clés comme "amendes" ou "corvées (*rabote*)". On note aussi des modifications touchant la position sociale de certains individus et des prêtres sans patrimoine. Le groupe social des *otroci* est quand à lui totalement omis dans le troisième chrysobulle. Les intitulés de certaines normes juridiques varient d'un document à l'autre. Ainsi, la *Loi pour les meropsi* du chrysobulle de fondation devient la *Loi pour les métoques des églises* dans les deux autres chrysobulle. Enfin, on note que le texte des dispositions est plus précis dans ces deux derniers documents.

Le texte du chrysobulle le plus récent révèle un législateur capable alliant simultanément en lui un habile rédacteur qui a su laisser de côté les rappels historiques de la genèse des normes juridiques pour n'en conserver que l'essence.

Reste la question complexe de la datation des chrysobulles de Dečani. Tous trois contiennent une description de la bataille de Velbužd. Par conséquent leur rédaction est postérieure au 28 juillet 1330. Pour le premier elle pourrait se situer, selon M. Blagojević, immédiatement au lendemain de cette bataille, et, pour le second, où sont évoquées deux visites de Stefan Dečanski à sa fondation, un peu plus tard et, en tout cas, avant août 1331, lorsque ce roi a été contraint d'abdiquer le trône.

Sur la base des titres royaux et d'autres éléments, M. Blagojević, a démontré sans ambiguité que Stefan Dušan a confirmé le troisième chrysobulle de Dečani ou second pratikon de Dečani entre 1343 et 1345.

ИЗДАЊА

Оснивачка дечанска хрисовуља први пут је објављена 1840. у издању које је присвојио Павле Карано-Тврtковић.[11] Дечанска хрисовуља неочекивано је објављена заједно са ћириличким исправама које је у Дубровачком архиву преписао српски свештеник Ђорђе Николајевић.[12] О њеном штампању, као и штампању осталих ћириличких исправа, најпре се старао књижевник Димитрије Тирол, а затим Димитрије Исајловић, тада начелник Министарства просвете.[13] Није, међутим, познато ко је припремао објављивање дечанске хрисовуље. Мало је вероватно да је уз ћириличке исправе из Дурбровника, Ђорђе Николајевић преписао и дечанску хрисовуљу. У сваком случају, то није препис Карано-Тврtковићев који је туђи труд „собрао" и као свој обелоданио.

Текст дечанске хрисовуље, објављен 1840. године, ближи је оригиналу него каснија издања Гедеона Јосифа Јуришића[14] и Стефана Верковића.[15] Са неповољном критиком о издању Јосифа Јуришића огласио се Ђура Даничић.[16] Јуришић је одступао од оригинала и „поправљао правопис и језик у смислу рускословенског, очигледно сматрајући српскословенске особине погрешкама".[17] Франц Миклошич није имао оригинал дечанске хрисовуље, већ се користио ранијим издањима.[18] Захваљујући познавању старога језика и писма, лако је уочио разлике између раније објављених текстова хрисовуље, понегде је исправљао погрешке, али његова редакција увелико зависи од претходних издања.[19]

---

[11] П. Карано-Тврtковић, *Србскіи споменицы*, 321–337.

[12] Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку I, Извори и историографија, књ. 1, О изворима*, Београд 1937, 313–323; *Енциклопедија српске историографије*, 532 (Р. Михаљчић).

[13] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 24.

[14] Г. Ј. Јуришић, *Дечански првенац*, 47–67.

[15] С. Верковичъ, *Дарственная грамота*, 223–240.

[16] *Ситнији списи Ђуре Даничића I. Критика, полемика и историја књижевности*, Сремски Карловци 1925, 149–150.

[17] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 23–24.

[18] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 88–101.

[19] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 23–27.

Милош Милојевић објавио је другу и трећу дечанску хрисовуљу.[20] Збирке Стојана Новаковића[21] и Александра Соловјева[22] садрже скраћена издања дечанских хрисовуља. Павле Ивић и Милица Грковић доносе снимке рукописа прве и треће дечанске хрисовуље и снимак Бајског преписа из 1762. године који је означен као четврта дечанска хрисовуља.[23] Снимцима рукописа придружен је снимак штампаног текста друге дечанске хрисовуље, која је у међувремену изгубљена.[24] Издање, превод и снимак у колору рукописа прве дечанске хрисовуље налази се у делу Милице Грковић.[25]

ПРВА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
(после 28. јула 1330)

ЗАКОН МЕРОПСИМА

Одредба 1

А се законь мѣропхомь:[1] к҄то землю дрьже да ѡроу ·ѕ҃· |300| м҄ти: п҄шенице ·в҃·, ѡв҄са ·в҃·, проса ·в҃·, виноград(а) мьть,[2] мѣромь ꙗко |301| и по иних҄ь цр(ь)квах҄ь.[3]

[1] **А се законь метохиꙗмь црьковнимь** – у другој и трећој дечанској хрисовуљи.

[2] Ова одредба се понавља у друге две хрисовуље: **мѣроп҄си кои землю дрьже да ѡрю ·ѕ҃· м҄тии: п҄шенице ·в҃·, ѡв҄са ·в҃·, проса ·в҃·, винограда мьть мѣромь ꙗко и по иних҄ь црьквах҄ь.** Видети С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Стефана Уроша III–го Монастырю Дечанскому*, 236; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 649; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 113.

[3] Када је реч о првој, свакако најзначајнијој одредби оснивачке дечанске хрисовуље, између оригинала и Бајског преписа из 1762. године постоје словне разлике, а преписивачева интерпункција збуњује: **А се закѡнь мѣропхомь к҄то землю дрьже: да ѡрȣ ѕ҃: м҄ти пшенице. в҃. ѡв҄са. в҃. проса в҃. виноград(а) мьть мѣромь ꙗкѡ и по иных҄ь црьквах҄ь.** Рукопис Бајског преписа приступачан је у делу П. Ивића и М. Грковић. Они су га као фотокопију под

[20] М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД XII (1880) 1–141.

[21] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 646–655.

[22] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 112–116.

[23] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 56–69 (снимак прве хрисовуље); 141–286 (снимак треће хрисовуље); 288–299 (Бајски препис).

[24] П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 73–140.

[25] М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, Београд 2004.

насловом *Бајски препис из 1762. године (ДХ IV)* приложили осталим фотокопијама и текстовима дечанских исправа – П. Ивић – М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 287–299. *Закон меропхом* налази се на страни 297.

Недовољно је разумљива прва и кључна одредба о зависном становништву дечанских хрисовуља. Није реч о различитим насловима – *закон меропсима* у оснивачкој и *закон црквеним метохијама* у другој и трећој дечанској хрисовуљи. У питању је различито читање и тумачење одредбе о површини земљишта које је зависни сељак на манастирском имању био дужан да узоре и обради.

Претходно неколико напомена о укупним обавезама зависног земљорадничког становништва. Оне су се састојале од утврђених или одмерених и неутврђених или неодмерених работа и намета. Укупне обавезе су у великој мери саображене не само у оквирима црквених, него и световних властелинстава. Разлике у обавезама доводиле би до бежања и преласка меропаха са властелинства на властелинство. Да би се указало на погрешна издања, а као последицу погрешних издања и погрешан превод прве одредбе дечанских хрисовуља, посматрамо их изоловано.

Остала је, дакле, дилема да ли су меропси, односно црквени људи били дужни да обраде седам или дванаест мати. Зато је неопходно да упоредимо претходне преписе и издања:

И се законь мѣроп҃хомь к҃то землю дрьже. да wроу. с̄ . м҃ти. п҃шенице. в̄ wв҃са. в̄. проса. в̄ . виноград(а) мьть мѣромь. ꙗко и поиниχь цр҃квахь. Издање: П. Карано-Твртковић, *Српскіи споменицы*, 333.

И се законь мѣропхомь кто землю дрьже с̄ мти пшенице в̄ wвса в̄ проса в̄ виноградь мьть мѣромь. Ѧко. и по иныχь цркваχь. Издање: Г. Ј. Јуришић, *Дечански првенац*, 62.

И се законь мѣроп҃хомь к҃то землю дрьже да wроу · с̄ · м҃ти. п҃шенице в̄ wв҃са в̄. проса в̄. виноград мьть мѣромь ꙗко и по иниχь цр(ь)кваχь. Издања: С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Стефана Уроша III–го Монастырю Дечанскому*. 236; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 97–98.

Само једна одредба довољна је да се покажу недостаци издања Г. Ј. Јуришића, који је изостављао речи (**да wроу**) и мењао слова (**Ѧко**). Франц Миклошич је редиговањем само донекле поправио омашке својих претходника. Природно, и његово издање значајно одступа од оригинала. Зато не изненађује да су истраживачи различито тумачили и преводили кључну одредбу дечанске хрисовуље. Остала је дилема да ли су меропси, односно црквени људи били дужни да обраде седам или дванаест мати. Реч је о две варијанте:

1) *Меропси који земљу држе дужни су да ору шест мати: пшенице два, овса два, проса два и винограда мат* – или

2) *Меропси који земљу држе дужни су да ору шест мати пшенице, два овса, два проса, два винограда.*

Друга варијанта са наметом од дванаест мати, није у складу са осталим подацима о обавезама меропаха и сокалника. Одређене или одмерене обавезе меропаха и сокалника изражене у матима износиле су:

Исправе	Година	Меропси	Сокалници
Бистричка	1234.	7,5 мати	3 или 4,5 мата
Бањска	1313–1316.	8 мати	5 мати
Грачаничка	1320–1321.	9 мати + 3 бедбе	6 мати + 3 бедбе
Дечанска	1330.	7 мати	4 мата

Подаци исправа које су настале између 1234. и 1330. године показују да су одмерене земљорадничке обавезе сокалника у просеку мање за три мата. Уколико би се прихватила друга варијанта, да меропси на дечанском имању обрађују дванаест а сокалници четири, онда би разлика износила осам мати, што није могуће објаснити подацима расположиве изворне грађе. Ово сазнање очигледно упућује на прву варијанту, по којој су меропси на имању манастира Дечана били обавезни да обрађују седам мати, без бедбе, која се у првој одредби дечанских исправа и не спомиње. Видети М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 192, 364–370; М. Благојевић, *Закон светог Симеона и светог Саве*, М. Благојевић, *Краљ Владислав*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Научни скуп 15–16 новембар 2000, Београд 2003.

Одредба 2

З҃гона да имь нѣ.

Одредба 3

Бѣд҃боу да имаю[1] и цто се оу҃зороу |302| **бѣд҃бомь, този да се бѣд҃бомь и стежии.[2]**

[1] **Бѣдбоу да имаю всаке ралик** – у трећој дечанској хрисовуљи.

[2] **бѣдьвоу да имаю, и цито оу҃зороу бѣьвомь, този да се бѣдьвомь истежи** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Стефана Уроша III–го Монастырю Дечанскому*. 236; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 98. **истежии** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 4

И҃ сокал҃никомь законь: |303| **п҃шенице м҃ть, проса м҃ть, ов҃са м҃ть, виноград(а)[1] м҃ть.**

[1] **виногра[А]** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 5

А ковачие и з҆ла|304|тарие и сед҆ларие и шьв҆ци и стрьгоунцие и вси маисторие да работа|305|ю и ѡрю ꙗко и сокал҆ници. И ч҆то хоте сокал҆ниц (sic)[1] **и в҆си маисторие, тежа|306|ти жито и вино в҆се да свръстовав҆ше и прѣдаде оу цр(ь)к(ь)в҆ь.**[2]

[1] **сокал҆ници** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.
[2] **цр҃квь** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 6

А сѣно да косе ка|307|ко и мѣроп҆си, тако и сокал҆ници, тако и в҆си маисторие.

Одредба 7

И кога села сѣна |308| имаю, да га такози и косе.

Одредба 8

А оу коемь селѣ нѣ цр(ь)к(о)внога[1] сѣнокоса, а |309| ѡни да косе г҆де е игоум҆ноу з҆говор҆но сь зборомь.

[1] **цр҃квнога** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 9

Ѿгнетиноу в҆сакь да |310| дае.[1]

[1] Ове одредбе нема у другој и трећој дечанској хрисовуљи.

Одредба 10

А попове да даю врьховиноу[1] **како ю соу и оу п(иско)па давали, кре коупи |311| крал(е)в(с)т(в)о ми тоузи врьховиноу оу п(иско)па**[2] **х҆востьньскога.**

[1] **А попове да даваю моеи црькви врьховиноу** – одредба 9 у другој дечанској хрисовуљи.
[2] **кр҃ав҆то, пп҃а** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

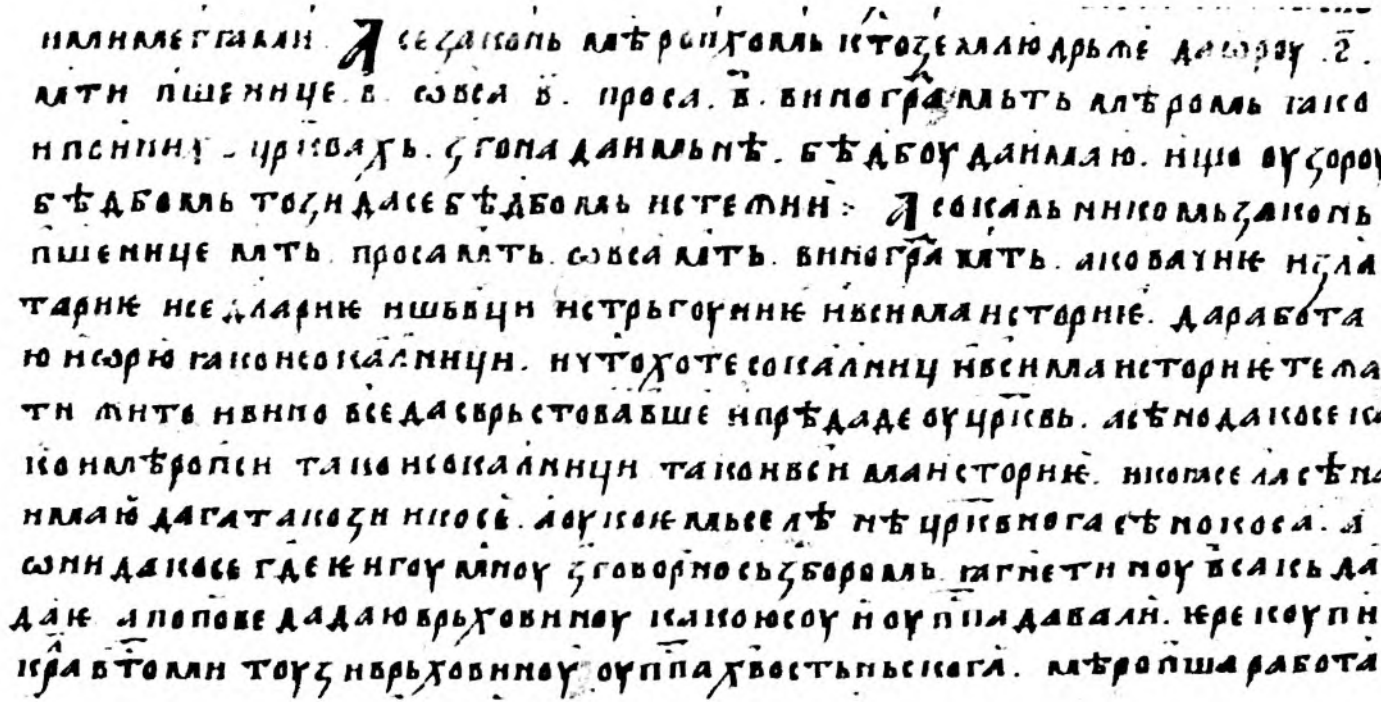

Редови 299–311 прве дечанске хрисовуље

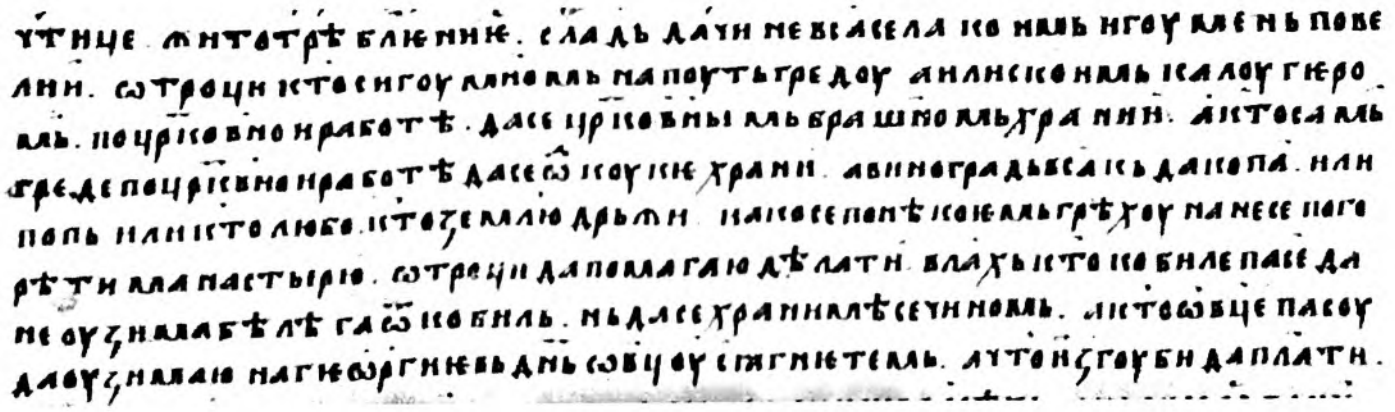

Редови 312–319 прве дечанске хрисовуље

Одредба 11

Мѣроп᷄ша работа |312| **ч᷄тице житотрѣб᷄лкник, сладь да чине в᷄са села коимь игоумень пове**|313|**лии.**[1]

[1] **рече** – у другој дечанској повељи.

Одредба 12

Отроци к᷄то с игоум᷄номь на поуть гредоу, а или с коимь калоугѥро|314|**мь по цр(ь)ков᷄нои**[1] **работѣ, да се цр(ь)ков᷄нимь браш᷄номь храни.**

[1] **цр̄ков᷄нои** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 13

Ѧ к᷄то самь греде |315| **по цр(ь)к(о)в᷄нои работѣ, да се ѡд(ь)**[1] **кюкк храни.**

[1] **цр̄ков᷄нои, ѡ**[A] – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 14

Ѧ виноградь в᷄сакь да копа или |316| **попь или к᷄то любо к᷄то зем᷄лю дрьжи.**

Одредба 15

И ако се по нѣкокмь грѣхоу нанесе пого|317|**рѣти манастырю, ѡтроци да помагаю дѣлати.**

Одредба 16

Влахь[1] **к᷄то кобиле пасе да** |318| **не оузима бѣлѣга ѡт(ь)**[2] **ковиль, нь да се храни мѣсечиномь, а к᷄то ѡв᷄це пасоу** |319| **да оузимаю на Гкѡр᷄гикѣь д(ь)нь ѡв᷄цоу с᷄ь гагнетемь.**[3] **Ѧ ч᷄то из᷄гоуби да п᷄латии,** |320| **а мѣсечиноу да оузима.**

[1] У другој дечанској хрисовуљи набрајају се Власи Костадиновци, Гоиловци, Тудоричевци, Сушичани, Ратишевци, Световрачани, Вардиштани, Љепчиновци, а у трећој Тудоричевци, Гоиловци, Ратишевци, Световрачани, Пагарушани, Сушичани и Вардиштани.

[2] **ѡ̄** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[3] Према другој дечанској хрисовуљи одредба је прецизнија: **ѡд ·р· ѡв᷄ць ѡв᷄цоу с᷄ь гагнетемь.**

Одредба 17

Срьбинь да се не жени оу Власѣхь; ако ли се wжени, |321| **да ю веде оу мѣропѫ̑хе**[1] **и да кн к мѣропѫ̑шькы законь, и оуноучию к к.**[2]

[1] **Ако ли се ожени да ю веде у мѣропхе и да еи е мѣропшыки законь и ѹнѹчию ее** – Г. Ј. Јуришић, *Дечански првенац*, 63–64. **ако ли се wжени**̑, **да ю веде оу мѣропѫ̑хе и да ки к мѣропѫ̑шькы законь, и оуноучию кк** – С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Стефана Уроша III–го Монастырю Дечанскому*, 237.

Према овом читању *меропашком закону* подложна је жена из редова Влаха и њени унуци. Обрнуто је код Миклошича: **и да к нк мѣропѫ̑шькы законь и оуноучию кк** – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 98.

[2] Битно се разликује одредба треће дечанске хрисовуље: **Срьбинь да се не женин оу Власѣхь; ако ли се wженин, да к ккларорь.**

Одредба 18

Зем̑**лга** |322| **цр(ь)к(о)вна**[1] **да се оубь(!)**[2] **никомоу не дава.**

[1] **цр̄квна** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[2] **бь** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 7. Требало би да стоји **оу бьхь**. Тако је у Светостефанској (одредба 22), другој дечанској хрисовуљи (одредба 17) и трећој дечанској хрисовуљи (одредба 17).

Одредба 19

Ѩ к̑**то прииде к цр(ь)к(ь)ви,**[1] **ако к сокал**̑**никь да** |323| **се к**̑ **сокал**̑**никомь присади г**̑ **де боуде wбилик зем**̑**лк.**[2]

[1] **цр̄кви** – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[2] У другој и трећој дечанској хрисовуљи одредба је проширена: **ако ли к мѣропѫ̑хь да к**̑ **мѣропѫ̑хомь г**̑ **де боуде wбилик землк.**

Одредба 20

Wд(ь)теса да нѣ ни wд(ь)[1] **кога**|324|**ре села ни болгариноу, ни сокал**̑**никоуw, ни попоу.**[2]

[1] **w**^{A}**теса, w**^{A} – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[2] Одредба је проширена у другој и трећој дечанској хрисовуљи: **развѣ комоу га крал(ь) даа.**

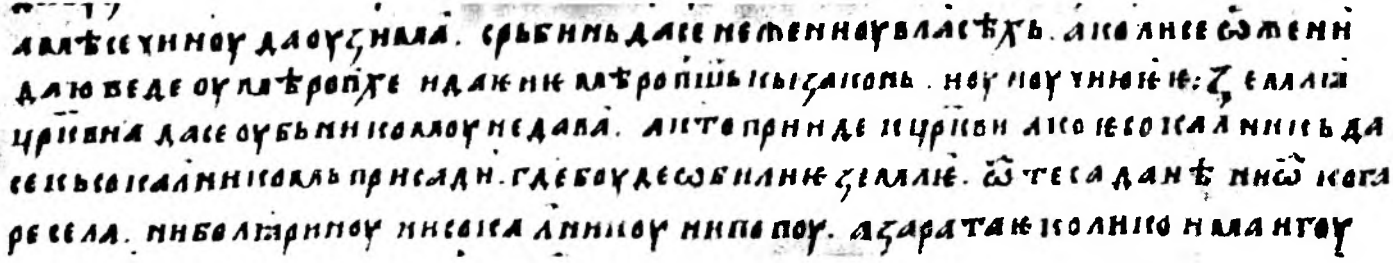

Редови 320–324 прве дечанске хрисовуље

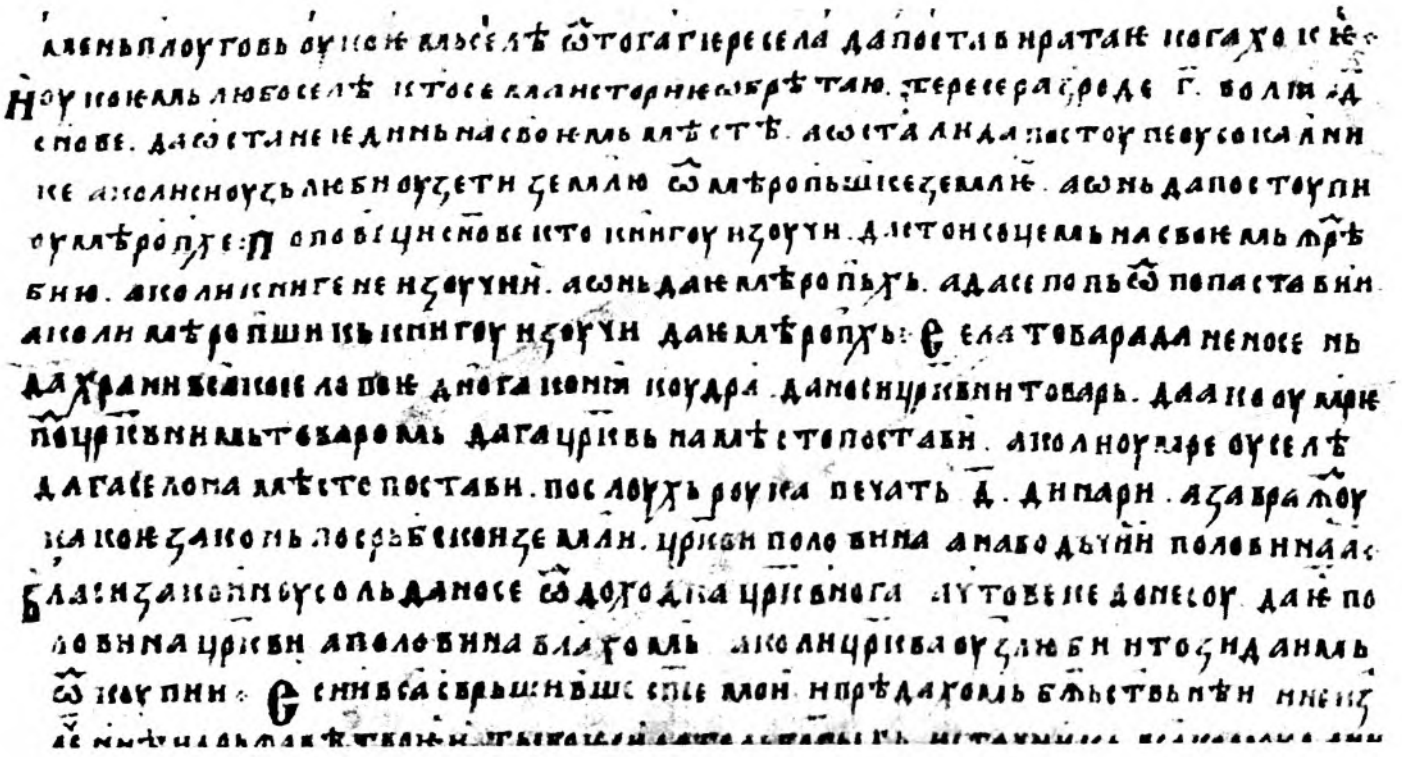

Редови 325–338 прве дечанске хрисовуље

Одредба 21

А за ратаѥ колико има игоу|325|мень п'лоуговь[1] оу коѥмь селѣ, ѡд(ь)[2] тогагѥре (sic) села да постави ратаѥ кога хоѥѥ.

[1] колико има цр(ь)квь плоуговь – у трећој дечанској хрисовуљи.
[2] ѡ^д – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 7.

Одредба 22

|326| **И оу коѥмь любо селѣ к'то се маисториѥ ѡбрѣтаю, тере се раз'роде ·г҃·, волга ·д҃· |327| с(и)нове, да ѡстане ѥдинь на с'воѥмь мѣстѣ, а ѡстали да постоупе оу сокал'ни|328|ке.**

Одредба 23

Ако ли си оузьлюби оузети зем'лю ѡд(ь) мѣропьш'ке землѥ, а ѡнь да постоупи |329| оу мѣроп'хе.

Одредба 24

Попов'сци с(и)нове:[1] кто кн'игоу изоучи, да стои с оцемь на с'воѥмь ждрѣ|330|бию;[2] ако ли книге не изоучи' а ѡнь да ѥ мѣропьхь.[3]

[1] с҃нове – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 7.
[2] ж^дрѣбию – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 7.
[3] Према одредби треће дечанске хрисовуље (на овом месту је оштећена) поповски син који *књигу не изучи* био је дужан да још прикупља црквени бир.

Одредба 25

А да се попь ѡд(ь)[1] попа ставии, |331| ако ли мѣроп'шикь книгоу изоучи, да ѥ мѣроп'хь.

[1] ѡ^д – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 26

Села товара да не носе, нь |332| да храни в'сако село по ѥд'нога коньа коудра да носи цр(ь)ков(ь)ни товарь, да ако оум'рѥ |333|

под(ь) цр(ь)к(о)внимь[1] товаромь да га цр(ь)к(о)вь на мѣсто постави; ако ли оумре оу селѣ, |334| да га село на мѣсто постави.[2]

[1] цр҃квни, по[A] цр҃квнимь – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[2] Ова одредба је проширена у трећој дечанској хрисовуљи: **ако ли оумре на кралквѣ работѣ, а или нѣкоумь сел҃скомь нес҃правомь, да га село поставии на мѣсто.**

Одредба 27

Послоухь, роука, печать ·д҃· динари, а за враждоу[1] |335| како к законь по срьб҃скои зем҃ли; цр(ь)к(ь)ви[2] половина, а наводьчии половинаа.

[1] враж[A]оу – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[2] цр҃кви – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

Одредба 28

|336| Власи закон҃ноу соль да носе wд(ь) доходка цр(ь)к(о)в҃нога, а что векк донесоу да к(сть) по|337|ловина цр(ь)к(ь)ви,[1] а половина Влахомь; ако ли цр(ь)к(ь)ва оуз҃люби, и този да имь |338| и wд(ь)коупии.[2]

[1] w[A], цр҃кв҃нога, к[ϲ], цр҃кви, w[A]коупи – М. Грковић, *Прва хрисовуља манастира Дечани*, 78.

[2] Прва дечанска хрисовуља не садржи одредбе о мертику и одредбе о краљевом престолу.

ДРУГА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
(28. јул 1330 – август 1331)

ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ

Одредба 1

Ѩ се законь метохиамь црьковнимь: мѣроп҃си кои землю дрьже да wрю[1] ·с҃· м҃тии: п҃шенице ·в҃·, wв҃са ·в҃·, проса ·в҃·, винограда мьть мѣромь гако и по иниҳь црькваҳь.[2]

[1] Ѩ се законь мѣропхомь – у првој дечанској хрисовуљи.

[2] Истраживачи различито тумаче ову одредбу. Видети Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 649; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 113; *Задужбине Косова*, 342 (Д. Богдановић).

Одредба 2

З҃гона да имь нѣ.

Одредба 3

Бѣдвоу да имаю,[1] и цо се оузоре бѣдвомь, този да се бѣдвомь и с҃врьстоуѥ.

[1] **Бѣдвоу да имаю всаке ралиѥ** – допуна у трећој дечанској хрисовуљи.

Одредба 4

И сокал҃никомь законь: п҃шенице мьть, ов҃са мьть, проса мьть, винограда мьть.

Одредба 5

Ковачиѥ и златариѥ и седлариѥ и шьв҃ци и в҃си маисториѥ да работаю тако и сокал҃ници, и цо хоте тежати сокал҃ници и в҃си маисториѥ, този в҃се сврьстовав҃ше жито и вино да прѣдаде оу црьковь.[1]

[1] Изостављени су **стрьгоуниѥ** из прве дечанске хрисовуље.

Одредба 6

И сѣно да косе тако и мѣроп҃си тако и сокал҃ници тако и в҃ си маисториѥ.

Одредба 7

И коѥ села сѣно имаю, да га такози и косе.

Одредба 8

И оу кокмь селѣ нѣсть црьковнога сѣна,[1] а wни да косе где к игоум҃ноу х҃тѣниѥ.

[1] **сѣнокоса** – у првој дечанској хрисовуљи.

Одредба 9

Ѩ попове да даваю моки црькви врьховиноу како ю соу кпископоу хвостьнѣскомоу давали, кре бо кралкв'ство ми коупии тоузи врьховиноу оу пископа хвостьн'скога.

Одредба 10

Мѣроп'ша работа ч'тице житотрѣблкник, сладь да чине, а вса села коимь игоумень рече.

Одредба 11

Ѡтроци кои с игоум'номь на поуть гредоу, а или с коимь калоугкромь по црьковноі работѣ да се wд коукк не храни, нь црьков'нимь брашномь.

Одредба 12

Ѩ кто сам' греде по црькобноі работѣ, да се wд кюкк хрании.

Одредба 13

Ѩ виноградь всакь да копа или попь или к'то любо к'то землю дрьжи.

Одредба 14

И ако се по нѣкокмь грѣхоу нанесе погорѣти манастирю, wтроци да помагаю работати дѣла.

Одредба 15

Власи Костадинов'ци и Гоилов'ци да пасоу лакимию кобиль, а дроугоу лакимию Тоудоричев'ци и Соушичане, а wв'це – Ратишев'ци и Световрачане, а говеда – Вар'диціане, а свиник – Лѣп'чинов'ци. И Влахь к'то кобиле пасе да не оузима вѣлѣга ѿ кобиль, нь да се храни мѣсечиномь, а к'то wв'це пасоу да оузимаю на Гкwр'гиквдьнь wд ·р̄· wв'ць wв'соу[1] сь тагнетемь. Ѩ цо изгоуби да платии, а мѣсечиноу да оузимаю.

[1] Несумњиво wв'цоу сь тагнетемь.

Одредба 16

Срьбинь да се не жени оу Власѣхь; ако ли се wжени, да ю веде оу мѣроп҃хе.[1]

[1] Одредба је проширена у првој дечанској хрисовуљи: да ю веде оу мѣроп҃хе и да к нк мѣроп҃шькы законь, и оуноучию к(сть) к. Битно се разликује одредба у трећој дечанској хрисовуљи: Срьбинь да се не жении оу Власѣхь; ако ли се wженин, да к кклаторь.

Одредба 17

Зем҃лга црьковна да се никомоуре оу бьхь не дава.

Одредба 18

Ѧ кто приде к црьк҃ви, ако к сокал҃никь да се к҃ сокал҃никомь посади; ако ли к мѣроп҃хь да к҃ мѣроп҃хомь г҃де боуде wбилик землк.

Одредба 19

Wдтеса да нѣ ни W когаре села ни болгариноу ни сокал҃никоу[1] **никомоуре; развѣ комоу га крал даа.**

[1] Још ни попоу – у првој дечанској хрисовуљи.

Одредба 20

Ѧ за ратак колико има игоумень (66) плоуговь[1] **оу кокмь селѣ, wд тога села да постави ратак кога хоке.**

[1] колико има цр(ь)квь плоуговь – трећа дечанска хрисовуља.

Одредба 21

И оу кокмь любо селѣ где се маисторик wбрѣтаю, тере се разроде ·г҃· волга ·д҃· синове, да wстане кд҃нь на мѣстѣ а wстали да постоупе оу сокал҃нике.

Одредба 22

Ако ли си оузлюби оузети зем҃лк wд мѣропьш҃ке землк, а wнь да постоупи оу мѣроп҃хе.

Одредба 23

Попов҃сци синове: кто книгоу изоучи, да стои с оцемь на с҃вокмь ждрѣбию; ако ли книге не изоучи а wнь да к мѣроп҃хь.[1]

[1] Према одредби треће дечанске хрисовуље (на овом месту је оштећана) поповски син који *кьигу не изучи* био је дужан да још прикупља црквени бир.

Одредба 24

А да се попь о҃у҃ попа стави, а мѣроп҃шикь ако книгоу изоучи, да к мѣропьхь.

Одредба 25

Села товара да не носе, нь да храни в҃сако село по кдного коня коудра да носи црьков҃ни товарь, и ако оумрк под црьковнимь товаромь да га црьква на мѣсто постави; ако ли га село оумори, да га село на мѣсто постави.[1]

[1] Ова одредба је проширена у трећој дечанској хрисовуљи: **ако ли оумре на кралквѣ работѣ, а или нѣкоwмь сел҃скомь нес҃правомь, да га село поставии на мѣсто.**

Одредба 26

Послоухь, роука[1] **·д̄· динари, а за враждоу како к законь по срьб҃скои зем҃ли; црькви половина, а**[2] **наводьчии половина.**

[1] Још и печать у првој дечанској хрисовуљи.
[2] Два пута исто слово.

Одредба 27

Власи закон҃ноу соль да носе wд црьков҃нога доходка, а цо векк донесоу да к црькви половина, а Влахомь половина; ако ли црьквь оузлюби, да имь и то о҃у҃коупи.

Одредба 28

И по сихь в҃сѣхь записан҃ныхь и оузаконкн҃нихь прииде кралкв҃ство ми вь домь пан҃дократоровь, и видѣхь многа незаписана ни

даи'та кралѥк'ства ми. А се ꙁаконь местохиньсь црькоу-
ниць. мѣроп'си кои ꙁемлю дрьже да ѡрю .ѕ. м'ти
п'шенице .в. ѡв'са. .в. проса. .в. винограда мѣть мѣропь
ако и по инихь црькахь. ꙁ'гона да имь не. бѣдкоу да
имаю и що се оуꙁоре бѣдкомь тоꙁи да се бѣдкомь и
с'врьстоуѥ. А соколь'никомь ꙁаконь. п'шенице мѣть ѡв'са
мѣть проса мѣть винограда мѣть. ковачие и ꙁлатарие и
(fol. 65) седларие и шьк'ци и в'си мꙗнсторие да рабо-
таю ако и сокол'ници. и що хоте гежати сокол'ници и
в'си мꙗнсторие. тоꙁи в'се сврьстован'ие жито и вино
да прѣдаде оу црьковь. а сѣно да косе ако и мѣроп'си
тако и сокол'ници тако и в'си мꙗнсторие. и кои села
сѣно имаю да га такоꙁи и косе. а оу коѥмь селѣ нѣсть
црьковнога сѣна а ѡни да косе где ѥ игоум'ноу х'тѣние.
а попове да давлю моѥи црькви врьховиноу ѥко ю соу
ѥпископоу х'востьн'скомоу давали. ѥре во кралѥк'ство ми
коупи тоуꙁи врьховиноу оу пископа хвостьн'скога. мѣ-
роп'ша работа у'тире житотрѣбленние. сладь да чине. а вса
села комь игоуменъ рече. ѡтроци кои с игоум'номь на

Страна 65 Милојевићевог издања

поуть градоу. а иже с конмь каловгеромь по црьковнои
работѣ да се ѡд конѥ не храни нь црьков'нимь храни-
номь. а кто сам' греде по црьковнои работѣ да се ѡд
кюкѥ храни. а винограде всамь да копа или попь или
к'то любо к'то ꙁемлю дрьжи. и ако се по нѣкоѥмь грѣ-
хоу наиде погорѣти монастирь. ѡтроци да помагаю
работати двал. Власи костадинов'ци и гопзов'ци да пасоу
ластинио кобиль. а дроугоу ластинию. тоудорчев'ци и
сопиничане. а ѡв'це ратиисков'ци и свѣтокрачане. а говеда
кар'динцане. а свиние лоп'чинов'ци. и влахь к'то кобиле
пасе да не оуꙁима вѣльга ѡ кобиль. нь да се храни
месечинимь. а к'то ѡв'це пасоу да оуꙁимаю на геѡр'-
гиѥвь дьнь ѡд .р. ѡв'ць ѡв'соу сь агнетемь. а що иꙁ-
гоуби да платии. а месечиноу да оуꙁимаю. Срьбинь да
се не жени оу власѣхь. ако ли се ѡжени да ю веде оу
мѣроп'хе. Земля црьковна да се никомоуре оу вѣхь не
дава. а кто приде к црьк'ви ако ѥ сокол'никь да се к'
сокол'никомь посади. ако ли ѥ мѣроп'хь да к' мѣроп'хомь
г'де поуде ѡбилие ꙁемле. ѡдтеса да нь ни ѡ когаре
села ни болѣриноу ни сокол'никоу никомоуре. раꙁвѣ ко-
моу га крал дал. А ꙁа ратлие колико има игоумень (fol. 66)
плоугоѣь оу коѥмь селѣ. ѡд тога села да постави ра-
тлие кога хоке. и оу коѥмь любо селѣ где се мꙗнсторие
ѡбрѣтаю. тере се раꙁроде .г. или .д. синове. да ѡстане
ѥд'инь на мѣстѣ а ѡстали да постоупе оу сокол'нике.
ако ли си оуꙁлюби оуꙁети ꙁем'лю ѡд мѣропьш'ке ꙁемлѥ
а ѡнь да постоупи оу мѣроп'хе. Попов'сци синове кто
книгоу иꙁоучи да стои с отцемь на с'воѥмь ждрѣбию.
ако ли книге не иꙁоучи а ѡнь да ѥ мѣроп'хь. а да се
попь ѡ попа стави а мѣроп'шинь ако книгоу иꙁоучи да
ѥ мѣропьхь. Села товара да не носе нь да храни в'сако

Страна 66 Милојевићевог издања

село по ѥдногa коня коүдра да носи цръков'ни токарь. и ако оүмрѥ под цръковнимь товаромь да га цръква на мѣсто постави. ако ли га село оүмори да га село на мѣсто постави. Послоүль роүка .д. динари. а за враждоү како ѥ закон по срьб'ской зем'ли цръкви половина а д' находьчии половина. Власи заколноү сол да носе од цръков'нога доходка. а що кеке доне соу да ѥ цръкви половина а власомь половина. ако ли цръкьвь оүзлюби да имь и то ѿкоүпи.

И по сихь к'сѣхь записан'ныхь и оүзаконен'ныхь прииде кралѥв'ство ми вь домь пан'дократоровь. и видѣхь многа несзаписана ни оүзаконен'на. ѥже на потрѣбоу канрисоу цръковномоу. ревено ко ѥсть господиномь нашимь пастирсмь и оүчителѥмь срьб'скиѥ земліе просвѣтителѥмь. светымь савомь. чед'ца и недостатьч'ная ис'пльнюще. скрьбящие вьноүшающе господски того ради потврьждаю и запрѣщаю и заклинаю. оүмѣрихь комать калоүгеромь тѣстомь оу .д. литре. а мерьтигь исѣкохь оу мрамор и призидахь при вратѣхь кин'ници. И пакы прииде кралѥв'ство ми и видѣхь паче и по инихь цръквахь родитель и прѣродитель моихь сѣдание на прѣстолѣ кралевѣ. да тѣмь запрѣщаю и заклинаю ѡк'де и по инихь цръквахь да не сѣде на прѣстолѣ кралевѣ ник'торе ни ар'хиѥпископь ни ѥпископь ни (fol. 67) коиpe игоүмень ни коиpe властелинь. ни чельникь ни иконом. тькмо кралѥв'ство ми и синь кралѥв'ства ми а или ини ѥгоже богь изволить кралѥв'ствовати по насъ. И пакы заклинаю и запрѣщаю. да не сѣде выше игоүм'на пан'дократорова никоиpe игоүмень. и ако се приче ар'хиѥпископь да сѣде на игоүм'новѣ столѣ. а пониже ѥго да сѣде игоүмень пан'дократоровь а пр(ѣ)д ѥмоу да сѣда игоүмень свето-

Страна 67 Милојевићевог издања

стефань'ски. а на столѣ кралевѣ да не сѣде никтоже понѥже кралѥвьски столь самь господь изьбрал ѥсть : И пакы заклинаю и запрѣщаю гдѣ любо се пре людие пан'дократорови или прѣд кралѥмь или прѣд архиѥпископомь. или прѣдь ......омь[1] или ѡ доүхов'номь или ѡ прочихь соүдѣхь никоие глобе да не оүзима крал ни ар'хиѥпископь ни ѥпископь ни печати ни роүке ни послоүха. ни ѡдвоꙗ. нь в'се да ѥ игоүм'ноу а ѥпископоу доүхов'но. понеже ко кралѥв'ство ми ѡсвободи и ѿвоюваи мою цръкве попове оу ѥпископа х'востьньскога николе за .д. ста ѡв'ць сь ягньци и за .ф. перперь да не имаю запрѣщения ни ѡд ар'хиѥпископа ни ѡд ѥпископа мою цръкве попове. ни прочии людие. ни врьховине да не давают ни мѣ'нестниь ни когаре доход'ка божиега соу давани :· И сии в'са сьврьшив'ше спасе мои и прѣдахомь

Страна 68 Милојевићевог издања

оузаконкн҃на, гаже на потрѣбоу клиросоу црьковномоу... Того ради потврьждаю и запрѣщаю и заклинаю: оумѣриҳь комать калоугкромь тѣстомь оу ·д҃· литре, а мерьтигь[1] исѣкоҳь оу мраморѣ и призидаҳь при вратѣҳь вин҃ници.

[1] мер(ь)тикь вин҃ныи – у 30. одредби треће дечанске хрисовуље.

Одредба 29

И пакии приде кралкв҃ство ми и видѣҳь паче и по иниҳь црькваҳь родитель и прѣродитель моиҳь сѣданик на прѣстолѣ кралквѣ. Да тѣмь запрѣщаю и заклинаю wв҃де и по иниҳь црькваҳь да не сѣде на прѣстолѣ кралквѣ ник҃торе, ни ар҃хикпископь, ни кпископь, ни (67) коире игоумень, ни коире властелинь, ни челькикь, ни икономь, тькмо кралкв҃ство ми, и синь кралкв҃ства ми, а или ини кгоже богь изволить кралкв҃ствовати по нась.

Одредба 30

И пакии заклинаю и запрѣщаю да не сѣде выше игоум҃на пан҃дократорова никоире игоумень и ако се причте ар҃хикпископь да сѣде на игоум҃новѣ столѣ, а пониже кго да сѣде игоумень пан҃дократоровь а пра кмоу да сѣда игоумень светостефаньс҃ки. И на столѣ кралквѣ да не сѣде никторе понкже кралкв҃ски столь самь господь избраль ксть.

Одредба 31

И пакии заклинаю и запрѣщаю где любо се пре людик пан҃дократорови или прѣд кралкмь или прѣд архикпископомь или прѣдь ..... омь[1] или w доухов҃номь или w прочиҳь соудѣҳь, никок глобе да не оузима крал ни ар҃хикепископь ни кпископь ни печати, ни роуке, ни послоуха, ни wдбоа, нь в҃се да к игоум҃ноу а кпископоу доухв҃но.

[1] кпископомь, али су предња слова ишчилела. кп(и)с(ко)помь у трећој дечанској хрисовуљи (одредба 26).

Одредба 32

Понкже бо кралкв҃ство ми wсвободи и ѿкоупи мок црькве попове оу кпископа х҃востьньскога Николе за ·д҃· ста wв҃ць сь гагньци и за ·ф҃· перперь да не имаю запрѣщенига ни wд ар҃хикпископа ни wд кпископа мок црькве попове, ни прочии людик, ни врьховине да не даваю ни гаг҃нетиньь ни когаре доход҃ка коккга[1] соу давалии.

[1] штампарска грешка, требало би кокга.

ТРЕЋА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
(1343–1345)

ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ

Одредба 1

⟨Й се⟩ законь метохига⟨мь црьковни⟩мь: мѣропси кои землю дрьже да wроу шесть мьти: п҃шенице двѣ, wв҃са двѣ, проса двѣ, винограда мьть, мѣромь гако и по иныихъ цр(ь)к(ь)ваҳь.

Одредба 2

З҃гона да имь нѣ.

Одредба 3

Бѣдбоу да имаю всаке ралик, и цо се оузоре бѣд҃бомь, този да се бѣд҃бомь и сврьстоук.

Одредба 4

Й сокал҃никомь закон҃: п҃шенице мьть, wв҃са мьть, проса мьть, винограда мьть.

Одредба 5

Й ковачик и златарик и седларик и шьв҃ци и вси маисторик да работаю гако и сокал҃ници, и цо теже сокал҃ници и вси маисторик, този все сврьстовав҃ше жито и вино да прѣдаде оу цр(ь)к(ь)в҃.[1]

[1] Изостављени су стрьгоуник из прве дечанске хрисовуље.

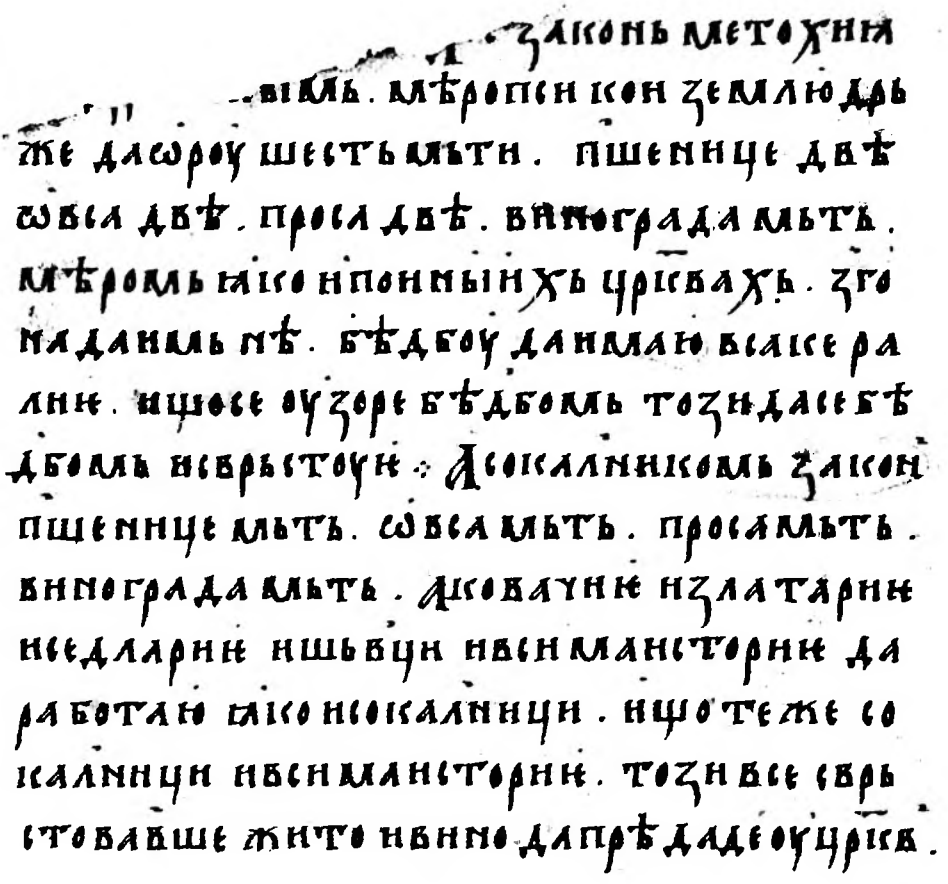

Лист 71[б] (први део)

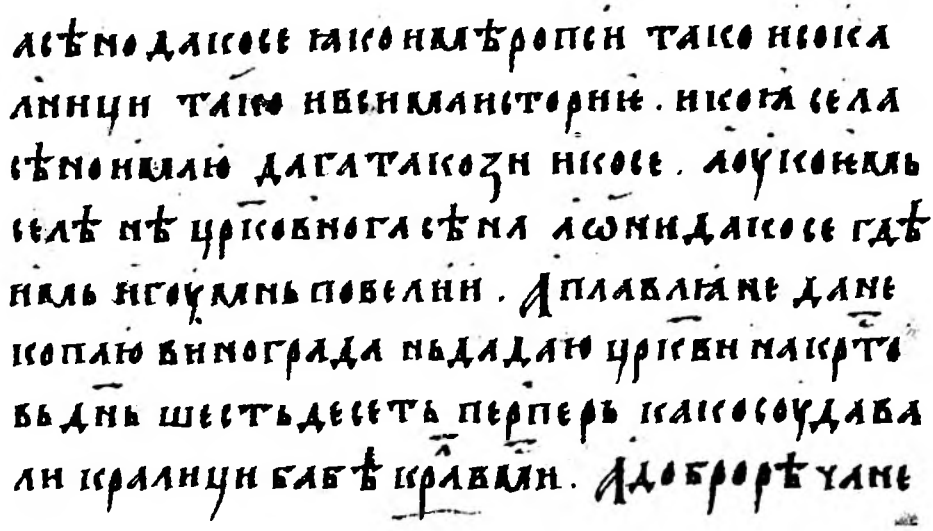

Лист 71[6] (други део)

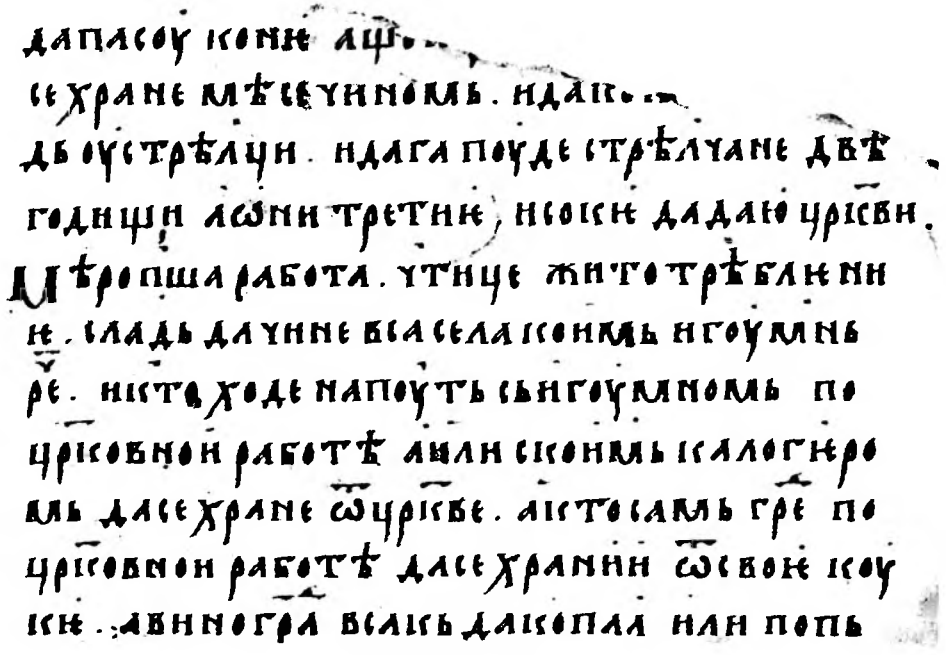

Лист 72[a] (први део)

Одредба 6

А сѣно да косе тако и мѣропси тако и сокал҃ници тако и вси маисторик.

Одредба 7

И кога села сѣно имаю, да га такози и косе.

Одредба 8

А оу кокмь селѣ нѣ цр(ь)ков҃ного сѣна,[1] а wни да косе гдѣ имь игоум҃нь повелии.[2]

[1] **сѣнокоса** – у првој дечанској хрисовуљи.

[2] Одредба о поповима и врховини изостављена је у овој дечанској хрисовуљи.

Одредба 9

А Плавлане да не копаю винограда нь да даю цр(ь)к(ь)ви на кр(ь)стовь д(ь)нь шестьдесеть пер҃перь како соу давали кралици бабѣ кр(ь)ал(е)вс(т)в(а) ми. А Доброрѣчане (72[a]) да пасоу конк ацк⟨...⟩ се хране мѣсечиномь и да к⟨...⟩ дь оу Стрѣл҃ци и да га поуде (sic) Стрѣл҃чане двѣ годици, а wни третик и сокк да даю цр(ь)к(ь)ви.

Одредба 10

Мѣроп҃ша работа ч҃тице житотрѣбкник, сладь да чине, вса села коимь игоум҃нь р(е)че.

Одредба 11

И к҃то[1] ходе на поуть сь игоум҃номь по цр(ь)ковнои работѣ, а или с коимь калогкромь да се хране wт(ь) цр(ь)к(ь)ве.

[1] Отроци, забележени у првој и другој дечанској хрисовуљи, овде су изостављени.

Одредба 12

А кто сам҃ гр(е)де по цр(ь)ковнои работѣ, да се храни wт(ь) свок коукк.

Одредба 13

А виноград(ь) всакь да копаа или попь или к҅то любо кто землю дрьжии.

Одредба 14

И ако се по нѣкокмь грѣхоу згодии погорѣти манастыроу, да всакь[1] поможе дѣла.

[1] И на овом месту изостављени су штроци.

Одредба 15

Власи Тоудоричев҅ци и Гоилов҅ци да пасоу кобиле. Ратишев҅ци и С(ве)товрачане и Пагароушане и Соушичане да пасоу ѡв҅це, а говеда да пасоу Вар҅дицане.

И Влахь кои кобиле пасе да не оузима б(ѣ)лѣга ѡт(ь) кобиль. нь да се хран҅ин мѣсечиномь. А к҅то ѡв҅це пасоу да оузимаю на Гюр҅гкевьд(ь)нь ѡд(ь) сто ѡв҅ць ѡв҅цоу сь ꙗгнкетемь. А що из҅гоубе да пла(72б)⟨...⟩ griномь. И в҅си Власи ⟨...⟩ноу цр(ь)ков҅ноу. И вси Власи и Арбанаси Тоузик да носе соль цр(ь)ков҅ноу ѡт(ь) С(ве)тога Срьгꙗ.

Одредба 16

Срьбинь да се не жении оу Власѣхь; ако ли се ѡженнии, да к кклаторь.[1]

[1] Одредба је проширена у првој дечанској хрисовуљи: **да ю веде оу мѣроп҅хе и да к нк мѣроп҅шькы законь, и оуноучию к к.**

Одредба 17

Зем҅лꙗ цр(ь)ков҅на да се никомоу оу бьхь не дава.

Одредба 18

А к҅то приде кь цр(ь)к(ь)ви, ако к сокал҅никь да се кь сокал҅никомь посадии; ако ли к мѣропьхь да к҅ мѣроп҅хомь гдѣ боуде ѡбилик землк.

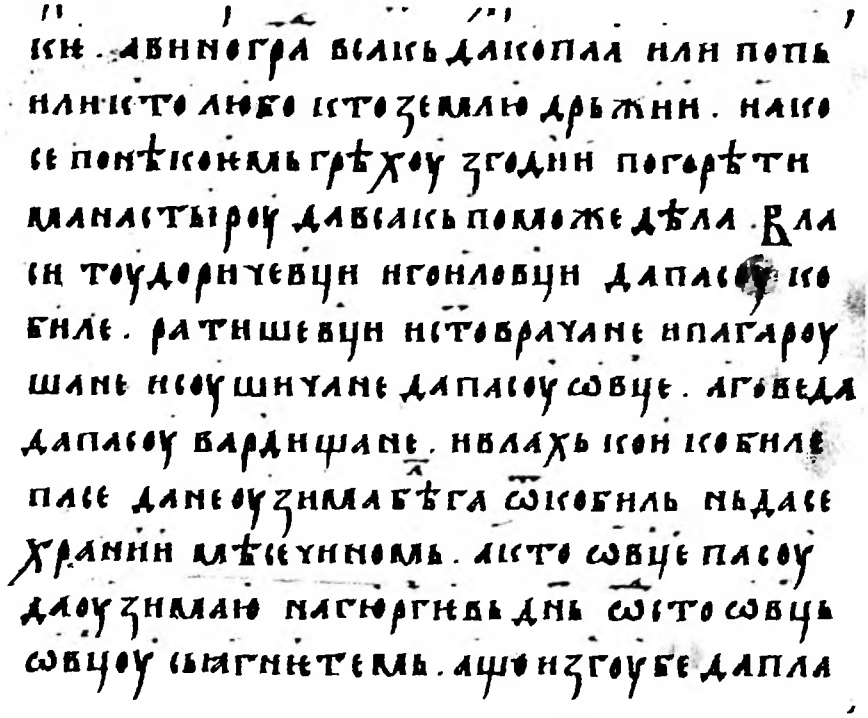

Лист 72[a] (други део)

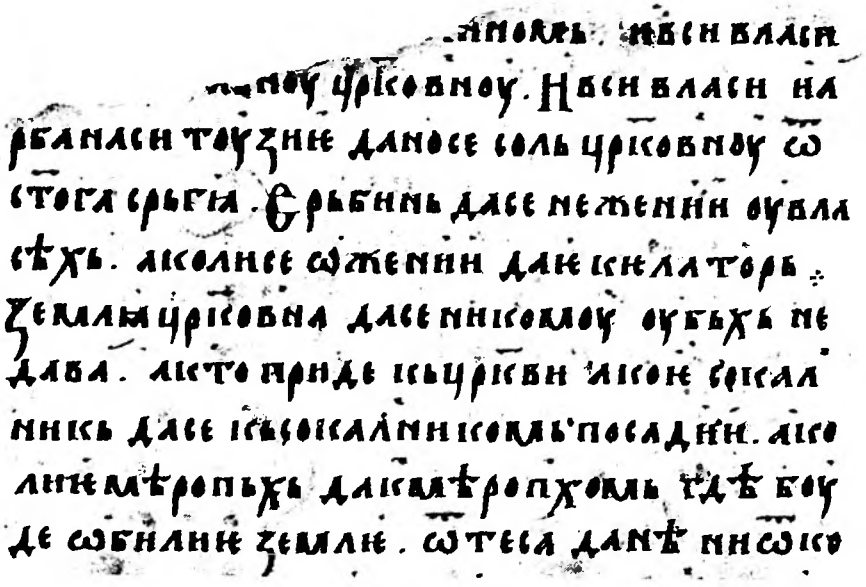

Лист 72[б] (први део)

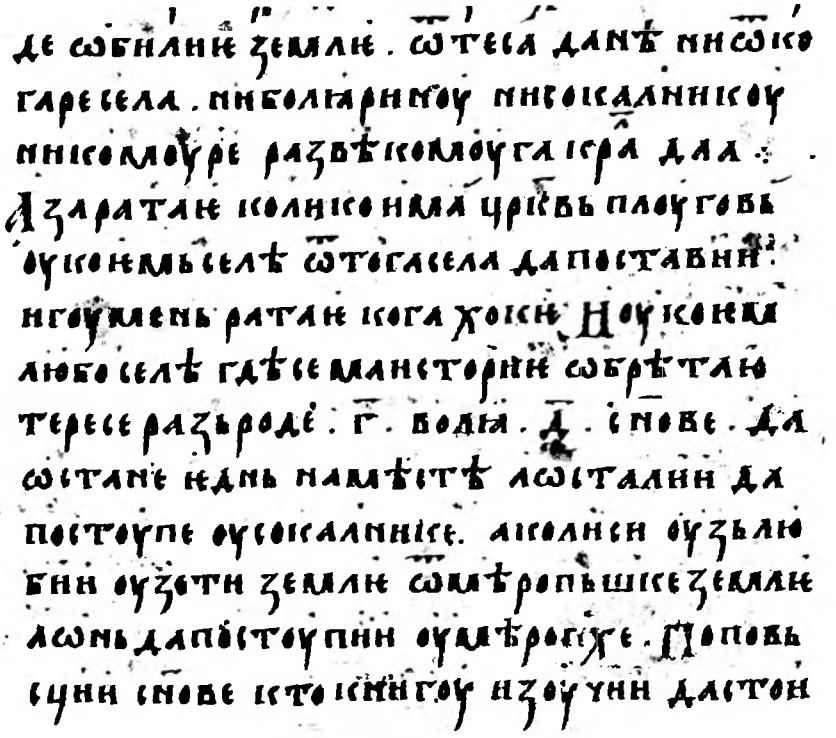

Лист 72[б] (други део)

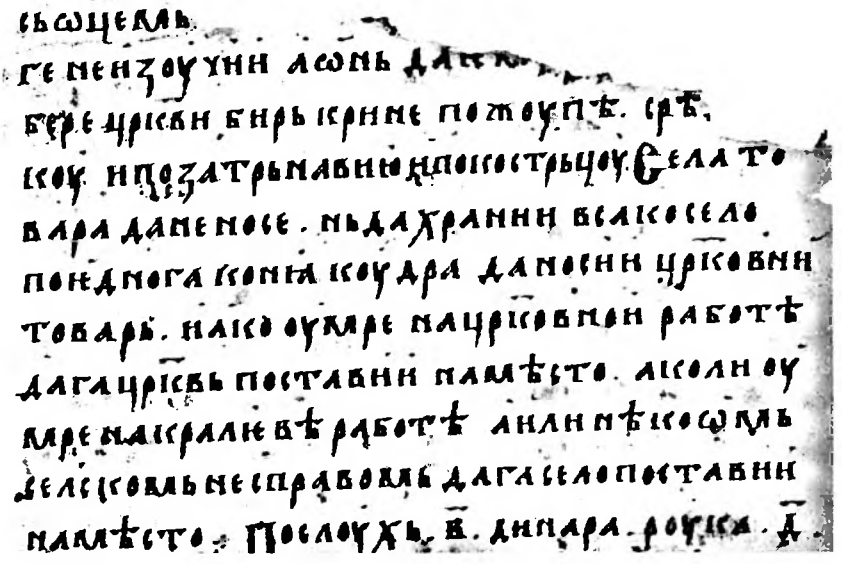

Лист 73[а] (први део)

Одредба 19

Ѡт(ь)теса да нѣ ни wт(ь) когаре села, ни болгариноу, ни сокал҃никоу,[1] никомоуре; развѣ комоу га крал(ь) даа.

[1] Још ни попоу – у првој дечанској хрисовуљи.

Одредба 20

Ѧ за ратак колико има цр(ь)к(ь)вь плоуговь оу кокмь селѣ, wт(ь) тога села да поставии игоумень ратак кога хокк.

Одредба 21

И оу кокм(ь) любо селѣ где се маисторик wбрѣтаю, тере се разьроде ·г҃· волга ·д҃· с(и)нове, да wстане кд҃нь на мѣстѣ а wсталии да постоупе оу сокал҃нике.

Одредба 22

Ѧко ли си оузьлюбии оузети землк wт(ь) мѣропьш҃ке землк, а wнь да постоупии оу мѣроп҃хе.

Одредба 23

Поповьсции с(и)нове: кто книгоу изоучи, да стои (73[a]) сь w(ть)цемь ⟨...⟩ ге не изоучии а wнь да к м⟨...⟩ бере цр(ь)к(ь)в(и) бирь крине по жоупѣ. Срѣ⟨...⟩ коу и по Затрьнавию и по Кострьцоу.[1]

[1] Трећа дечанска хрисовуља нема веома значајну одредбу која говори о затварању друштва у средњовековној Србији: **Ѧ да се попь wт(ь) попа стави, а мѣроп҃шикь ако книгоу изоучи, да к мѣропьх**. Ова одредба налази се у и првој (бр. 25) и у другој дечанској хрисовуљи (бр. 24).

Одредба 24

Села товара да не носе, нь да хрании всако село по кднога конга коудра да носи цр(ь)ков҃ни товарь, и ако оумрк на цр(ь)ков҃ноу работѣ да га цр(ь)к(ь)вь поставии на мѣсто; ако ли оумре на кралквѣ работѣ, а или нѣкоѡмь сел҃скомь нес҃правомь, да га село поставии на мѣсто.

Одредба 25

Послоухь ·в̄· динара, роука[1] ·д̄·, а за враждоу како к законь по срьбьскои земли; цр(ь)к(ь)ви половина, а наводьчии половина.[2]

[1] Још и печать у првој дечанској хрисовуљи.

[2] Изостављена је одредба о обавези Влаха да преносе со. Видети 28. одредбу прве дечанске хрисовуље и 27. одредбу друге дечанске хрисовуље.

Одредба 26

И гдѣ любо се пре люд(и)к Панъдократорови или прѣд(ь) кра-л(к)мь или прѣд(ь) архиеп(и)с(ко)помь или пред(ь) кп(и)с(ко)-помь или ѡ д(оу)ховномь или ѡ прочихь соудѣхь, никоѥ глобе да не оузима крал(ь) ни архиеп(и)с(ко)пь ни кп(и)с(ко)пь ни печа-ти, ни роуке, ни wт(ь)бога, нь все да к цр(ь)к(ь)ви.

Ова одредба је садржински слична 31. одредби дечанске хрисовуље, али овде недостаје реч послоухь.

Одредба 27

И цѥо соу давали попове врьховиноу кп(и)с(ко)поу хвостьньскомоу този да даю цр(ь)к(ь)ви, а кп(иско)поу да не даю wт(ь) тога ницѥа, развѣ да моу к помень.

Одредба 28

(73б) ⟨...⟩ихь расоу ⟨...⟩мь[1] този бо все крал(к)в(ство) ми wсво-⟨...⟩ и wт(ь)коупии оу кп(и)с(ко)па хвостьнъскога Николе за че-тириста wвъць съ гагньци и за петь съть перъперь.

[1] Оштећени део текста делимично је могуће реконструисати почетком 32. одредбе друге хрисовуље: Понкже бо кралквъство ми wсвободи и wкоупи.

Одредба 29

И на съборѣ да сѣда игоумъньоу прѣма игоумъньоу с(ве)т(о)го Стефана. И кьди приходии архиеп(иско)пь оу манастырь да сѣ-да на игоумновѣ столѣ, а на крал(к)вѣ столѣ да не сѣда никъто развѣ краль, понкже крал(к)въскии столь самь Г(оспод)ь избраль к(сть).

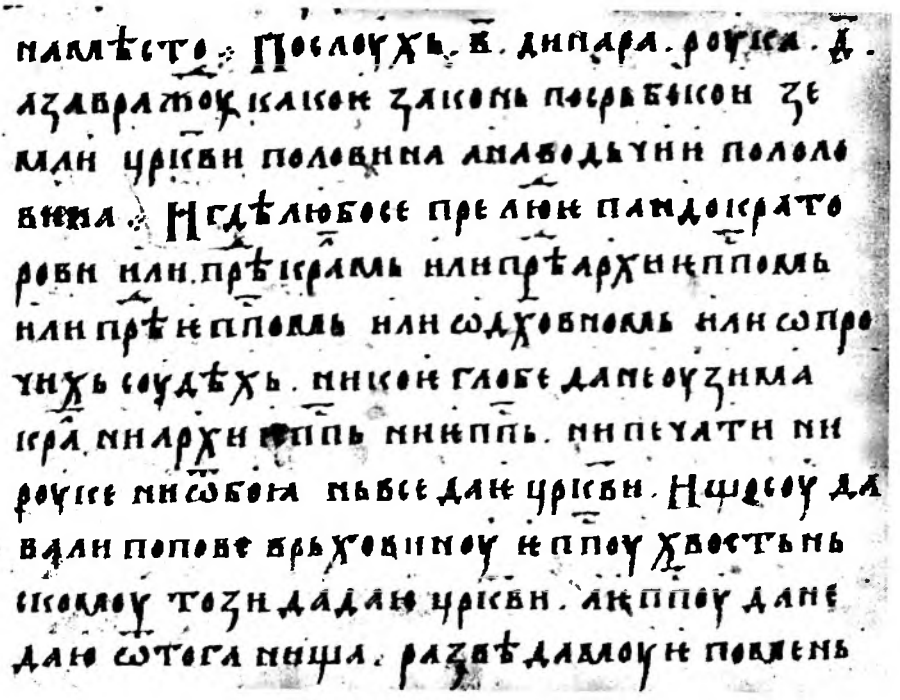

Лист 73[а] (други део)

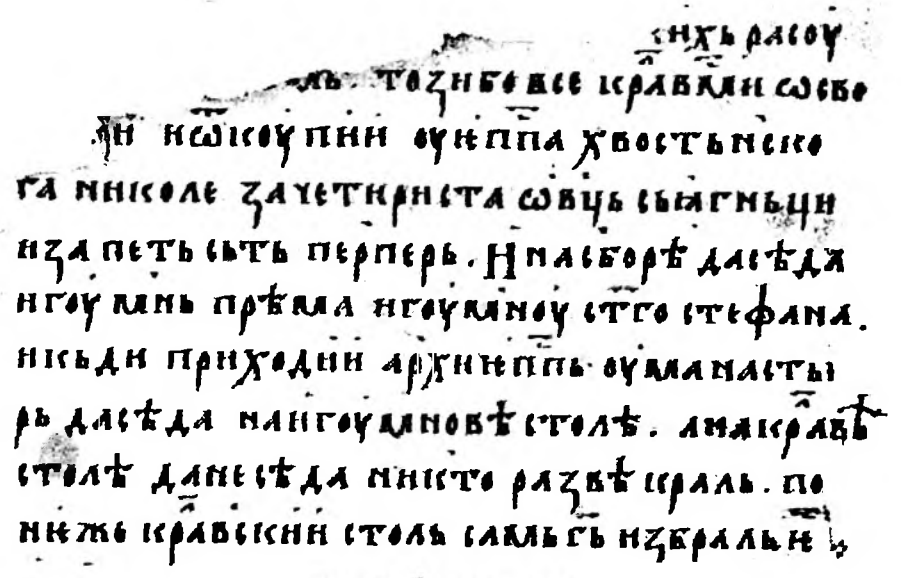

Лист 73[б] (први део)

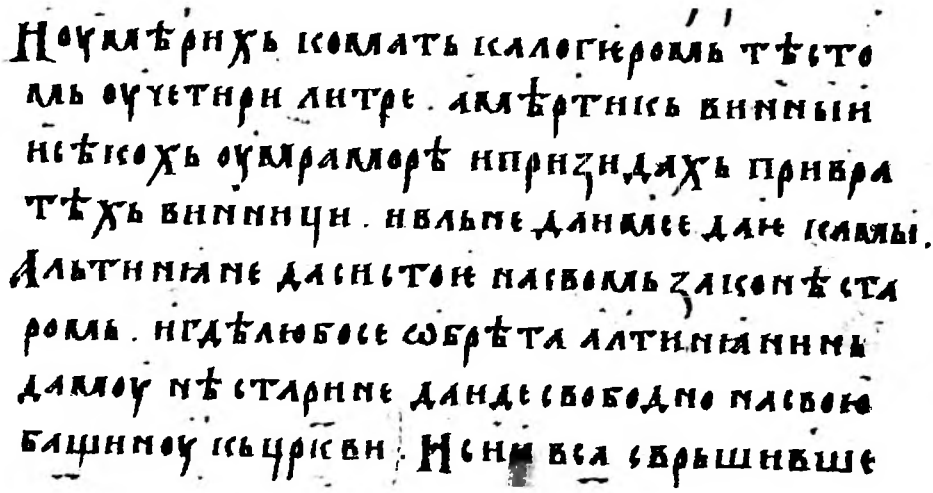

Лист 73б (други део)

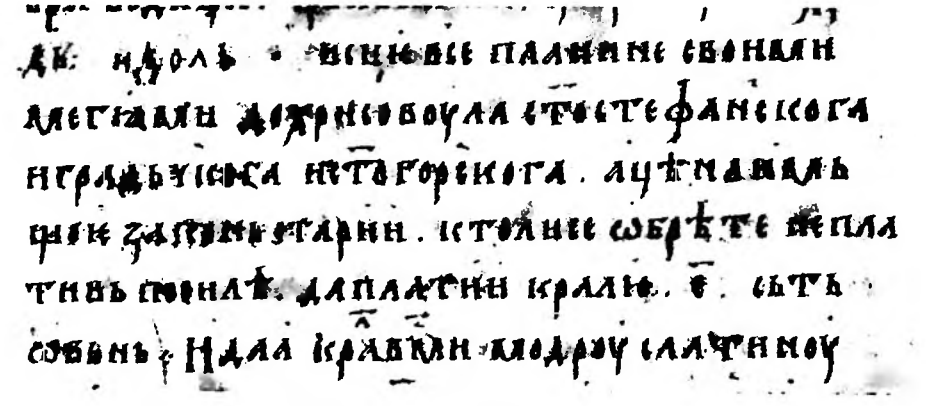

Лист 66б (фрагмент)

Одредба 30

И оумѣрихъ комать калоугѥромь тѣстомь оу четири литре, а мер(ь)тикь вин̑ныи исѣкохъ оу мраморѣ и призидахъ при вратѣхъ вин̑ници. И вльне да им̑ се дак камы.

Одредба 31

Ѧльтинѧне да си сток на своемь законѣ старомь. И гдѣ любо се wбрѣта Ѧльтинѧнинь да моу нѣ старине, да иде свободно на свою бацинoу кь цр(ь)к(ь)ви.

ЗАКОН СТАРИ (О ПЛАНИНАМА)

Одредба 1

И с(и)цкве в̑се планине своими мегѧми до хрисовула с(ве)тостефан̑ског и градьч̑кога и с(ве)тогор̑ског. Ѧ цѣна имь цо к законь старии.

Одредба 2

Кто ли се wбрѣте не плативь, по силѣ да платии кралю ·ѕ̄· сьть wьнь.

Обе одредбе налазе се на листу 66[б].

ЗАКОН ЦРКВЕНИ И *ЗАКОН МАНАСТИРСКИ*

Закон црквени спомиње се у *хрисовуљи* деспота Угљеше и *златопечатном слову* краља Вукашина 1366. године.[1] Шире образложење овог *Закона* садржи повеља Јована Оливера из 1337. године. Са њим је у суштини подударан *Закон манастирски*, записан у повељи, којом кнез Лазар дарује села и повластице руском манастиру Светог Пантелејмона на Атосу. Одредбе кнеза Лазара за руски манастир усклађене су према закону других светогорских манастира, које налазимо у исправама краља Милутина и Стефана Душана. Краљ Милутин установио је *Закон метохије хиландарске*, сачуван у хрисовуљи цара Душана, која је настала око 1355. године. Последње године владавине цар Душан издао је хрисовуљу манастиру Светом Петру Коришком, која садржи *Закон метохији*.[2]

LA *LOI SUR LES EGLISES* ET LA *LOI SUR LES MONASTERES*

La *Loi sur les églises* est mentionnée dans le *chrysobulle* du despote Uglješa et dans le *chrysobulle (lettre scellée d'or)* du roi Vukašin. Une justification plus complète de cette *Loi* nous est offerte par une charte de Jovan Oliver datée de 1337. Son texte coïncide en fait à celui de la *Loi sur les monastères* reproduite dans une charte par laquelle le prince Lazar fait donation de villages avec octroi de privilèges au monastère athonite russe de Saint-Pantéléèmon, et dont les dispositions

---

[1] С. Ћирковић, *Повеља деспота Јована Угљеше за властелина Новака Мрасоровића*, Стари српски архив 1 (2002) 93–98; С. Ћирковић, *Повеља краља Вукашина за властелина Новака Мрасоровића*, Стари српски архив 1(2002) 99–102.

[2] Хрисовуља цара Душана настала је због спора око међа између манастира Хиландара и манастира Светих арханђела код Призрена. Спорне су биле међе поседа манастира Светог Петра Коришког који је био хиландарски метох. Цар Душан је потврдио старе међе записане у хрисовуљи *деде царства ми светога краља* (Милутина). Хрисовуља садржи *Закон метохији*. Одредбама краља Милутина Стефан Душан је придодао закон који је *поставило царство ми по свој земљи*. Овде је очигледно реч о Душановом законику. *Закон метохији* настао је на основу 68. члана Законика, што потврђује аутентичност цареве хрисовуље која је сачувана у препису.

apparaissent avoir été harmonisées avec les lois régissant les autres monastères athonites.

ИЗДАЊА

Повеља Јована Оливера: В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія по Европейской Турціи*, Москва 1877, 46; Гласник XIII (1861) 297; Архим. Леонид, *Опис манастира Хиландара*, 70; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 662–663.

Повеља кнеза Лазара: Ј. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 256–258: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 515; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 147–161.

Хрисовуља цара Душана из око 1355: В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, 47; Т. Флоринскій, *Аѳонскіе акты*, 73; Љ. Стојановић, Споменик СКА III, 56; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 429–432.

Хрисовуља о Светом Петру Коришком: С. Мишић, *Повеља цара Стефана Душана о манастиру Светог Петра Коришког из 1355. године*, ИГ 1–2 (1993) 121–133.

ПОВЕЉА ЈОВАНА ОЛИВЕРА МАНАСТИРУ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА (1337)

ЗАКОН ЦРКВЕНИ

Одредба 1

И таковоу милость оучи|4|ниχь[1] и да греде кто люби[2] Светаго Димитриа на законь црьковни, и да соу свободни одь всѣχь работь господства |5| ми, и да имь се не оузима никии поданькь,[3] ни кралєвь,[4] ни мои, ни позобь, ни доушегоубина,[5] и да не ра|6|ботаю ниедноу работоу, ни ораниа, ни копаниа, ни поноса, тькмо[6] да работаю црькви госдодина ми светаго |7| Димитриа.[7]

[1] таковъ, учиниχ – Гласник ДСС XIII (1861) 297.

[2] любо – Гласник ДСС XIII (1861) 297.

[3] неузима никї и поданьк – Гласник ДСС XIII (1861) 297.

[4] **кралевь** – Гласник ДСС XIII (1861) 297.

[5] **дꙋшегꙋбиѧ** – Гласник ДСС XIII (1861) 297; **доꙋшегоꙋбия** – Архимандрит Леонид, *Опис манастира Хиландара*, 70.

[6] **ни еднꙋ работꙋ, ни ораниѧ, ни копаниѧ, токмо** – Гласник ДСС XIII (1861) 297; **ни орания, ни копания, токмо, Димитрия** – Архимандрит Леонид, *Опис манастира Хиландара*, 70.

[7] **Димитриѧ** – Гласник ДСС XIII (1861) 297.

Одредба 2

И да не има области никии владальць[1] господина ми крала ни мои, севасть,[2] ни кнезь, ни прахторь, |8| ни псарь ни ини кто иже подь властию.

[1] **владельць** – Архимандрит Леонид, *Опис манастира Хиландара*, 70.

[2] **неима, владальц, кралѧ, севасни кнезь** – Гласник ДСС XIII (1861) 297; **севастни** – Архимандрит Леонид, *Опис манастира Хиландара*, 70.

ПОВЕЉА КНЕЗА ЛАЗАРА МАНАСТИРУ СВЕТОГ ПАНТЕЛЕЈМОНА НА АТОСУ (1381)

ЗАКОН МАНАСТИРСКИ

Одредба 1

Кь симь же и освободихь црьквоꙋ Спасовоꙋ[1] и села не одь[2] всехь работь и поданькь |16| малихь и великихь, да имь нѣсть присели-це и градозиданиѧ ни сока, ни псара,[3] ни соколара, и да |17| не влада надь ними никто одь владоꙋштимь[4] по земли господства ми, тькмо кога постави црьковь Светаго Панделе|18|имона, тьи да обладаетъ[5] ими.

[1] **црькв8 Спасов8** – J. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; **wсвободихь црькв8 Спасов8** – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

[2] **wдь** – J. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258.

[3] **ѱара** – J. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

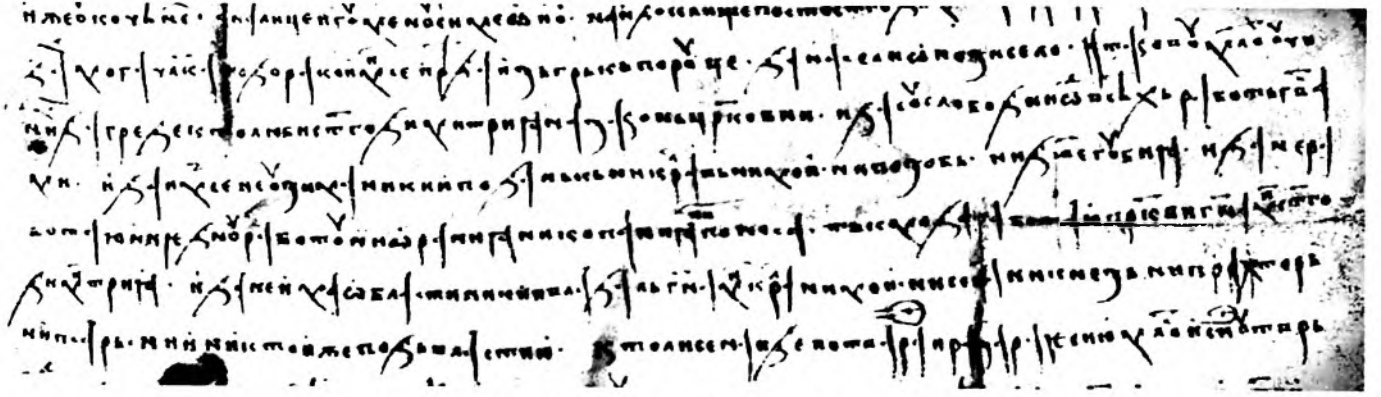

Редови 3–8 повеље Јована Оливера

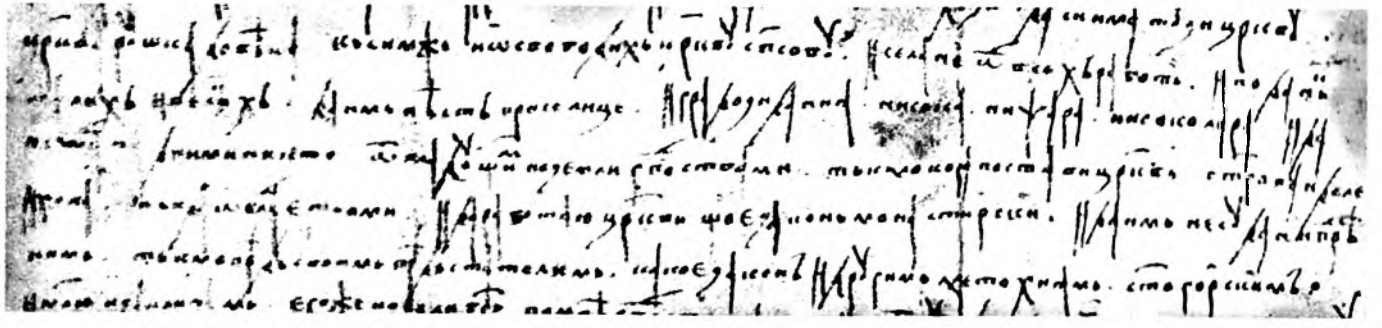

Редови 15–19 повеље кнеза Лазара манастиру Светог Пантелејмона

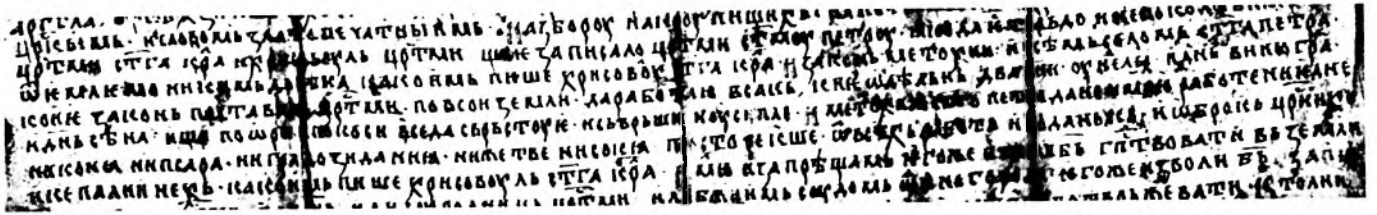

Редови 59–63 повеље цара Душана о манастиру Светог Петра Коришког

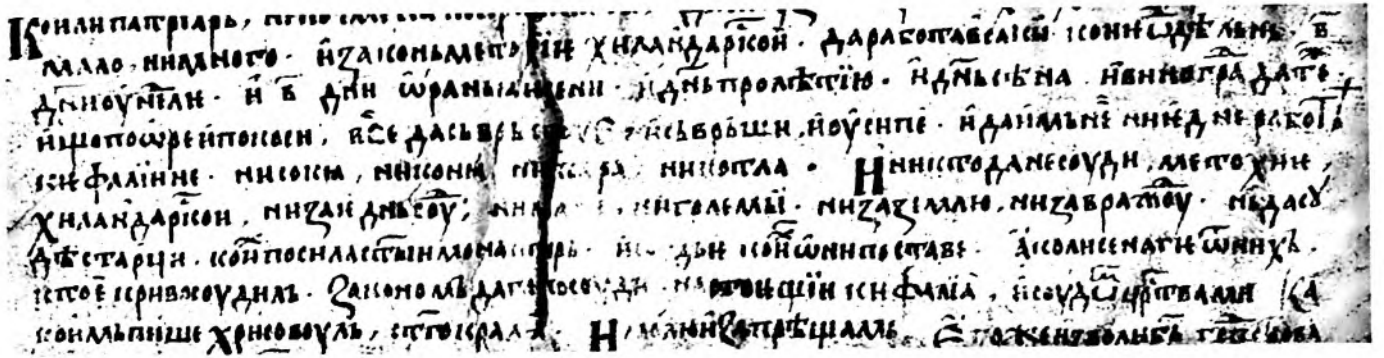

Редови 54–61 повеље цара Душана манастиру Хиландару од 2. маја 1355. године

[4] ѿ влад8цимь – Ј. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; ѿ влад8-ци[χ] – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

[5] wбладаеть – Ј. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

Одредба 2

И да работаю црькви што[1] є законь монастирьски, и да имь не соудa[2] ни прѣдь кимь, тькмо |19| **прѣдь своимь прѣдьстателкмь, како є законь и дроугимь[3] метохитамь светогорскимь.[4]**

[1] цо – Ј. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

[2] с8да – Ј. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

[3] др8гимь – Ј. Шафарик, Гласник СУД XXIV (1868) 258; – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

[4] светогор'скимъ – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 148.

ХРИСОВУЉА ЦАРА ДУШАНА О МАНАСТИРУ СВЕТОГ ПЕТРА КОРИШКОГ (1355)

ЗАКОН МЕТОХИЈИ

Одредба 1

И законь метохии: и всѣмь селомь светога Петра, |60| **кои к законь поставило царство ми по всои земльı, да работаю всакик wдѣльнь, два дьни 8 неделы, и дьнь винограда** |61| **и дьнь сѣна, и цо пожре и покоси, все да сврьств8к и сьврьши.**

Одредба 2

И метохита светога Петра да нема работе никдне, |62| **ни конта, ни псара, ни градозиданита, ни жетве, ни сокта, просто рекше, wдь всѣхь работь и поданакь и wброкь царскыхь** |63| **и кепалинѣхь, како имь пише хрисов8ль светога крала.**

ПОВЕЉА ЦАРА ДУШАНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ
(око 1355, маја 2)

ЗАКОН МЕТОХИЈЕ ХИЛАНДАРСКЕ

Одредба 1

И законь метохїѣ хиланьдарьскои:[1] **да работа всакы кои к оддѣльнь ·в̄· |55| дьни оу недѣлѣ и ·в̄· дьни оранья ѣсени, и дьнь**[2] **(пролѣтїю и дьнь) сѣна, и виноградь да теже.**[3] **|56| И што пооре и покоси, все да сьврьстоуе и сьврьши, и оусипе.**[4]

[1] метохїе хиландарскои – В. И. Григоровичъ. *Очеркъ путешествія*, 47.

[2] і–е отдѣлнь ·в̄· дни оу неле и два дни оранья іесени, и днь – В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, 47.

[3] винограда тоже – В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, 47.

[4] сврьстуе и сьврши, и усипе – В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, 47.

Одредба 2

И да имь не никдне[1] **работе |57| кѣфалїине; ни сока ни конѣ,**[2] **ни псара, ни котла.**

[1] даимъ несть ни і–едне – В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, 47.

[2] кефалиине; ни сока ни коня – В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, 47.

Одредба 3

И никто да не соуди метохиѣ |58| хиланьдарьскои ни за кдньсоудь, ни мали ни големы, ни за землю, ни за враждоу, нь да соу|59|дѣ старци, коихь посила светыи монастирь, и соудьк коихь они поставе.

Одредба 4

Ако ли се нагѣ оть нихь, |60| кто е криво соудиль, закономь да га посоуди настокштїи кефалїа и соудомь царства ми[1] **ка|61|ко имь пише хрисовоуль царьства ми, како имь пише хрисовоуль светаго кралѣ.**

[1] соудом царства ми или син или како имь пише хрисовоуль – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 432.

ИСПРАВА КРАЉА ДУШАНА О ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ У ВРАЊУ
(1343–1345)

Овом исправом краљ Душан поклања манастиру Хиландару цркву Светог Николе у Врању са три села и једним катуном Влаха. Уз сеоске правине, међе, њиве, ливаде, млинове, пописано је и становништво – црквени људи и Власи. Документ је прерађен препис из почетка XV века. Настао је спајањем потврде краља Душана кнезу Балдовину и Душанове даровнице Хиландару, коју је краљ издао на молбу жупана Маљушата.[1]

С правом се доводи у питање мишљење Александра Соловјева да је овај документ „оригинал или званични препис из XIV века".[2] Међутим, без обзира на време настанка документа, аутентичност *Закона људима црквеним* и *Закона Влахом* није спорна. Управо под тим називом налазимо их још у Бањској или Светостефанској хрисовуљи (1313–1316). Призренска или Светоарханђеловска хрисовуља, настала око 1348. године, садржи *Закон Србљем* и *Закон Влахом*. У раздобљу између Бањске и Призренске хрисовуље настао је *Закон људима црквеним* и *Закон Влахом*. Ови закони само су прилагођени мањем црквеном властелинству, које су чинила три села и један катун.

Извод из исправе краља Душана објавио је Стојан Новаковић на основу преписа Љубомира Ковачевића.[3] Текст у целини објавио је Александар Соловјев,[4] а најновије издање приредила је Смиља Марјановић-Душанић.[5]

---

[1] У овом документу изричито се каже да је кнезу Балдовину и његовој деци Стефан Дечански издао *хрисовуљу*. Краљ Душан, *видевши све то записано, не разори ниједну цртицу*. Према томе, и његова потврда кнезу Балдовину и даровница манастиру Хиландару, биле су хрисовуље. Ако је дошло до спајања краљеве потврде и даровнице, онда би нови документ требало звати исправом.

[2] С. Марјановић-Душанић, *О неким нерешеним питањима из повеље Стефана Душана за цркву Светог Николе у Врању*, Стари српски архив 4 (2005) 237–248.

[3] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 413–416.

[4] А. Соловјев, *Повеља краља Душана манастиру Св. Николе у Врању*, Прилози КЈИФ VII, 1–2 (1927) 107–115.

[5] С. Марјановић-Душанић, *Повеља краља Стефана Душана о поклањању цркве Светог Николе у Врању* (издање и превод: Т. Суботин-Голубовић, редакција издања и превода: И. Шпадијер), Стари српски архив 4 (2005) 69–85.

ACTE DU ROI DUŠAN CONCERNANT L'EGLISE SAINT-NICOLAS A VRANJE (1343–1345)

Par cet acte le roi Dušan fait donation au monastère de Chilandar de l'église Saint-Nicolas à Vranje avec trois villages et un habitat d'alpage de Valaques. Outre les droits, délimitations, champs, prairies et moulins ont aussi été inventoriés dans ce document les habitants – tant hommes appartenant à une église que Valaques – de ces villages. Ce document s'avère être une copie remaniée du début du XVème siècle. Il a été composé par la réunion d'une confirmation du roi Dušan en faveur du prince Baldovin et d'un acte de donation de Dušan en faveur de Chilandar, délivré à la demande du joupan Maljušat. Cette charte contient une *Loi pour les hommes appartenant à une église* et une *Loi pour les Valaques,* toutes deux adaptées aux possessions ecclésiastiques de petite taille.

ЗАКОН ЉУДИМА ЦРКВЕНИМ

Одредба 1

А во законь що по|58|стависмо люд[е]мь цр(ь)к(о)внимь В'ранганомь ж8пань Малюшать и иг8мень Ар'сеник |59| и братига кога се т8[1] ѡбрѣтоше: меропси да посѣваю кеенине ралие ·р҃· кьбьль п'ше|60|нице, а пролѣт'не ралк ѡвса и проса ·р҃· кьбьль; ѡтроци ксени ·г҃· д(ь)ни да посеваю[2] и |61| чет'врьти бед'бе, а пролѣти такоге ·г҃· д(ь)ни и чет'врьти бедбе.

[1] жүпань, игүмень, тү – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 112.
[2] посѣваю – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 2

И меропси що посѣваю льнь |62| да га топе и с8ше и т'р8[1] и да га прѣд(а)ю 8прав'лена, а ѡтроци що посѣваю льнь, да га збираю[2] и да га |63| топе и с8ше, а да га не тр8.[3]

[1] сүше, т'рү, үправ'лена – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 112.
[2] үбираю – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.
[3] с8ше, тр8 – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

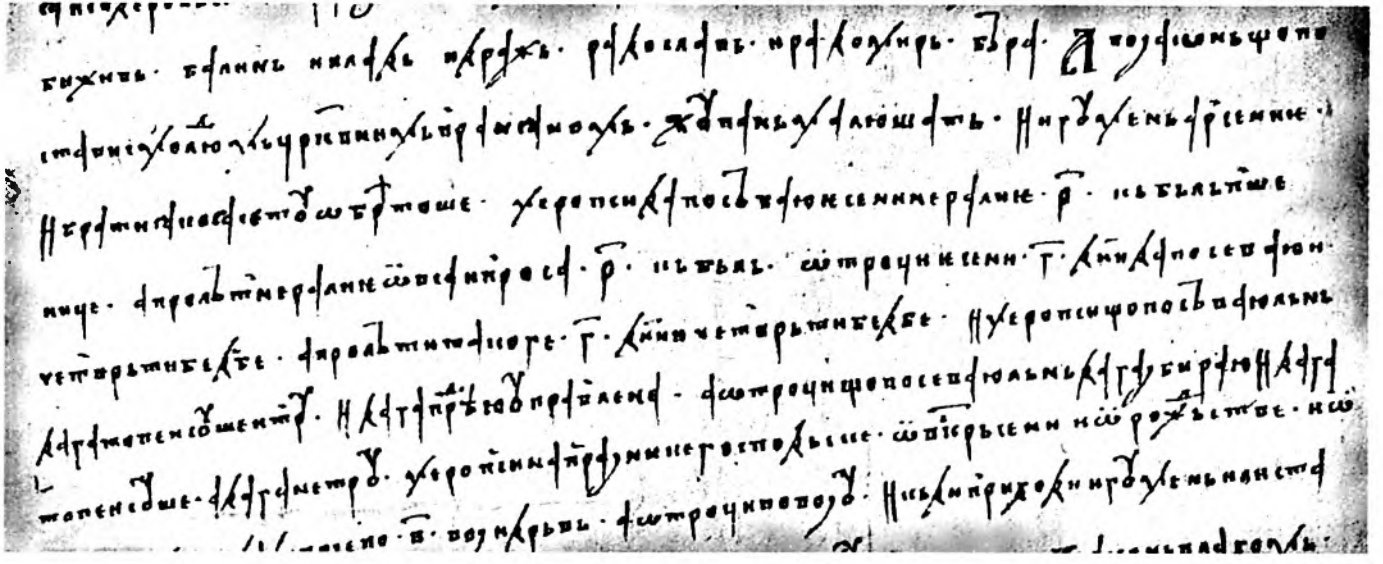

Редови 57–63 повеље краља Душана о цркви Светог Николе у Врању

Редови 63–73 повеље краља Душана о цркви Светог Николе у Врању

Одредба 3

Мероп҃си на п҃разнике господьске ѡ В(ь)скрьсени и ѡ Рождьстве и ѡ |64| **Николине д(ь)ни да довозе по ·в̃· вози дрьвь, а ѡтроци по воз8.**[1]

[1] **возѹ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 4

И кьди п҃риходи иг8мень или ста|65|**рьць изь манастира и С(ве)те Горе, да м8 возе дрьва колико м8**[1] **к х҃тенике.**

[1] **игѹмень, мѹ, мѹ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

Законь Влахомь: |66| **кои се имен8к**[1] **воиникь да дава ѡт**[2] **Дмит҃рове д(ь)ни покровь чрьвень, а прочи Власи да теже вльн8** |67| **на чл(о)в(ѣ)ка по постав8, а остал8 вльн8 да теже испол8.**[3]

[1] **именѹк** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[2] **ѡ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[3] **поставѹ, осталѹ, вльнѹ, исполѹ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 2

И кьди се п8ца паст8хь, да блюд8[1] **коби**[2] |68| **и пешьць и коникь. И да гред8 сь иг8мномь и сь икономомь камо имь повели. И да носе соль и** |69| **потрѣб8 манастир҃ск8 в҃сак8.**[3]

[1] **пѹца, пастѹхь, блюдѹ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[2] **кобили** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[3] **гредѹ, игѹмномь, потрѣбѹ, манастир҃скѹ в҃сакѹ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 3

И кьди теже виноградь, да имь се дак ѡд[1] **цр(ь)кве хлѣбь и вино.**

[1] **ѡ** – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 4

И цо пас8, доби|70|тькь за белегь да пас8. Кьда прѣпас8 годи-н8, да си бележи ждрѣбе, а на др8г8 годин8[1] да изведе wхˇма.

[1] пасꙋ, пасꙋ, прѣпасꙋ, годинꙋ, другꙋ годинꙋ – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 5

|71| И да 8зима иг8мьнь[1] хиланьдарˇски ·в· конꙗ на годице.

[1] ꙁзима игꙋмьнь – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

Одредба 6

И конꙗ ста 8лиꙗника 8[1] Йгнедници цо се |72| wбрѣта wд[2] нию да 8зима иг8мьнь[3] на просвещеник с(ве)тои Б(огороди)ци хиландарˇскои; 8лиꙗрь 8[4] Гнедници, брат(ь) |73| 8лиꙗрь[5] Негославь, 8 Церовˇци брат м8 Радослављ и Воихна 8 Бани и с(и)нь м8 Р8гꙗ.[6]

[1] ꙋлиꙗника ꙋ – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[2] ѿ – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[3] ꙁзима игꙋмьнь – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[4] ꙋлиꙗрь ꙋ – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[5] оꙋлиꙗрь – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

[6] ꙋ, мꙋ, ꙋ, мꙋ, Ргꙗ – А. Соловјев, *Повеље краља Душана*, 113.

ПРИЗРЕНСКА ИЛИ СВЕТОАРХАНЂЕЛОВСКА ХРИСОВУЉА
(око 1348)

Даровница цара Душана манастиру Светих арханђела код Призрена, обимом и богатим садржајем надмашује све српске средњовековне исправе. Својевремено је Валтазар Богишић написао да је она за српску прошлост „најважнија" повеља.[1] Призренску даровницу, заједно са призренским рукописом Душановог законика, чувала је једна свештеничка породица у селу Дворане код Призрена. Оба рукописа, са тадашње турске територије, донео је 1859. године у Београд учитељ Никола Мусулин. Оба рукописа нестала су из Народне библиотеке у Београду за време Првог светског рата. Немачка је између два светска рата повратила Призренски рукопис Душановог законика, док се Призренској хрисовуљи изгубио сваки траг.[2]

Призренска хрисовуља садржи 56 одредаба *Закона Србљем* и пет одредаба *Закона Влахом*. Њима смо придодали и две издвојене одредбе становницима села Сењана – *Сењанима закон*. То је, не по обиму, већ по броју чланова, више од једне четвртине Душановог законика. Правне норме ове хрисовуље непосредно су претходиле Душановом законику. Као пример наводимо 68. члан Законика који је заснован на првим одредбама *Закона Србљем* Призренске хрисовуље. Прве одредбе *Закона Србљем* представљају први покушај уједначавања шароликих норми феудалног права ранијих исправа.

LE CHRYSOBULLE DE PRIZREN OU DES SAINTS-ARCHANGES
(vers 1348)

Par son ampleur et la richesse de son contenu, cet acte de donation de l'empereur Dušan en faveur du monastère des Saints-Archanges près de Prizren surpasse tous les autres documents médiévaux serbes. En

---

[1] V. Bogišić, *Pisani zakoni na slavenskom jugu*, Zagreb 1878, 38.

[2] Ђ. Сп. Радојичић, *Призренски рукопис законика и призренска повеља цара Стефана Душана (из историје уништених збирки старе Народне библиотеке у Београду)*, ИГ 3 (1953) 53–58.

son temps, Valtazar Bogišić a estimé qu'il s'agissait de la charte "la plus importante" pour notre connaissance de l'histoire médiévale serbe. L'acte de donation de Prizren ainsi que la rédaction de Prizren du Code de Dušan ont été conservés par une famille de prêtres du village de Dvorane près de Prizren. Ces deux manuscrits ont été découverts et ramenés à Belgrade du territoire, alors turc, en 1859 par le maître d'école Nikola Musulin. Ces deux manuscrits ont disparu de la Bibliothèque nationale de Belgrade durant la Première Guerre mondiale. L'Allemagne a restitué au lendemain de la guerre la rédaction de Prizren du Code de Dušan, alors que l'on a perdu toute trace du Chrysobulle de Prizren.

Le Chrysobulle de Prizren contient 56 dispositions entrant dans la *Loi pour les Serbes* et cinq dispositions de la *Loi pour les Valaques*. Il s'agit là, non par la longueur du texte, mais par le nombre d'articles, de plus du quart du Code de Dušan. Les normes juridiques consignées dans ce chrysobulle ont directement précédé la rédaction du Code de Dušan. Nous mentionnerons en tant qu'exemple l'article 68 du Code qui est fondé sur les premières dispositions de la *Loi pour les Serbes* consignée dans le chrysobulle de Prizren. Les premières dispositions de la *Loi pour les Serbes* apparaissent avoir été la première tentative de réunion des normes très variées du droit féodal contenues dans les documents antérieurs.

ИЗДАЊА

Изгубљену Призренску или Светоарханђеловску хрисовуљу објавили су Јанко Шафарик,[3] а затим Пантелија Срећковић.[4] Хрисовуља, коју су објавили Шафарик и Срећковић, није била оригинал, већ „савремени препис, писан на кожи са врло лепим крупним уставним словима, у виду књиге".[5] Шафарик сматра да су је монаси задужбине цара Душана преписали из практичних разлога. Препис је вероватно настао непосредно после објављивања оригинала, дакле, у XIV веку.

Скраћени текст Призренске хрисовуље налази се у збиркама Стојана Новаковића[6] и Александра Соловјева.[7] Новаковић је био у

---

[3] Ј. Шафарик, *Хрісовоула цара Стефана Душана, коіомъ оснива монастиръ св. архангела Михаила и Гаврила у Призрену 1348?*, Гласник ДСС XV (1862) 263–310.

[4] П. Срећковић, *Синан-паша*, Београд 1865, 7–67.

[5] Ј. Шафарик, *Хрісовоула цара Стефана Душана*, 317.

[6] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 682–705.

[7] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 135–142.

прилици да користи средњовековни препис хрисовуље, а Соловјев се ослањао на Шафариково издање. Лидија Славева објавила је Светоарханђеловску хрисовуљу упоређујући претходна издања.[8] Код Срећковића је запазила један ред који је испустио Шафарик.[9] Татјана Суботин-Голубовић настојала је да разреши скраћенице и језички осавремени текст, користећи издање Јанка Шафарика.[10] Призренску хрисовуљу превео је Димитрије Богдановић.[11] С обзиром на судбину Светоарханђеловске хрисовуље, веома је користан рад Александра Младеновића и Јасмине Недељковић. Они доносе снимке рукописа Јанка Шафарика, у ствари, његов препис изгубљеног преписа из XIV века.[12] Као „једини сачувани рукопис" изгубљене хрисовуље, Шафариков препис из 1860. године представља подлогу за будућа издања.

ЗАКОН СРБЉЕМ

Одредба 1

Законь Сръ(140)блкмь: да работаю оу недели два д⟨ь⟩ни надимицомь цо имь вели игоум᷄нь.[1]

[1] **игоум᷄нь** – А. Младеновић, Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 130; П. Срећковић, *Синан-паша*, 53; **игоумнь** – Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана* 305; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 110, ред 1011.

Одредба 2

И да wроу бѣдбоу всакога жита и все сврьстовав᷄ше оусоути.[1]

[1] **оу соути** – А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 130.

---

[8] Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 342–406.

[9] Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 399. Видети одредбу 34.

[10] С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 85–114.

[11] Д. Богдановић, *Арханђелска повеља 1347–1348*, Задужбине Косова, Призрен – Београд 1987, 117–354. Превод Д. Богдановића прештампан је и у књизи: С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 117–144.

[12] А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру светих арханђела Михаила и Гаврила код Призрена (снимци преписа Јанка Шафарика)*, Археографски прилози 25 (Београд 2003) 39–142.

Одредба 3

И сѣно цр⟨ь⟩кви да косе колико к трѣбѣ.

Одредба 4

И виноградь[1] да тежд҃и в҃сакь по законоу како оу Стоуденици оу С⟨в⟩ет⟨а⟩аго Сумеѡна.

[1] виноград – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 111, ред 1013.

Одредба 5

И да дак стась пагнктиноу и испорькь, и льна трїидесети повѣсьмь мѣр҃ныихъ.

Одредба 6

И да даю бирь д⟨оу⟩ховноу нашдри(141)цом, лоукно жита волѫ два динара.

Одредба 7

И да носе праздⷭ⟨ь⟩никоу дрьва и царевоу приходоу и патриарховоу, такогк и о Божики; а Срѣдьскаа и Село и Рабча да даю лоучь.[1]

[1] а Срѣдьскаа и села да даю лоучь – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696; а Срѣдьскаа села и Рабча да даю лучь – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 138.

Одредба 8

И в҃са горьскаа села и Шикла да сток оу манастыри на парамоунѣ колицѣмь вели игоум҃нь.

Одредба 9

И Ирбанаси кои се обрѣтаю оу цр⟨ь⟩кве да работаю како и Срблк, и да даю ѿ одра динарь волѫ полоук҃ницоу[1] жита.

[1] полоукницоу – П. Срећковић, *Синан-паша*, 53.

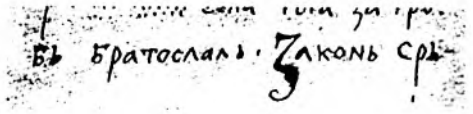

Страна 139

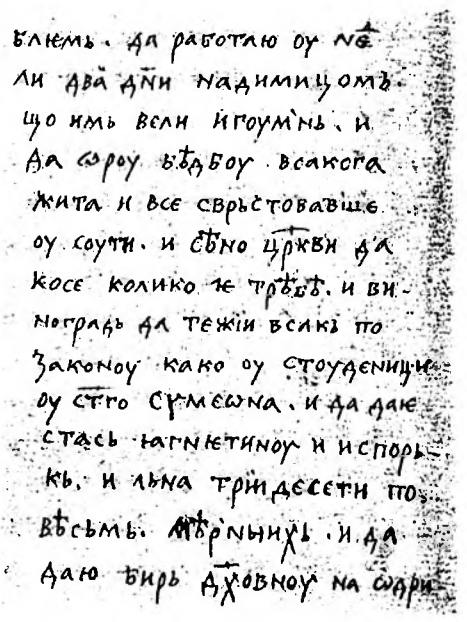

Страна 140

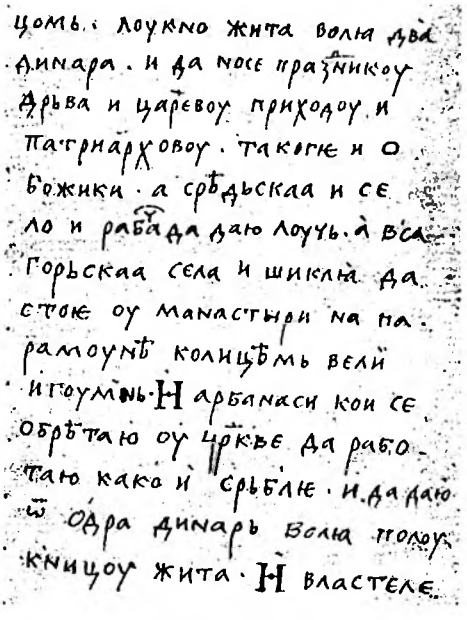

Страна 141

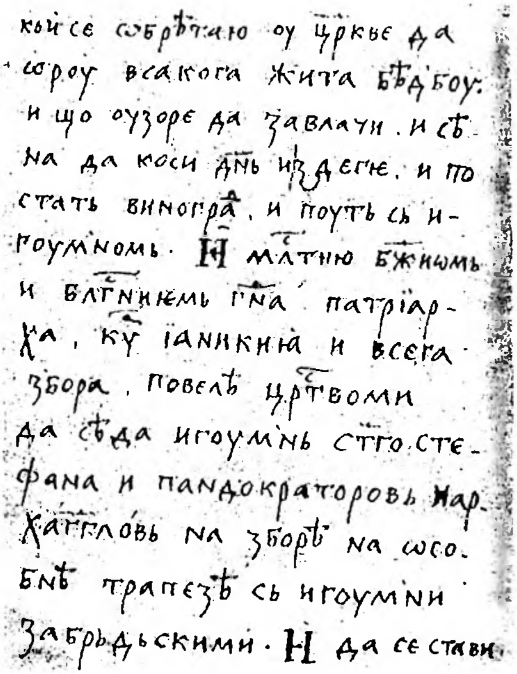
кои се собрѣтаю оу цркве да
сороу всакога жита бѣдбоу.
и що оузоре да завлачи. и сѣ-
на да коси днь издегие. и по
стать виногра. и поуть сь и-
гоумномь. И матию бжиомь
и блгниемь гна патріар-
ха, кѵ іаникиа и всега
збора. повелѣ цртвоми
да сѣда игоумнь стго сте-
фана и пандократоровь и ар-
хагглов на зборѣ на осо-
бнѣ трапезѣ сь игоумни
забрьдьскими. И да се стави

Страна 142

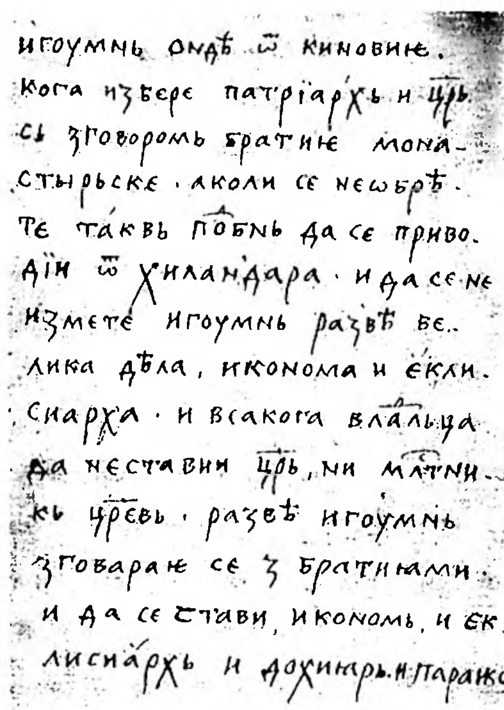
игоумнь ондѣ ѿ киновие.
кога изьбере патріархь и црь
сь зговоромь братие мона-
стырьске. аколи се необрѣ-
те такьв побнь да се приво-
діи ѿ хиландара. и да се не
изметe игоумнь развѣ ве-
лика дѣла, иконома и екли-
сиарха. и всакога властьца
да не стави црь, ни матни-
кь црев. развѣ игоумнь
зговараие се з братиами.
и да се стави икономь, и ек-
лисиархь и дохиарь. и параико

Страна 143

Одредба 10

И властеле (142) **кои се wбрѣтаю оу цр⟨ь⟩кве да wроу всакога жита бѣдбоу, и цо оузоре да завлачи, и сѣна да коси д⟨ь⟩нь и здегк, и по стать винограда,**[1] **и поуть сь игоум᷄номь.**

[1] Други смисао у издању Срећковића: **и постать виноградь** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54; Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 396.

Одредба 11

И м⟨и⟩ль⟨о⟩стию б⟨о⟩жиwмь и бл⟨а⟩г⟨о⟩с⟨лове⟩никмь[1] **г⟨оспо⟩д⟨и⟩на патрїарха,**[2] **кѵр Іаникита**[3] **и всега збора, повелѣ ц⟨а⟩р⟨ь⟩ство ми да сѣда игоумнь**[4] **С⟨ве⟩т⟨а⟩го Стефана и Пандократоровь и Ѧрхагг⟨е⟩ловь на зборѣ на wсобнѣ трапезѣ сь игоум᷄ни**[5] **забрьдьскими.**[6]

[1] **повелѣникмь** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 697; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 139.

[2] **патриарха** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54.

[3] **кѵрь Іаникита** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54; **кѵр Іоаникита** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 697; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 139.

[4] **игоум᷄нь** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54.

[5] **игоум᷄ни** – А. Младеновић , Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 131; **игоумни** – Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана* 306.

[6] **за брьдьскими** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54.

Одредба 12

И да се стави (143) **игоумнь**[1] **ондѣ Ѡ киновик, кога избере патрїархь и ц⟨а⟩рь сь зговоромь братик монастырьске; аколи се не wбрѣте такавь подобьнь, да се приводїи Ѡ Хиландара.**

[1] **игоум᷄нь** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54.

Одредба 13

И да се не измете игоумнь[1] **развѣ велика дѣла.**

[1] **игоум᷄нь** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54.

Одредба 14

Икономa и еклисиархa и всакогa владальцa да не ставии ц⟨а⟩рь ни м⟨и⟩ль⟨о⟩стьникь ц⟨а⟩ревь, развѣ игоумнь зговарак се з братиѥми.

Одредба 15

И да се стави икономь, и еклисиархь, и дохиѥрь, и параикономь (144) калоугерь, а бѣлць да нѣ владалць оу манастыри.

Одредба 16

Дворане бѣлци да не стое оу дворѣ, нькь да им се да стань извьнь манастыра.

Одредба 17

И да се праз⟨ь⟩ноук праз⟨ь⟩никь цр⟨ь⟩ковныи нокмбра ·и· д⟨ь⟩нь и кьди приходїи митрополить на праз⟨ь⟩никь, да се дароук два на десеть перпер, волѫ ждрѣбць.

Одредба 18

И кьди приходїи патрїархь вь монастырь да м8 се дароук конь, и к8ди ставїи игоумна – конь.

Одредба 19

И да нѣ (165) волнь игоумнь ницѭ ѿдати ни оучинити безь зговора икономa и баще и еклисиархa и дохиѥра.

Одредба 20

И мѣртикь хлѣбныи и винни, како кс⟨ть⟩[1] оузаконилъ с⟨ьве⟩тыи краль оу Баньскои.

[1] кс – П. Срећковић, *Синан-паша*, 61.

Одредба 21

И да се дак кисѣль хлѣбь всѣмь кднакь; оу срѣд8 и ѵ петкь и оу п⟨оне⟩дилникь[1] кдномь д⟨ь⟩не хлѣбь, а вино и си ютра[2] и

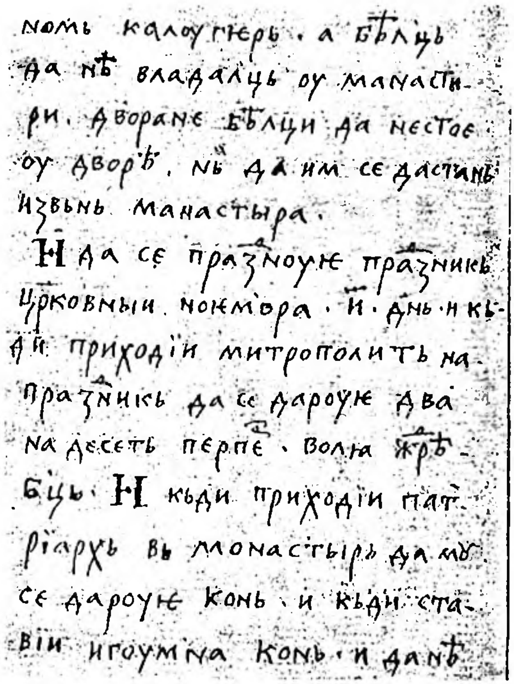

номь калоугерь. а бѣлць
да нѣ владалць оу манасти-
ри. дворане бѣлци да нестое
оу дворѣ, нь да им се дастанѣ
извьнь манастыра.
И да се празноуе празникь
црковныи. ноемвра .и. дьнь и кь-
дй приходи митрополить на
празникь да се дароуе два
на десеть перпе. вола жрь-
бць. И кьди приходи пат-
риархь вь монастырь да моу
се дароуе конь. и кьди ста-
вии игоумна конь. и данѣ

Страна 144

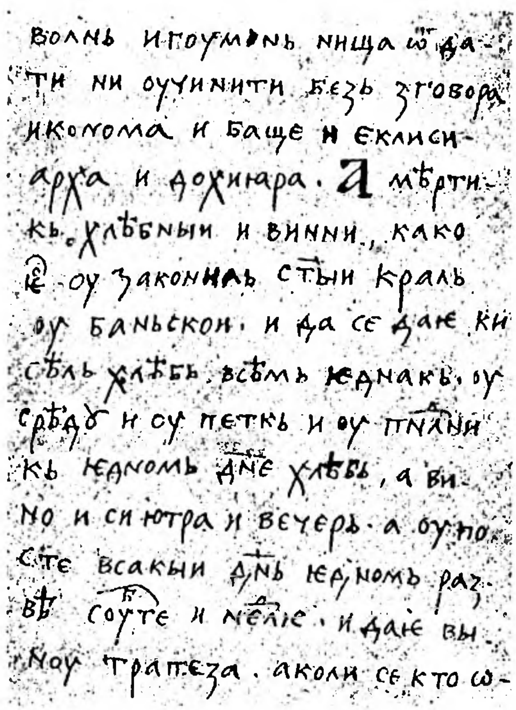

волнь игоумнь ништа ѡтда-
ти ни оучинити безь зговора
иконома и баще и еклиси-
арха и дохиара. А мѣртни-
кь. хлѣбныи и винни. како
е оу законнѣ стыи краль
оу баньскои. и да се дае ки-
сѣль хлѣбь всѣмь еднакь. оу
срѣдоу и оу петкь и оу пнди-
кь едномь дне хлѣбь, а ви-
но и си ютра и вечерь. а оу по-
сте всакыи дьнь еднომь раз-
вѣ соуботе и неделе. и дае вы-
ноу трапеза. аколи се кто ѡ-

Страна 165

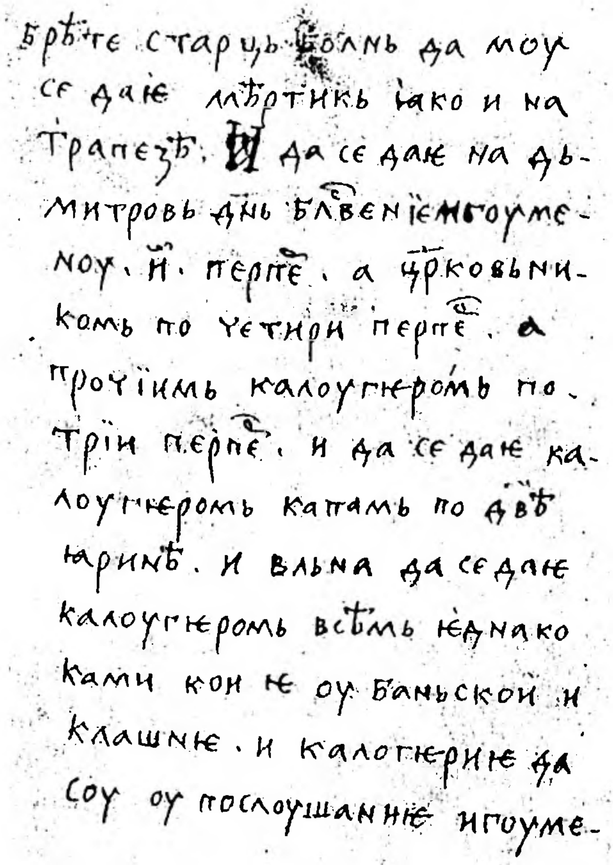
брѣтє старць болнь да моу
се даѥ мрътикь ѥако и на
трапезѣ. И да се даѥ на дь-
митровь дьнь бл҃венїѥ игоуме-
ноу. и҃. перпе. а црковьни-
комь по четири перпе. а
прочїимь калоугюромь по
трїи перпе. и да се даѥ ка-
лоугюромь капамь по двѣ
ѥаринѣ. и вльна да се даѥ
калоугюромь вьсѣмь ѥднако
ками кои ѥ оу баньской и
клашнѥ. и калогюрие да
соу оу послоушаниѥ игоуме-

Страна 166

вечерь; а[3] оу посте всакыи д⟨ь⟩нь кдномь развѣ соуботе и недѣлк, и да к выноу трапеза.

[1] пьнеделникь – П. Срећковић, *Синан-паша*, 61; понедлникь – Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 398.
[2] исиютра – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.
[3] и – П. Срећковић, *Синан-паша*, 61

Одредба 22

Ако ли се кто ѡ(166)брѣте старць[1] болнь да моу се дак мѣртикь ѓако и на трапезѣ.

[1] старьць – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 23

И да се дак на Дьмитровь д⟨ь⟩нь бл⟨аго⟩с⟨ло⟩венїе[1] игоуменоу ·и· перпер,[2] а цр⟨ь⟩ковьникомь по четири перпере,[3] а прочїимь калоугкромь по трїи перпере.[4]

[1] благословеник – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.
[2] перперь – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.
[3] перпер – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.
[4] перпер – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 24

И да се дак калоугкромь капамь по двѣ ѓаринѣ, и вльна да се дак калоугкромь всѣмь кднако ками кои к[1] оу Баньскои, и клашнк.

[1] конк – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 25

И калогкрик[1] да соу оу послоушаник игоуме(161)на и прьвыихъ брать, а кто ли не име слоушати да се изведе ис порте.

[1] И калогкрик – А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 133. калогкрик – Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана*, 307. и калоугкрик – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62. Калоугкрик – Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 399.; Калоугерик – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 112, ред 1052.

Одредба 26

И да се дак на портоу ·ві· мѣртика.[1]

[1] ·ви· – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 112, ред 1054.

Одредба 27

И кто се обрѣте калоугерь закоупоук жито или вино, или динаре дак оу каматоу – да се иждене.

Одредба 28

И да не ходїи калоугерь извьнь манастыра[1] не благословивъ се[2] оу игоумъна[3], а игоумнь да с нимь посила кога игоумънь хокѣ.

[1] монастыра – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 698; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 140.

[2] благословив се – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 112, ред 1057. То је једна реч у препису (рукопису) и изданьу Ј. Шафарика, *Хрісовула цара Стефана Душана* 307; А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 133.

[3] игоумена – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 698; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 140.

Одредба 29

И да нѣ воиске ни кдномоу чл⟨о⟩в⟨ѣ⟩коу цр⟨ь⟩ковьномоу, ни Влахоу ни Срьбиноу.

Одредба 30

(162) **И да не работаю ни кдне работе ц⟨а⟩реве,[1] ни wранита, ни копанита, ни жетве, ни врьшитбе, ни гкракара, ни псара, ни поноса, ни намета, ни провода, развѣ прихода ц⟨а⟩рева да до мегѣ носе лихо града, и да дак село криноу прѣводьноу кдноу, а оу кринѣ: ·кд· кьбли ц⟨а⟩реви, и соли два динара на гасли и wглавь, а гасльне перъпере[2] да не даю ни покровъца.**

[1] цабеве, штампарска грешка – П. Срећковић, *Синан-паша*, 60.

[2] перпере – П. Срећковић, *Синан-паша*, 61.

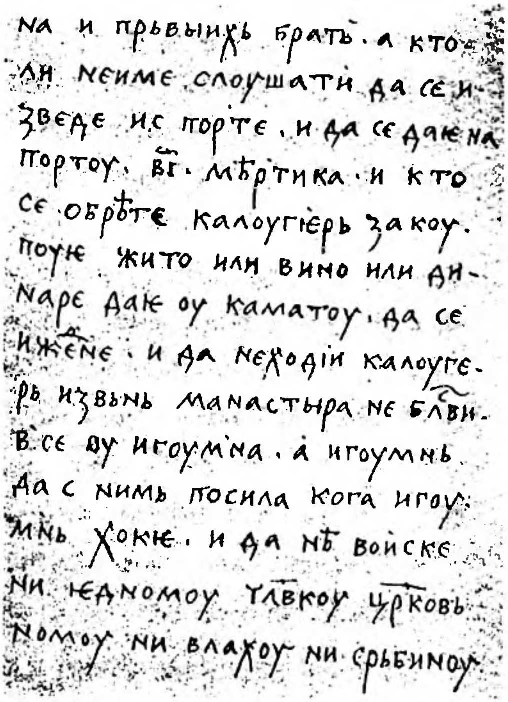

на и прьвыихь брать. а кто-
ли не име слоушати да се и-
зведе ис порте. и да се дае на
портоу. вг. мьртика. и кто
се обрѣте калоугерь закоу-
поуе жито или вино или ди-
наре дае оу каматоу. да се
ижене. и да не ходи калоуге-
рь извьнь манастыра не блви-
в се оу игоумна. а игоумнь
да с нимь посила кога игоу-
мнь хоке. и да нѣ воиске
ни едномоу члвкоу црковь-
номоу ни влахоу ни срьбиноу

Страна 161

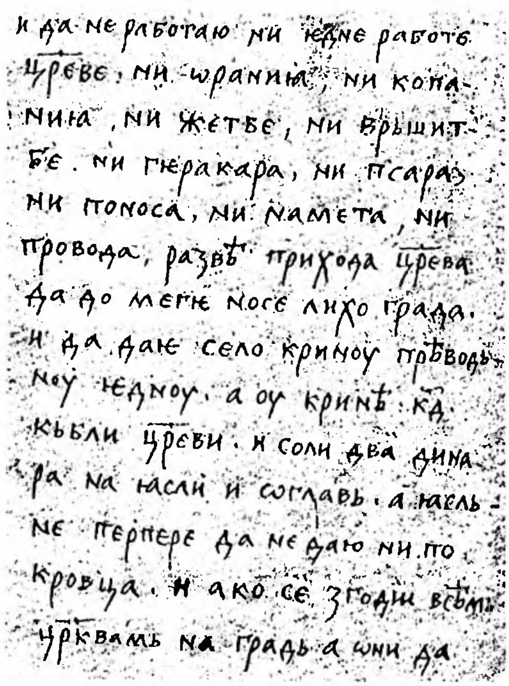

и да не работаю ни едне работѣ
цреве. ни ωраниа, ни копа-
ниа, ни жетве, ни врьшит-
бе. ни гераkара, ни псараз,
ни поноса, ни намета, ни
провода, развѣ прихода цреве
да до меге носе лихо града.
и да дае село криноу проводь-
ноу едноу. а оу кринѣ кд
кьбли цреви. и соли два дина-
ра на ясли и соглавь. а яель-
не перпере да не дают ни по-
кровца. и ако се згоди вьсѣмь
црквамь на градь а ωни да

Страна 162

не идоу да напраляю свои град.
и да е панагюрь на арх(а)нгго-
вь дьнь. и що ю доходкь ѿ ла-
тинь тои да е црькви. а да
не има зань посла ни едьнь
кефалиꙗ. а добиткь црко-
вни овце да пасоу брогиане.
а ине работе оу жоупоу да имь
нѣ. а да ороу цркви и сѣ-
но косе дома. а да имь се дае
мѣсечина за овце. и травь-
нина да имь се неоузима.
А кобиле да пасоу власи доброу.

Страна 145

Одредба 31

И ако се згоди всѣмь цр⟨ь⟩квамь на градь,[1] а wни да (145) не идоу да напралтаю свои град⟨ь⟩.[2]

[1] наградь – П. Срећковић, *Синан-паша*, 61.
[2] града – П. Срећковић, *Синан-паша*, 54.

Одредба 32

И да к панагюрь на Ѧрхагг⟨е⟩ловь д⟨ь⟩нь.

Одредба 33

И цио кс⟨ть⟩ доходкь w̃ Латиньь този да кс⟨ть⟩ цр⟨ь⟩кви,[1] а да не има за нь[2] посла ни кдьнь ккфалита.

[1] кс цркви – П. Срећковић, *Синан-паша*, 55.
[2] зань – А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 134; П. Срећковић, *Синан-паша*, 55.

Одредба 34

Ѧ добиткь цр⟨ь⟩ковни[1] wвце да пасоу Брогтане, а ине работе оу жоупоу да имь нѣ, а да wроу цр⟨ь⟩кви и сѣно косе дома, а да имь се дак мѣсечина за овце, и травьнина да имь се не оузима, и гагнетина да им се не оузима.[2]

[1] црковни – П. Срећковић, *Синан-паша*, 55.
[2] и гагнетина да им се не оузима. – П. Срећковић, *Синан-паша*, 55. Овај ред недостаје у рукопису и издању Ј. Шафарика – А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 134; Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана*, 307. Наведени део текста недостаје и у издању Ст. Новаковића, *Законски споменици*, 699; Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 399. Ова допуна није промакла Д. Богдановићу, који је превео завршетак 34. одредбе, *Задужбине Косова*, 353.

Одредба 35

Ѧ кобиле да пасоу Власи Доброу(146)шинци, а да имь[1] се дак бѣлѣгь на Д᾽митровь[2] д⟨ь⟩нь на два ждрѣбица волта десеть

перпер, и мѣсечина и гоуни и клашнк, а да даваю выноу доход҃кь гако и инїи Власи.

[1] им – П. Срећковић, *Синан-паша*, 55.
[2] надмитровь – П. Срећковић, *Синан-паша*, 55

Одредба 36

И да се дак мѣсечина братигамь двѣма на десете в҃се пшенице како им се и оу Баньскои дак, и сиренига двадесети[1] и четыре[2] мѣхе, а мѣхь ·р҃к· литрьь, и сировь толикогк, а сирь ·s҃· литрьь, и соли трїи кьбли, и коже говегк трїи, и да имь (167) се дак по wкрои и по клашнгахь, и на вьскр⟨ь⟩сеник по перпер, и вина да имь се дак како и калоугкромь оу монастыри, тако и нимь.

[1] двадесете – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 699.
[2] четири – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 112, ред 1076.

Одредба 37

И да нѣ похранкнига владич҃кога ни оу кдномь селѣ цр⟨ь⟩ковномь.[1]

[1] црковномь – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 38

Й за бол҃ницоу како к оузаконилъ крал[1] такози да стои ·в҃і·[2] wдра, и кто се разболи да к оу болници, а хромца и слѣпца да нѣ.

[1] краль – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.
[2] ·і҃· – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 112, ред 1082.

Одредба 39

И[1] кьди се пре сами людик цр⟨ь⟩ковьнїи, да имь никто не соудїи развѣ игоумнь.[2]

[1] О – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 112, ред 1083.
[2] игоум҃нь – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

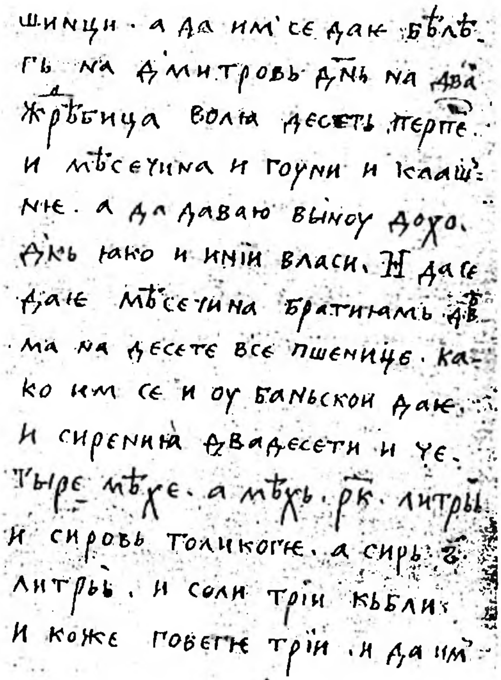

шиници. а да им се дає бѣлѣ-
гь на Димитровь дьнь на два
жрьбица волиа десеть перпе.
и мѣсечина и гоуни и клаш-
ниє. а да давају вынѹ доход-
дкь іако и иніи власи. И да се
даіє мѣсечина братиіамь дв-
ма на десете все пшениць. ка-
ко им се и оу баньской даіє.
И сиренина двадесети и че-
тыре мѣхе. а мѣхь. рк. литры
И сировь толикогиє. а сирь. г.
литрь. и соли трї кьбли.
И коже говегиє трї. и да им

Страна 146

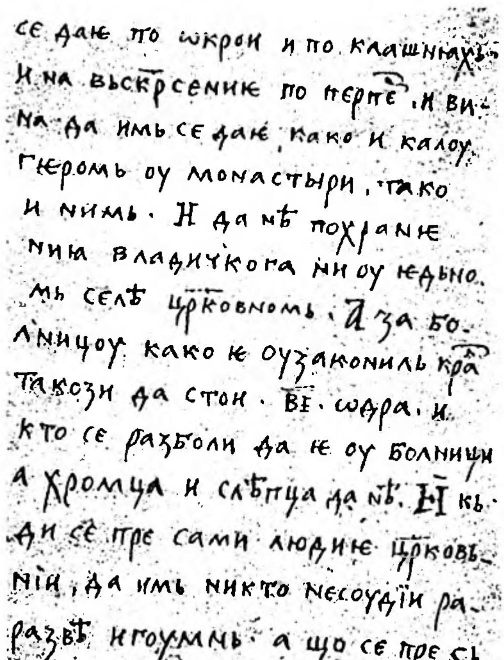

се даіє по шкрон и по клашниахь.
И на вьскрсениє по перпе. и ви-
на да имь се даіє, како и калоу-
гиєромь оу монастыри, тако
и нимь. И да нѣ похраниє-
ниіа владичкога ни оу ієдно-
мь селѣ црковномь. А за бо-
лницоу како іє оузакониль кра-
ль такози да стои. ві. одра. и
кто се разболи да іє оу болници
а хромца и слѣпца да нѣ. И кь-
ди се пре сами людиіє црковь-
ніи, да имь никто несоудіи ра-
развѣ игоумнь. а що се пре сь

Страна 146

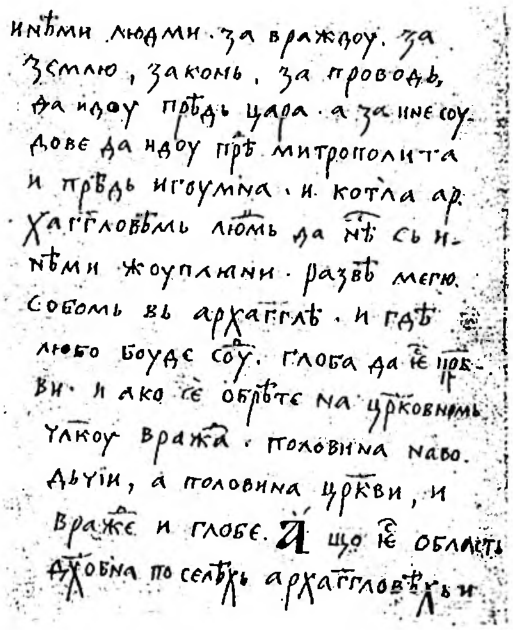
инѣми людми. за враждоу. за
землю, законь, за проводь,
да идоу прѣдь цара. а за ине соу-
дове да идоу прѣ митрополита
и прѣдь игоумна. и котла ар-
хаггловѣмь люмь да нѣ сь и-
нѣми жоуплани. развѣ мегю
собомь вь архаггль. и гдѣ
любо боуде соу. глоба да ѥ цр-
кви. и ако се обрѣте на црковнѣмь
члкоу вража. половина наво-
дьчїи, а половина црькви, и
враже и глобе. А що ѥ области
дховна по селѣхь архаггловѣхь и

Страна 168

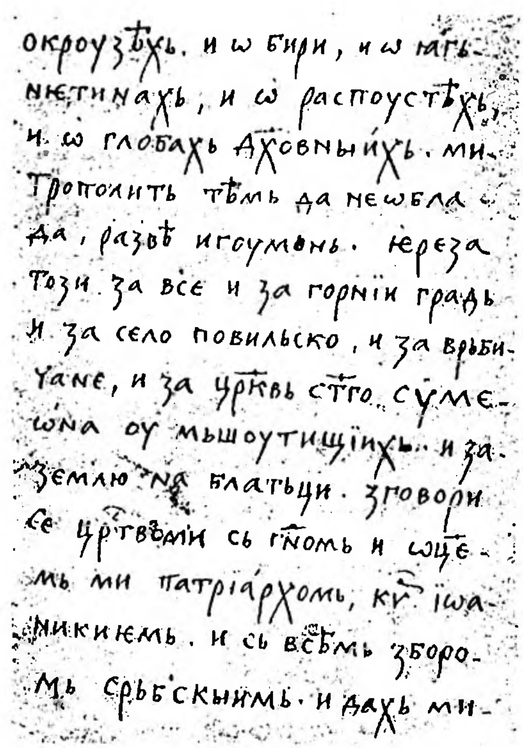
окроузѣхь. и ѡ бири, и ѡ мегь-
нїєтинахь, и ѡ распоустѣхь,
и ѡ глобахь дховныихь. ми-
трополить тѣмь да неѡбла-
да, развѣ игоумень. ѥреза
този за все и за горнїи градь
и за село повильско, и за врьби-
чане, и за црквь стго симе-
ѡна оу мьшоутищїихь. и за
землю на блатьци. зговори
се цртвомь сь гномь и ѡце-
мь ми патрїархомь, кр іѡа-
никиємь. и сь всѣмь зборо-
мь срьбскыимь. и дахь ми-

Страна 169

Одредба 40

Ѧ цо се пре сь (168) инѣми[1] людми за враждоу, за землю, за конь, за проводь, да идоу прѣдь цара.

[1] и нѣми – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 41

Ѧ за ине соудове да идоу прѣд митрополита и прѣдь игоум᷾на.

Одредба 42

И кот᷾ла Ѧрхагг⟨ь⟩ловѣмь люд⟨е⟩мь да нѣст[1] сь инѣми жоуплѧни, развѣ мегю собомь вь Ѧрххагг⟨е⟩лѣ.

[1] люд᷾мь да нѣс – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 43

И гдѣ любо боуде соуд⟨ь⟩, глоба да кст⟨ь⟩ цр⟨ь⟩кви.[1]

[1] соуд, глоба да кс цркви – П. Срећковић, *Синан-паша*, 62.

Одредба 44

И ако се обрѣте на цр⟨ь⟩ковномь[1] чл⟨овѣ⟩вкоу вражда, половина наводьчїи, а половина цр⟨ь⟩кви[2], и вражде и глобе.

[1] црковбомь, штампарска грешка – П. Срећковић, *Синан-паша*, 63.
[2] цркви – П. Срећковић, *Синан-паша*, 63.

Одредба 45

Ѧ цо кс⟨ть⟩ область д⟨оу⟩ховна по селѣхь Ѧрхагг⟨е⟩ловѣхь и (169) окроузѣхь, и ѡ бири, и ѡ гагьнктинахь, и ѡ распоустѣхь, и ѡ глобахь д⟨оу⟩ховныихь – митрополить тѣмь да не ѡблада, развѣ игоумьнь, кре за този за все и за Горнїи градь, и за село Повильско, и за Врьбичане, и за цр⟨ь⟩квь С⟨вь⟩т⟨а⟩го Сумеѡна оу Мьшоутицїихь, и за землю на Блатьци, зговори се ц⟨а⟩р⟨ь⟩ство[1] ми сь г⟨оспо⟩д⟨и⟩номь и ѡ⟨ть⟩цемь[2] ми патрїархомь кѵр Iwаникикмь и сь всѣмь зборомь срьбскыимь, и дахь Митрополии

(170) Призрѣньскои село Млачно, и село Милопоусте, и село Запльжане.

[1] царствоми – П. Срећковић, *Синан-паша*, 63.
[2] wцем – П. Срећковић, *Синан-паша*, 63.

Одредба 46

Ѧ цо соу расеганици митрополик Призрѣньске по селѣхь Ѧрхагг⟨є⟩ловѣхь оу Подгори, да ними wблада митрополить како и Ѡ испрьва, и пакь[1] да работаю цр⟨ь⟩кви[2] Ѧрхагг⟨є⟩ловѣ како соу работали и прѣгк кьди соу были властельсцїи.

[1] ипакь — П. Срећковић, *Синан-паша*, 63; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 700; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 141; пакы – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 113, ред 1101.
[2] цркви – П. Срећковић, *Синан-паша*, 63.

Одредба 47

Ѧ кто се обрѣтаю попове оу всои wбласти Ѧрхагг⟨є⟩ловѣ, да имь кс⟨ть⟩[1] законь о виноградѣ и w оранїи (159) и о инои работѣ како к законь оу Стоуденици и оу С⟨ве⟩т⟨а⟩го Сумеwна.

[1] кс – П. Срећковић, *Синан-паша*, 63.

Одредба 48

И приложи ц⟨а⟩р⟨ь⟩ство[1] ми Тодора Лѣпика сь селомь цо моу кс⟨ть⟩ дала цр⟨ь⟩ква, Бериславци конь Вележа, и сь двороmь оу Призрѣнѣ, и с коуплѧницами.

[1] царство – П. Срећковић, *Синан-паша*, 59.

Одредба 49

И зета моу Мирослава сь двороmь цо моу кс⟨ть⟩ дала цр⟨ь⟩-ква[1] и земломь конь Пирани.

[1] црква – П. Срећковић, *Синан-паша*, 59.

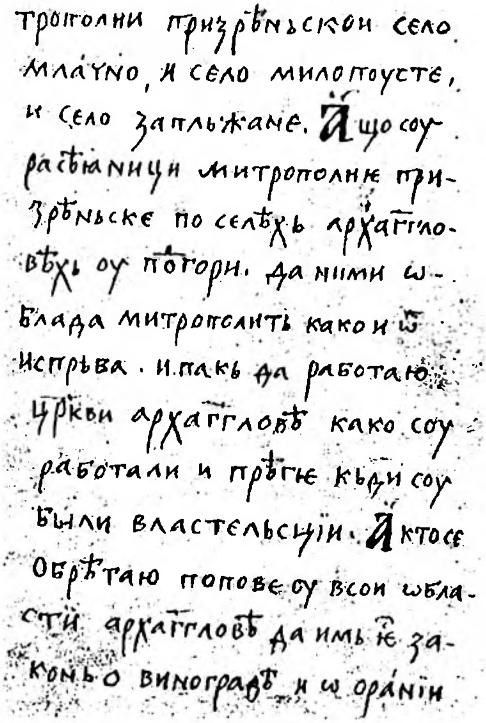
тропол҇и призрѣньскои село
млачно, и село милопоусте,
и село запльжане. А що соу
растианици митрополие при-
зрѣньске по селѣхь арханьгло-
вѣхь оу погори. да ними ѡ-
блада митрополить како и ѿ
испрьва. и пакь да работаю
цркви архангловѣ како соу
работали и прѣгие кьди соу
были властельсцѣи. А ктосе
обрѣтаю попове оу всои ѡбла-
сти архангловѣ да имь ѥ за-
конь о винограде и ѡ орании

Страна 170

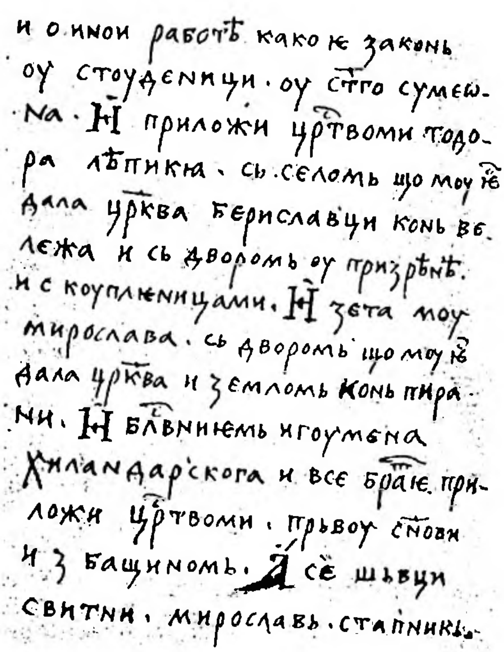
и о инои работѣ како ѥ законь
оу стоуденици. оу стго симеѡ-
на. И приложи цртвоми тодо-
ра лѣпикиа. сь селомь що моу ѥ
дала црква бериславци конь ве-
лежа и сь дворомь оу призрѣнѣ.
и с коуплиеницами. И зета моу
мирослава. сь дворомь що моу ѥ
дала црква и землюмь конь пира-
ни. И блвнием игоумена
хиландарскога и все браѥ. при-
ложи цртвоми. прьвоу сновн
и з бащиномь. А се шьвци
свитни. мирославь. стапникь.

Страна 159

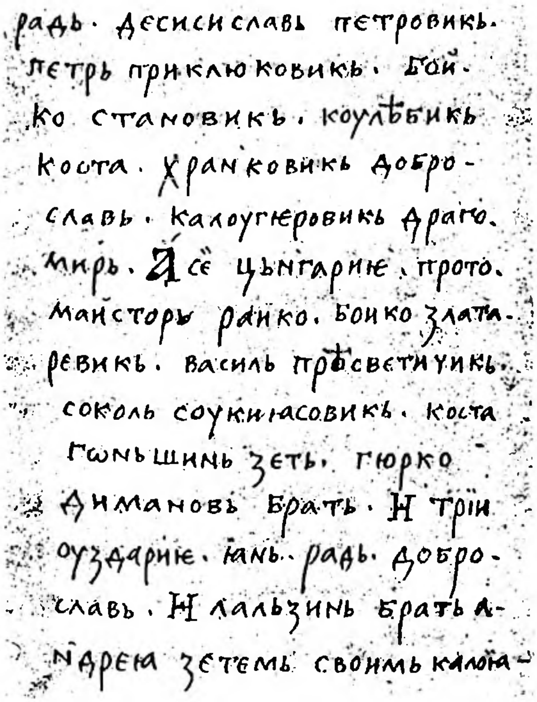
радь · десиславь петровикь ·
петрь приклюковикь · бои-
ко становикь · коулѣбикь
коста · хранковикь добро-
славь · калоугюеровикь драго-
мирь · А се цьнгарие · прото-
маисторь раико · боико злата-
ревикь · василь прѣсветичикь ·
соколь соукинасовикь · коста
гоньшинь зеть · гюрко
димановь брать · И тріи
оуздарие · ꙗнь · радь · добро-
славь · И лальзинь брать а-
ндреꙗ зетемь своимь калоꙗ-

Страна 160

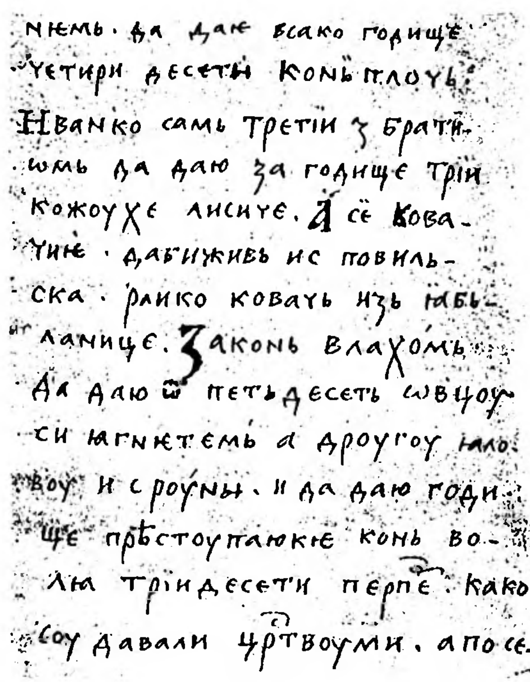
нием · да дае всако годище
четири десети конь плоуь ·
Иванко самь третіи з брати-
ωмь да даю за годище тріи
кожоухе лисиче · А се кова-
чие · дабиживь ис повиль-
ска · раико ковачь изь ꙗбь-
ланице · Законь влахомь
да даю ѿ петьдесеть ωвцоу-
си ꙗгнетемь а дроугоу ꙗло-
воу и с роуны · и да даю годи-
ще прѣстоупаюкіе конь во-
лиа тріидесети перпе · како
соу давали цртвоуми · а посе-

Страна 175

Одредба 50

И бл⟨аго⟩сл⟨о⟩в⟨е⟩никмь игоумена хиландарского и все братк приложи ц⟨а⟩р⟨ь⟩ство[1] ми Прьвоу с⟨ы⟩нови и з бацином ь.

[1] **царствоми** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 59.

Одредба 51

А се шьвци свитни: Мирославь Стапник, (160) Радь, Десиславь Петровикь, Петрь Приклюковикь, Боико Становикь, Коулѣвикь Коста, Хранковикь Доброславь, Калоугкровикь Драгомирь.

Одредба 52

А се цьнгарик: протомаисторь Раико, Боико Златаревикь, Василь Прѣсветичикь, Соколь Соукигасовикь, Коста Гѡньшинь зеть, Гюрко Димановь брать.

Одредба 53

И трїи[1] оуздарик Јинь, Радь, Доброславь.

[1] **три** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 700; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 142.

Одредба 54

И Лальзинь брать Андрега[1] [сь] зетемь своимь Калога(175)нкмь, да дак всако годице четири десети конь плочь.

[1] **Андрегач** – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 113, ред 1116.

Одредба 55

Иванко самь третїи з братиѡмь да даю за годице трїи[1] кожоухе лисиче.

[1] **три** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 700; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 142

Одредба 56

А се ковачик: Дабиживь из Повильска, Раико ковачь изь Ибьланице.[1]

[1] **Ибланице** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 65.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

Законь Влахомь: да даю ѿ петьдесеть овцоу си[1] **гагнктемь, а дроугоу галовоу и с роуны, и да даю годице прѣстоупаюкк конь волга трїидесети перпер, како соу давали ц⟨а⟩р⟨ь⟩ствоу**[2] **ми, а по семь** (176) **ц⟨а⟩рю да не даю.**

[1] **си** – А. Младеновић, Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 134; **съ** Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана* 310. Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 700; – С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 113, ред 1120. **сь** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 142; Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 404.

[2] **царствоу** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 65.

Одредба 2

И да даю ѿ клѣтица гагнктиноу и испоркь.

Одредба 3

А кои соу поклоньници да се сами десеткоую да даю ксени покрове, а пролѣтїи по два брава галова.

Одредба 4

А Власи кои соу оубози да теже вльноу цр⟨ь⟩ковноу,[1] **цо имь повелѣва игоумнь.**[2]

[1] **црковноу** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 65.

[2] **игоум'нь** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 65.

Одредба 5

А инїи[1] **Власи да даю окрок и клашнк, и сол да носе, и оу зимици да косе сѣно кобиламь, и гради да напралгаю, и гагьнила да**

мь цр҇ю да не даю. и да даю.
ѿ клѣтища юагнютиноу и
испорќь. а кои соу поклонь-
ници да се сами десеткоую
да даю юесени покрове а про-
лѣтїи по два брава юалова.
А власи кои соу оубози да те-
же вльноу цр҇ковноу. що имь
повелѣва игоумнь. а инїи
власи да даю окрою и клаш-
ню. и соль да носе. и оу зими-
щи да косе сѣно кобиламь
и гради да напраљаю. и юагь-
нила да граде. и пастоуҳе

Страна 176

да блюдоу оу кобилахь, и жи-
то да носе и товарь сь игоумь-
номь. Село жеравина с вино.

Страна 171 (фрагмент)

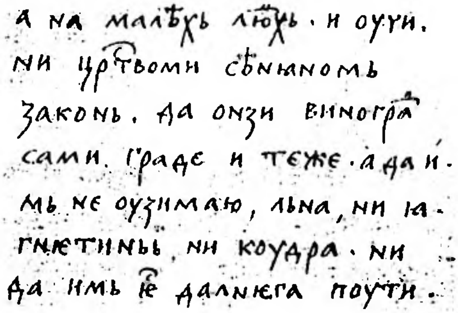
а на малѣхь людхь. и оури.
ни цр҃твоми с҃нинином
законь. да онзи виногра
сами. граде и теже. а да и-
мь не оузимаю, льна, ни ја-
гнетинь. ни коудара. ни
да имь ѥ далнѥга поути.

Страна 27 (фрагмент)

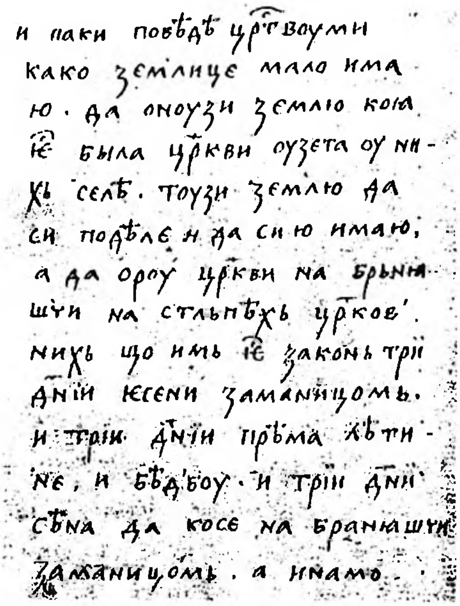
и паки повѣдѣ цр҃твоуми
како землице мало има-
ю. да оноузи землю која
ѥ была црькви оузета оу ни-
хь селѣ. тоузи землю да
си подѣле и да сию имаю,
а да орою цр҃кви на брьна-
шти на стьпѣхь црков'.
нихь що имь ѥ законь три
дни ѥсени заманицомь.
и три дни прѣма жетви-
не, и вьздоу. и три дни
сѣна да косе на бранашти
заманицомь. а инамо.

Страна 28

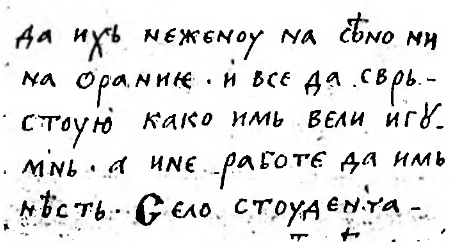
да ихь неженоу на сѣно ни
на оранию. и все да свръ-
стоую како имь вели игу-
мнь. а ине работе да имь
нѣсть. Село стоудента-

Страна 29 (фрагмент)

граде, и пастоухе (171) **да блюдоу оу кобилахь, и жито да носе и товарь сь игоумьномь.**

[1] **ини** – Ст. Новаковић. *Законски споменици*, 701; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 142.

СЕЊАНИМА ЗАКОН

Одредба 1

И оучини ц⟨а⟩р⟨ь⟩ство ми Сѣнганомь законь, да онзи виноград⟨ь⟩ сами граде и теже, а да имь не оузимаю льна, ни гагн҄ктиньь, ни коудра, ни да имь кс⟨ть⟩ дал҄нкга поути.

Одредба 2

· (28) **И пакы повѣдѣ ц⟨а⟩р⟨ь⟩ствоу ми како зем҄лице мало имаю да оноузи землю кога кс⟨ть⟩ была цр⟨ь⟩кви оузета оу нихь селѣ, тоузи зем҄лю да си подѣле и да си ю имаю, а да ороу цр⟨ь⟩кви на Брьнгаш҄чи на стльпѣхь цр⟨ь⟩ков҄нихь що имь кс⟨ть⟩**[1] **законь: три д⟨ь⟩нїи ксени заманицомь, и трїи д⟨ь⟩нїи прѣма лѣтине,**[2] **и бѣд҄боу, и трїи д⟨ь⟩ни**[3] **сѣна да косе на Брьнгашчи**[4] **заманицомь, а инамо** (29) **да ихь не женоу**[5] **на сѣно ни на оранин, и все да сврьстоую како имь вели игоум҄нь**[6]**, а ине работе да имь нѣсть.**

[1] **црковнихь що имь кс** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 16.

[2] **и трїи дьни прѣмалѣтине** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 687; **и трїи дьни прѣмалѣтие** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 138.

[3] **д҄нїи** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 16.

[4] **Брангашчи** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 16; Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан*, 404.

[5] **нежену** – Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана*, 277; П. Срећковић, *Синан-паша*, 16; **не жену** – А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 138.

[6] **игȣмнь** – П. Срећковић, *Синан-паша*, 16; **игȣм҄нь** – А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*, 74.

УГОВОР ИВАНА КАСТРИОТА СА ДУБРОВНИКОМ
(1420, фебруар 25)

ЗАКОН ЦАРИНСКИ

Иван Кастриот и његови синови склопили су 1420. године трговачки уговор са Дубровником. *Закон царински* је основни текст уговора. Он одређује висину царине за робу којом су трговали дубровачки пословни људи. Исправу пронађену у Дубровачком архиву објавили су Константин Јиречек, Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић.

Издања: L. Thallóczy – C. Jireček, *Zwei Urkunden aus Nord Albanien*, Archiv für slavische Philologie XXI (1899) 95–96; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 793; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, Београд – Сремски Карловци 1934, 213–214.

ACTE D'ACCORD ENTRE JEAN KASTRIOTE ET DUBROVNIK
(1420, février 25)

LOI SUR LA DOUANE

Jean Kastriote et ses fils ont conclu en 1420 un acte d'accord commercial avec Dubrovnik. La *Loi sur la douane* constitue l'essentiel du texte de cet acte. Elle fixe le montant des taxes de douane pour les marchandises dont font le commerce les négociants ragusains. Ce document trouvé dans les archives de Dubrovnik a été édité par Konstantin Jireček.

Ѧ на ѡви || законь ц(а)ри[нски?] ѯговориль смь[1] сь пригателкмь моимь а вашимь братомь Петромь мимо всѯ мою землю, || да е кдна ц[ар]ина:[2] на товарь свите два дѯкат(а)[3], а на мрьчарию ѡ–––т–овара перпе(р)ь,[4] а ѯ Тѯрскои Земли ѯ Радѯню ѡ–т–овара свите поль доуката, а ѡд[5] мрьчарие шесть динарь,[6] а на вракѥне[7] опеть мимо всоу[8] мою || землю до Шѯфадага[9] одь воска, и

одь инбоуль (sic) и wдь[10] ине пратежи перпер8, а 8 Радоуне Т8рчиноу шесть динарь.

|| И всем8 том8 милостникь[11] Петрь челникь.

[1] цр҃ине 8говориль҃мь – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[2] цр҃ина – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[3] д8ка^{т} – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[4] Ѡ-овара пе^{р}пе^{р} – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[5] Ѡ-овара свите поль д8ката, а w^{А} – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[6] динаръ – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[7] пракне – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[8] вс8 – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[9] Шоувадаа – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 793.

[10] w^{А} – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

[11] мл҃тникь – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–2, 214.

II

ПРЕВОДИ

ПРЕВОДИ СТАРИХ СРПСКИХ ЗАКОНА

Док су преводи житија српских владара и црквених старешина више пута штампани, дуго није постојало интересовање за преводе старих српских закона и дипломатичке грађе. Стојан Новаковић је само појаснио или парафразирао теже разумљиве чланове Душановог законика. Тек пошто је овај правни споменик преведен на више страних језика, Никола Радојчић се прихватио сложеног задатка да превод не удаљи од оригинала, а оригинал приближи што већем броју читалаца. Правом мером и слухом за стари језик и стил и актуелизацијом заборављених речи, обогатио је савремену лексику. Језичка и стилска архаизација његовог превода делује као освежење. Радојчић је задржао називе средњовековних установа, али је понекад преводио општепознате појмове као што је реч *дијак*.[1]

Последњих деценија веома значајни текстови дипломатичке грађе постали су приступачнији непосвећенима захваљујући преводима Павла Ивића, Милице Грковић, Димитрија Богдановића. Велики број исправа које су објављене у *Старом српском архиву* превела је или превод редиговала Татјана Суботин-Голубовић. У издању *Закони у старим српским исправама*, преузели смо одговарајуће делове превода следећих повеља:

Прву дечанску хрисовуљу превели су Павле Ивић и Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 302–309.

Бањску или Светостефанску хрисовуљу, Грачаничку хрисовуљу, другу дечанску хрисовуљу и Призренску или Светоарханђеловску хрисовуљу превео је Д. Богдановић, *Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа*, Призрен – Београд 1987, 318–322, 342, 324–325, 351–353.

Исправу краља Душана о цркви Светог Николе у Врању превела је Татјана Суботин-Голубовић, Стари српски архив 4 (2005) 77. Остале текстове превео је аутор.

---

[1] Он је *отрочки суд* превео као ропски суд, а *отроке* као робове, не водећи рачуна да је ова реч током средњег века имала више значења. Пренаглашено субјективно тумачење удаљава превод од оригинала. Видети Р. Михаљчић, *Отроци*, ИГ 1–2 (1986) 51–57 (= *Сабрана дела* IV, Београд 2001, 221–229).

Од наведених превода одступали смо само у оним одредбама које се заснивају на старим некритичким издањима, као што је, на пример, прва одредба прве дечанске хрисовуље и прва одредба друге дечанске хрисовуље.

ЗАКОН СВЕТОГ СИМЕОНА И СВЕТОГ САВЕ

Одредба 1

И Власи који се налазе (на поседу) Светог Георгија да им је закон светог Симеона и светог Саве, што и милешевским и студеничким Власима, и да ору дан бедбе, и што поору тако да и пожању, и сено да косе од круга воз.

Одредба 2

И Хранча због мираза (тьстнинє) приволи се цркви, да је црквени војник у закон светога Симеона и светога Саве и да им се коњи не товаре и товара не воде.

Одредба 3

И људи црквени да работају по закону светога Симеона и светога Саве.

Одредба 4

И где се налазе људи келије Спасове пирга (хиландарског) у Липљану и у Сухогрлу, или било где, ослободи их краљевство ми од позоба и приселице, провода, соколара, псара, орања, жетве, кошења сена, винограда, градских работа, војске и просто речено од свих работа краљевства ми малих и великих, и да им не буде суда осим пред краљем и пред икономом, који тада буде, него да работају цркви по закону светога Саве, што им заповеда иконом, како је написано у хрисовуљи деда краљевства ми, светога краља.

Одредба 5

И виноград да обрађује сваки по закону као у Студеници у Светог Симеона.

Одредба 6

А који се попови налазе у целој области Арханђеловој, да им је закон о винограду, и о орању, и о другој работи као што је закон у Студеници и у Светог Симеона.

ВОЈНИЧКИ ЗАКОН

Одредба 1

И у Драготином месту у Речици нађе се царска пронија, а не баштина Драготина. И даде је краљевство ми цркви. Због тога Манота, зет Драготин, увидевши да губи тастни мираз предаде се цркви да држи тастнину и да работа цркви у војнички закон.

Ако ли Манота и његова деца и унуци одступе од цркве да губе Драготина места и да их држи црква како их је и нашло краљевство у старим хрисовуљама (као) царске проније, а не Драготину баштину.

Одредба 2

И Калогоргија са децом и са баштином њиховом да краљевство ми цркви да работају Светом Георгију у војнички закон, а да им се коњ не товари, ни товара да воде.

Одредба 3

Бољарски коњи да се не товаре. Јагњећа кожа (ꙗгнѣтина) и лан да им се не узима.

ХРИСОВУЉА КРАЉА МИЛУТИНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ
(1302–1309)

ЗАКОН ПОДГРАЂУ

И закон подграђу. Отроци који су са коњима да им је закон: када крене иконом крању или на било коју другу работу, а они с њим на коњима, да им се коњи не узимају ни под товар да стављају, већ сами с њим да иду на било који црквени посао; а који су без коња, да ору дан на јесен (**ѭсенинє**) и дан на пролеће (**пролѣтинє**) и да (узорано) пожњу и оврху. И дан у винограду да работају.

БАЊСКА ИЛИ СВЕТОСТЕФАНСКА ХРИСОВУЉА
(1313–1316)

ЗАКОН ЦРКВЕНИМ ЉУДИМА

Одредба 1

А ово је закон људима црквеним: Ко су меропси, да ору озиме ралије (да wрю wзиме ралик) три мата,[1] а јаре – два мата, а проса – три мата.

[1] *озиме пшенице рала три мата* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 319.

Одредба 2

А сокалник озиме ралије (wзиме ралик) два мата, а јаре, мат, а проса два мата.

Одредба 3

А виноград сваки да копа, и поп и дијак и отрок, и сви мајстори као и остали работници. Ко ли га не ускопа до Васкрсења, да му се во одузме.

Одредба 4

А сено да косе као меропси, и сокалници и мајстори сви једнако, и на накосицу сваки да изађе ко може косу да држи, за један дан, осим попа. Тако исто и на плашћење за један дан, и на здевање; ако ли буде на далеко, онда по један од куће, и за три дана да покосе, и уплаште, и здену.

Одредба 5

Згона да не буде.

Одредба 6

Бедбу да ору с јесени једну, а бедбе на плуг – мат. И што ору, да влаче и возе, а да не врху.

Одредба 7

А насрпице сваки да жње три дана.

Одредба 8

И како сви косе сено, тако исто и ограде да граде.[1]

[1] *градове да граде* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 319.

Одредба 9

Сено да се не узима људима манастирским, сем ако дође господар и затражи, манастиру сено то да се узме.

Одредба 10

Работа је меропху, изузев сокалника, житотребљење, у мађупници стојање, слад на годиште десет врећа,[1] три лакта дуга а комол широка по шестар. Хмеља меропах на годиште да даје, и оглаве да дају, а друге работе сви једнако, осим Зете и Плава јер су далеко; а друге метохије све редом да држе недељину.

[1] *десет дасака* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320. Видети С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 155.

Одредба 11

Слад Стефанову дне која метохија прави та да га и донесе и оточи; и свак да донесе три кабла пшенице.

Одредба 12

Сокалник када са игуманом или с калуђером камо иде на црквени посао, да се од црквеног храни; а када сам иде, своје јело да носи.

Одредба 13

И ако се по греху запали манастир, и сокалници да раде.

Одредба 14

И који немају сина или брата или работника, јединци,[1] два да се здруже иако разну работу и земљу имају, али на друге работе, осим орања и винограда; тако исто и сокалници, и било који мајстори.

[1] *самци* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 319.

Одредба 15

Србин да се не жени у Власима; ако ли се ожени без знања игуманова, да се ограби и свеже и онај Влах од кога се буде женио, и да се врати принудно опет на очево место, а који буду стариници и не узмогну се вратити, ниједан да није војник него сви ћелатори.

Одредба 16

Црквеној стоци ничија стока да се не приставља, ни у овце, ни у краве, ни у кобиле, ни у коње, ни у свиње, ни на пољу, ни у огради;[1] ако ли се што нађе, да се узме цркви, а ко буде пристављао – да се казни.

[1] *у граду* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 17

Игуман црквенога човека милоснику црквеном да не даје силом, већ ако неко осиромаши, да га црква помогне, или да својом вољом пристане уз неког и работа док буде хтео, и опет да дође на своје место.

Одредба 18

А сокалничићи који се предају док јашу на оброчним коњима, да им се коњ не даје уопште, но када на женидбу пође, ако буде достојан, игуман у договору с братијом да му даде коња.

Одредба 19

Сокалници да помажу поправљати[1] цркве, и трапезе, и краљеве палате.

[1] *да помажу шити* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 20

Млинари који своје млинове имају, да секу жрвње (жрѹвне) и праве млинове црквене.

Одредба 21

Калуђер да не изузима ни од које работе својега брата, или сина, или кога од рода, него у којој их је работи оставио ту да работају.

Одредба 22

Земља црквена ни уопште (бьхъ) ни у подорање, ни у седење, никоме да се не даје.

Одредба 23

Отеса[1] (отьтеса) сеоског у свој области црквеној да не буде.

[1] *Потеса* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320. Видети М. Благојевић, *Српска средњовековна држава и целина сеоског земљишта*, Зборник МС за историју 44 (1991) 7–18.

Одредба 24

И ако не буде рataja,[1] да меропси редом са црквеним воловима ору.

[1] *ратара* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 25

У којем било селу који било мајстор, ако ће имати много синова, један од њих на очеву месту да остаје, а други да су работници.

Одредба 26

Синови поповски који књигу науче, сви једну земљу очеву да држе, а који не научи – ако му је отац син попа (**поповикь**) а он да буде сокалник; ако му је отац син меропаха (**мѣропѣшикь**) или син сокалника (**сокалѣничикь**), а он да буде што му је и дед био.

Одредба 27

Када краљ доходи у манастир или у метохију, нека му је по вољи;[1] а када архиепископ – да даје црква хлеб, и зоб, и сено, а људи месо.

[1] *нека му се даје шта он хоће* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 320.

Одредба 28

Зећани и Плављани што се нађе рибе да доносе у манастир.

Одредба 29

Бољарски коњи да се не товаре. Јагњећа кожа (**ягнѣтина**) и лан да им се не узима.

Одредба 30

Трнка (кошница) пета у току године, осим попу, свакоме да се узима.

Одредба 31

И ако ко украде што унутар цркве, макар и восак од свеће или тамјана, да му се кућа распе.

Одредба 32

А сирота која има мала сина, да држи све село (посед) докле јој син не одрасте; ако ли нема сина, да држи селиште (окућницу), и врт, и најбољу главну њиву своју.

Одредба 33

А Зећани и Плављани да ору матове и бедбе и виноград копају и сено косе као и манастирске метохије.

Одредба 34

А ковачи уговорни, и дрводеље, и кројачи, и штавиоци, и седлари, и грнчари, и зидари, и златари – сви да ору и косе као и сокалници, и све своје што ураде, да свршивши и извршивши донесу у манастир; ако ли што упропасте, да плате од куће.

Одредба 35

А о глобама: одбој – осамнаест динара, а рука, печат, потка, самосуд – по шест динара; слање – два динара; за послух – два динара.

Одредба 36

И где год се суд чини, свака глоба да је цркви.

Одредба 37

Мехоскубина као и одбој, а они који су окрвавили руке, цркви три платна, а достављачу три платна.

Одредба 38

А глоба за међусобну крађу као и у влашком закону.

Одредба 39

Који владалца бије – шест оваца, и бојац да се вргне у тамницу и да се не пусти пре три месеца; ко ли ће га раније пустити, да је проклет.

Одредба 40

Сокалници да доносе у годишту товар жита и товар вина, откуд им рече игуман.

Одредба 41

Пастирима свим, овчарима и коњушарима, и јахачима и кобиларима, да се плаћа као и у Студеници.

Одредба 42

Игуман у посланство да се не шаље.

Одредба 43

Војске, ни града, ни соћа, ни коња, ни пса, ни друге какве работе краљеве да не буде.

Одредба 44

Кројача кожухних десет, а чизмара шест, грнчара два.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

А ово је закон Власима: Да им не буде десетка великог, већ мали.

Одредба 2

Да дају сваке године – од педесет овцу са јагњетом, а другу јалову.[1]

[1] *од педесет оваца једну са јагњетом, а другу јалову* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 321.

Одредба 3

И ако по греху изгину кобиле које припадају цркви, да даде слагајући пет (влаха) кобилу[1] прво годиште, и ништа више.

[1] *да даде слагајући пету кобилу* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 321.

Одредба 4

И да дају цркви на годиште сваки човек по две јагњеће коже (**ягнкътинѣ**).

Одредба 5

И који села имају да косе сена три дана, на Кијерезима или негде у близини, и да доносе у годишту товар жита, а други вина; и да доносе соли црквене откуда им игуман рече четрдесет клетишта десет товара.

Одредба 6

И ко је војник и не буде тежио вуне црквене, да даје од себе окроj.

Одредба 7

И војник и ћелатор да носе сирење с планине, и ћелатор да напаса овце и вуну стриже, а војник да чува пастуве. А у зло време и војник и ћелатор да иду к овцама.

Одредба 8

И крађа међусобна – шест волова, а коњска – шест коња.

ЗАКОН О ЦРКВЕНИМ ДОХОЦИМА

Одредба 1

А ово су дохоци цркве, од Брскова, сваке године 200 перпера. И Глуха Вас, коло цело и са рударима, и дохотке да дају цркви како су давали краљевству ми.

Одредба 2

И у Светога Срђа на Широком броду 100 спуди соли.

Одредба 3

И царина да се не узима, нити на коме броду бродарина.

Одредба 4

И ово све што сам даровао овоме светом храму, овим *законом нареди* и утврди краљевство ми да буду манастиру као горе што рекох, да не буду епископији него игуманству.

ОБЛАСТ ДУХОВНА

Одредба 1

А власт духовна да је епископу рашкоме по Ибру горњем и Јелшаници и Ситници и оба Лаба и Дршковини, и куд год је на другом месту била област духовна ове цркве, рашки епископ да попове поставља и ђаконе и дијаке, а игуман да суди сваки суд духовни, а епископа да извести; и протопопа да постави игуман црквенога свог човека. Да су глобе и дохоци цркви, а епископу за све то даде краљевство ми шест стотина перпера, да скује кандило цркви Светих апостола, и помен духовни сваки да му чини, а ине власти да нема никакве.

Одредба 2

А игуман на сабору да има место четврто.

ГРАЧАНИЧКА ПОВЕЉА
(1321)

ЗАКОН СТАРИ СРБЉЕМ

Одредба 1

Закон стари Србљем: Меропах оре девет[1] мати, а сокалник шест, заманицом бедбу плуга три мата да ору, и тако да га повезу, површу и у рупу сипају.

[1] *Меропах оре 4 мата* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 2

И опет издаде и ливаду наждребицом делећи да косе бедбу накосицом, да спласте и здену.[1]

[1] *И опет издаде и ливаду над Ждребицом, одредивши да косе бедбу накосицом, да спласте и здену* – превод Д.. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 3

Меропах да цеди слад; трипут годишње и да га охмељи. Ако цркви буде требало више слада, да га поп охмељи.

Одредба 4

И да носи меропах понос до краљева стана.

Одредба 5

Ко коње има, о Рођењу Христову сваки меропах да довезе по воз дрва.

Одредба 6

Да носи меропах луча о Рођењу Христову и о празнику свете Богородице.

Одредба 7

И да лове три дана зечеве заманицом, осим попова.

Одредба 8

Послух црквени четири динара, а руке шест динара.[1]

[1] *а руке 7 динара* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 9

И где год се парничи црквени човек на краљевом суду, да је глоба црквена и послух и рука.

Одредба 10

Човек који покраде пријатеља свог, да плати цркви три перпере.

Одредба 11

Главу ударити три перпере.[1]

[1] *Главовина три перпере* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 12

Мехоскубина шест динара.[1]

[1] *а мехоскубина 7 динара* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324, према издању М. Павловића, *Грачаничка повеља*, 133.

Одредба 13

А човек који краде цркви и вражду учини, што рече господин краљ.

Одредба 14

Или ко има пчелињак да даје о празнику свете Богородице мед; ко ли не да, а има, да узме поп сам.

Одредба 15

И да свим трговима који су у земљи краљевства ми што се продаје црквено или се има куповати што цркви, да се не узме царина, но да рече поп на своју душу како заиста јесте црквено.

Одредба 16

И виде краљевство ми насиље над људима пресвете Богородице од околних и од међусобних људи. И створих милост цркви свете Богородице и људима њеним при епископу Игнатију, ко није повео спор

и добио парницу о људима, и извео људе после тога,[1] да не буде препрека суду – за људе, ни извода, но дајем и испраћам ово све храму Свете Богородице.

[1] *и извео је ово после тога* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 324.

Одредба 17

И приложи краљевство ми трг панађуру. то јест празнику Благовештење свете Богородице.

ПРВА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
(после 28. јула 1330)

ЗАКОН МЕРОПСИМА

Одредба 1

А ово је закон меропсима који земљу држе: да ору шест мати: пшенице два, овса два, проса два, винограда мат по мери као и у другим црквама.[1]

[1] Према преводу П. Ивића и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 308, меропси су били дужни „да ору шест мати пшенице, две овса, две проса, две винограда", дакле, укупно 12 мати. Превод се заснива на погрешном читању ове хрисовуље у издањима Павла Карано-Тврtковића, *Споменици српски*, 333 и Г. Јуришића, *Дечански првенац*, 62. Њихово читање преузео је F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 97–98.

Одредба 2

Згона да им не буде.

Одредба 3

Бедбу да имају, и што се узоре бедбом, то да се бедбом и обради.

Одредба 4

А сокалницима је закон: пшенице мат, проса мат, овса мат, винограда мат.

Одредба 5

А ковачи и златари и седлари и кројачи и кожари (**стрьгоүникъ**) и сви мајстори да работају и ору као и сокалници. И што ураде сокалници и сви мајстори, жито и вино, то све да среде и предају у цркву.

Одредба 6

А сено да косе како меропси тако и сокалници, тако и сви мајстори.

Одредба 7

И која села сено имају, тако да га и косе.

Одредба 8

А у којем селу нема црквенога сенокоса, а они да косе где се игуман договорио са збором (г҃де к игоумноу зговор҃но сь зборомь).

Одредба 9

Јагњећу кожу (ꙗгнетиноу) сви да дају.

Одредба 10

А попови да дају врховину,[1] како су је давали епископу хвостанском, јер је краљевство ми купило ту врховину у епископа хвостанскога.

[1] *А попови да дају мојој цркви врховину* – одредба 9 у другој дечанској хрисовуљи.

Одредба 11

Меропашка работа: чтице житотребљеније. Слад да припремају, и то сва села којима игуман заповеди.

Одредба 12

Отроци[1] који са игуманом на пут иду, или пак с којим калуђером по црквеној работи да се црквеним брашном хране.

[1] *Слуге* према преводу П. Ивића и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 308. Видети Р. Михаљчић, *Отроци*, ИГ 1–2 (Београд 1986) 51–57 = Сабрана дела IV, 221–229; М. Благојевић, *Терминологија Душановог законика и савремени језик*, Законик цара Стефана Душана, зборник радова САНУ, научни скупови, књ. CVIII, Одељење друштвених наука, књ. 24, Београд 2005, 11–12; Ђ. Бубало, *Шта значи отрок у српским земљама?*, Зборник МС за историју 56 (1997) 1958; *Лексикон српског средњег века*, 483–485 (Ђ. Бубало); М. Благојевић, *Меропси и отроци – баштиници и посадници у Грбаљском рукопису Душановог* законика, Глас САНУ CCCXCVI, Одељење историјских наука, књ. 12 (2004) 21–60.

Одредба 13

А ко сам иде по црквеној работи, да се од куће храни.

Одредба 14

А виноград сви да копају, или поп, или било ко који земљу држи.

Одредба 15

И ако се по неком греху деси да се запали манастир, отроци[1] да помажу радити.

[1] *слуге* према преводу П. Ивића и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 308.

Одредба 16

Влах који кобиле напаса, да не узима белега од кобила, већ да се храни месечнином. А који овце напасају, да узимају на Ђурђевдан овцу с јагњетом.[1] А што изгуби, да плати; а месечнину да узимају.

[1] Према другој и трећој дечанској хрисовуљи ова одредба је прецизнија: *од сто оваца овцу с јагњетом.*

Одредба 17

Србин да се не жени у Власима; ако ли се ожени, да је преведе у меропхе, па да је и њој меропашки закон, а и њеним унучићима.

Одредба 18

Земља црквена да се уопште никоме не даје.

Одредба 19

А ко дође к цркви, ако је сокалник, да се са сокалницима насели где буде обиље земље.

Одредба 20

Отеса[1] да не буде ни од кога села, ни бољарину ни сокалнику ни попу.[2]

[1] Сеоска земља да се не цепа ни од једног села ни за бољарина, ни за сокалника ни за попа – превод П. Ивића и М. Грковић, Дечанске хрисовуље, 308.

[2] У трећој дечанској хрисовуљи додато: *осим коме краљ буде дао.*

Одредба 21

А за ратаје: колико има игуман запрега (**пѣлоуговь**) у којем селу, од тога села да постави ратаје које хоће.

Одредба 22

И у било којем селу где се мајстори налазе, те роде по три или четири сина, да остане један у месту, а остали да ступе у сокалнике.

Одредба 23

Ако ли више буде волео да узме земљу од меропашке земље, а он да ступи у меропхе.

Одредба 24

Поповски синови: ко књигу изучи да остане са оцем на својем имању (**ждрѣбию**); ако ли књиге не изучи, а он да је меропах.

Одредба 25

А да се поп од попа поставља, а син меропаха (**мѣропѣшикь**) ако књигу изучи да је меропах.

Одредба 26

Села да не носе товара, него да храни свако село по једнога товарног (**коудра**) коња да носи црквени товар. И ако липше под црквеним товаром, да га црква надокнади; ако ли пак угине под сеоским теретом, да га село и надокнади.

Одредба 27

Послух, рука, печат,[1] четири динара, а за вражду како је закон по српској земљи – цркви половина, а достављачу половина.

[1] *Плата за саслушавање сведока, такса за јамчење, и казна за оног ко се не би одазвао позиву с печатом је четири динара* – превод П. Ивића и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 308.

Одредба 28

Власи прописану со да носе од црквеног дохотка, а што више од тога донесу, да је цркви половина, а власима половина, а ако црква буде хтела, нека им и то откупи.

ДРУГА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
(28. јул 1330 – август 1331)

ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ

Одредба 1

А ово је закон метохијама црквеним: меропси који земљу држе да ору шест мати: пшенице два, овса два, проса два, винограда мат мером као и у другим црквама.[1]

[1] Превод Д. Богдановића у *Задужбине Косова*, 342: *меропси који земљу држе да ору шест мати пшенице, два овса, два проса, два винограда, а мат по мери као и у другим црквама.*

Одредба 2

Згона да им не буде.

Одредба 3

Бедбу да имају,[1] и што се узоре бедбом, то да се бедбом и обради.

[1] *сваког орања* – додатак у трећој дечанској хрисовуљи.

Одредба 4

А сокалницима је закон: пшенице мат, овса мат, проса мат, винограда мат.

Одредба 5

Ковачи и златари и седлари и кројачи и сви мајстори да работају као и сокалници. И што ураде сокалници и сви мајстори, то све да сврстају, жито и вино да предају у цркву.

Одредба 6

А сено да косе како меропси тако и сокалници, тако и сви мајстори.

Одредба 7

И која села сено имају, тако да га и косе.

Одредба 8

А у којем селу нема црквенога сена, а они да косе где хоће игуман.

Одредба 9

А попови да дају мојој цркви врховину, како су је давали епископу хвостанском, јер је краљевство ми купило ту врховину у епископа хвостанскога.

Одредба 10

Меропашка работа: чтице житотребљеније. Слад да припремају, и то сва села којима игуман буде рекао.

Одредба 11

Отроци који са игуманом на пут иду, или пак с којим калуђером по црквеној работи, да се од куће не хране, већ црквеним брашном.

Одредба 12

А ко сам иде по црквеној работи, да се од куће храни.

Одредба 13

А виноград свак да копа, или поп, или било ко који земљу држи.

Одредба 14

И ако се по неком греху деси да се запали манастир, отроци да помажу у овој работи.

Одредба 15

Власи Костадиновци и Гојиловци да напасају лакимију кобила, а другу лакимију Тудоричевци и Сушичани; а овце – Ратишевци и Световрачани; а говеда – Вардиштани; а свиње – Љепчиновци.

И Влах који кобиле напаса, да не узима белега од кобила, већ да се храни месечнином. А који овце напасају, да узимају на Ђурђевдан од сто оваца овцу с јагњетом. А што изгуби, да плати; а месечнину да узимају.

Одредба 16

Србин да се не жени у Власима; ако ли се ожени, да је преведе у меропхе.

Одредба 17

Земља црквена да се уопште никоме не даје.

Одредба 18

А ко дође к цркви, ако је сокалник, да се са сокалницима насели, ако је меропах – са меропсима где буде обиље земље.[1]

[1] У овој одредби делимично смо одступили од превода Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 343.

Одредба 19

Отеса да не буде ни од кога села, ни бољарину ни сокалнику никојему, осим коме краљ буде дао.

Одредба 20

А за ратаје: колико има игуман запрега (**плоуговь**) у којем селу, од тога села да постави ратаје које хоће.

Одредба 21

И у било којем селу где се мајстори налазе, те роде по три или четири сина, да остане један у месту, а остали да ступе у сокалнике.

Одредба 22

Ако ли више буде волео да узме земљу од меропашке земље, а он да ступи у меропхе.

Одредба 23

Поповски синови: ко књигу изучи, да остане са оцем на својем имању (**ждрѣбию**); ако ли књиге не изучи, а он да је меропах.

Одредба 24

А да се поп од попа поставља, а син меропаха (**мѣропѣшикь**) ако књигу изучи да је меропах.

Одредба 25

Села да не носе товара, него да храни свако село по једнога товарног (**коудра**) коња да носи црквени товар. И ако липше под црквеним товаром, да га црква надокнади; ако ли га село умори, да га село и надокнади.[1]

[1] У овој одредби делимично смо одступили од превода Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 343.

Одредба 26

Послух, рука четири динара, а за вражду како је закон по српској земљи – цркви половина, а достављачу половина.

Одредба 27

Власи прописану со да носе од црквеног дохотка, а што више од тога донесу, да је цркви половина, а Власима половина, а ако црква буде хтела нека им и то откупи.

Одредба 28

И пошто све ово би записано и узакоњено, дође краљевство ми у дом Пандократоров, и видех да много шта потребно клиру црквеном није записано ни узакоњено... Због тога потврђујем, и забрањујем, и заклињем: одмерих калуђерима мерицу за тесто од четири литра, а мертик исекох у мрамору и призидах крај врата подрума (**вин'ници**).

Одредба 29

И опет дође краљевство ми, и видех као и у другим црквама родитеља и прародитеља мојих да се седи на престолу краљеву. Забрањујем, дакле, и заклињем овде и по другим црквама да не седи на престолу краљеву нико, ни архиепископ, ни епископ, ни било који игуман, ни било који властелин, ни челник, ни иконом, само краљевство ми, и син краљевства ми, или ко други који би по вољи божјој био краљ после нас.

Одредба 30

И опет заклињем и забрањујем да не седне више игумана Пандократорова ниједан игуман; и ако се ту деси архиепископ, да седне на игуманову столицу, а испод њега да седне игуман Пандократоров, а према њему да седне игуман светостефански. А на столици краљевој да не седи нико, пошто је краљевску столицу сам Господ изабрао.

Одредба 31

И опет заклињем и забрањујем, где год се буду спорили људи Пандократорови – или пред краљем, или пред архиепископом, или пред епископом, било да је предмет суда духован или што друго, никоје глобе да не узима краљ, ни архиепископ, ни епископ – ни печата, ни

руке, ни послуха, ни одбоја, него све да је игуману, а епископу што је духовно.

Одредба 32

Пошто краљевство ми ослободи и откупи попове моје цркве од епископа хвостанског Николе за четири стотине оваца са јагањцима и за 500 перпера, да немају забране ни од архиепископа ни од епископа попови моје цркве ни остали људи, ни врховине да не дају ни јагњећих кожа нити кога дохотка којега су давали.

ТРЕЋА ДЕЧАНСКА ХРИСОВУЉА
(1343–1345)

ЗАКОН МЕТОХИЈАМА ЦРКВЕНИМ

Одредба 1

А ово је закон метохијама црквеним: меропси који земљу држе да ору шест мати: пшенице два, овса два, проса два, винограда мат мером као и у другим црквама.[1]

[1] Превод Д. Богдановића у *Задужбине Косова*, 342: *меропси који земљу држе да ору шест мати пшенице, два овса, два проса, два винограда, а мат по мери као и у другим црквама.*

Одредба 2

Згона да им не буде.

Одредба 3

Бедбу да имају сваке ралије, и што се узоре бедбом, то да се бедбом и обради (**сврьстоукѣ**).

Одредба 4

А сокалницима је закон: пшенице мат, овса мат, проса мат, винограда мат.

Одредба 5

А ковачи и златари и седлари и кројачи и сви мајстори да работају као и сокалници. И што ураде сокалници и сви мајстори, то све да сврстају, жито и вино да предају у цркву.

Одредба 6

А сено да косе како меропси тако и сокалници, тако сви мајстори.

Одредба 7

И која села сено имају, тако да га и косе.

Одредба 8

А у којем селу нема црквенога сена, а они да косе где игуман заповеди.[1]

[1] Одредба о поповима и врховини изостављена је у овој исправи.

Одредба 9

А Плављани да не обрађују виноград него да дају цркви на Крстовдан шездесет перпера као што су давали краљици баби краљевства ми. А Доброречани да напасају коње, ако[1]... (да) се хране месечнином и ... да у Стрелци и да га чувају Стрелчани две године, а у трећој и соће да дају цркви.

[1] Овде је исправа оштећена. Тешко је са сигурношћу реконструисати текст. Упућујемо на део одредбе бр. 15 друге хрисовуље: *И Влах који кобиле напаса, да не узима белега од кобила, већ да се храни месечнином.*

Одредба 10

Меропашка работа: чтице житотребљеније. Слад да припремају, и то сва села којима игуман буде рекао.

Одредба 11

И ко[1] са игуманом на пут иде, или пак с којим калуђером по црквеној работи, да се храни црквеним јелом.

[1] *Отроци* – у првој и другој дечанској хрисовуљи.

Одредба 12

А ко сам иде по црквеној работи, да се од своје куће храни.

Одредба 13

А виноград свако да копа, или поп, или било ко који земљу држи.

Одредба 14

И ако се по неком греху деси да се запали манастир, сви[1] да помажу радити.

[1] *отроци* – у првој и другој дечанској хрисовуљи.

Одредба 15

Власи Тудоричевци и Гојиловци да напасају кобиле. Ратишевци и Световрачани и Пагарушани и Сушичани да напасају овце, а говеда да напасају Вардиштани.

И Влах који кобиле напаса, да не узима белега од кобила, већ да се храни месечнином. А који овце напасају, да узимају на Ђурђевдан

од сто оваца овцу с јагњетом. А што изгубе, да пла⟨те...⟩ином. И сви Власи ⟨...⟩ црквену. И сви Власи и Арбанаси који су ту да носе со црквену од Светог Срђа.

Одредба 16

Србин да се не жени у Власима; ако ли се ожени, да је ћелатор.

Одредба 17

Земља црквена да се уопште никоме не даје.

Одредба 18

А ко дође к цркви, ако је сокалник, да се са сокалницима насели, ако је меропах – са меропсима где буде обиље земље.

Одредба 19

Отеса да не буде ни од кога села, ни бољарину ни сокалнику никојему, осим коме краљ буде дао.

Одредба 20

А за рataје: колико има црква запрега у којем селу, од тога села да игуман постави рataје које хоће.

Одредба 21

И у било којем селу где се мајстори налазе, те роде по три или четири сина, да остане један у месту, а остали да ступе у сокалнике.

Одредба 22

Ако ли више буде волео да узме земљу од меропашке земље, а он да ступи у меропхе.

Одредба 23

Поповски синови: ко књигу изучи да остане са оцем[1] *⟨... књи⟩ге не* изучи, а он да је м⟨...⟩ прикупља црквени бир крине по жупи Ср⟨...⟩ку и по Затрнавију и по Кострцу.

[1] Оштећени део ове одредбе садржински се подудара са 24. одредбом прве и 23. одредбом друге дечанске хрисовуље.

Одредба 24

Села да не носе товара, него да храни свако село по једнога товарног (коудра) коња да носи црквени товар. И ако липше под црквеним товаром, да га црква надокнади; ако ли пак угине на краљевој работи, или неком сеоском кривицом, да га село надокнади.

Одредба 25

Послух два динара, рука четири динара, а за вражду како је закон по српској земљи – цркви половина, а достављачу половина.

Одредба 26

И било где се споре људи Пандократорови – или пред краљем, или пред архиепископом, или пред епископом, било да је предмет суда духован или што друго, никоје глобе да не узима краљ, ни архиепископ, ни епископ – ни печата, ни руке, ни одбоја, него све да је цркви.

Одредба 27

И што су давали попови врховину епископу хвостанском, то да дају цркви, а епископу да не дају од тога ништа осим да му је помен.

Одредба 28

⟨...⟩ то све краљевство ми осло⟨боди...⟩ и откупи у епископа хвостанскога Николе за четиристо оваца са јагањцима и за пет стотина перпера.[1]

[1] Оштећена места ове одредбе упоредити са 32. одредбом друге дечанске хрисовуље.

Одредба 29

И на збору да седи игуман према игуману Светог Стефана. И када долази архиепископ у манастир да седи на игумановој столици, а на краљевом престолу да не седи нико осим краља пошто је краљевску столицу сам Господ изабрао.

Одредба 30

И одмерих калуђерима мерицу за тесто од четири литра, а мертик вински исклесах у мрамору и призидах крај врата подрума (вин҃ница). И вуне да им се даје ками.

Одредба 31

Алтињани да остану на свом старом закону. И где се налази Алтињанин да нема старине, да слободно иде на своју баштину к цркви.

ЗАКОН СТАРИ (О ПЛАНИНАМА)

Одредба 1

И све ове планине (са) својим међама до (међа) хрисовуља светостефанске, градачке и светогорске. А цена им је као што је у *Закону старом*.

Одредба 2

Ко се нађе да не плати, силом да плати краљу пет стотина овнова.

ЗАКОН ЦРКВЕНИ И *ЗАКОН МАНАСТИРСКИ*

ЗАКОН ЦРКВЕНИ ИЗ ПОВЕЉЕ ЈОВАНА ОЛИВЕРА МАНАСТИРУ СВЕТОГ ДИМИТРИЈА (1337)

Одредба 1

Милост такву учиних да иде ко воли (цркви) Светог Димитрија на закон црквени, и да су слободни од свих работа господства ми, да им се не узима никакав (ниједан) поданак, ни краљев, ни мој, ни позоб, ни душегубина, и да не работају ниједну работу, ни орање, ни копање, ни понос, само да работају цркви господина ми Светог Димитрија.

Одредба 2

И да нема власт ниједан владалац господина ми краља, ни мој, ни севаст, ни кнез, ни прахтор, псар, ни било ко ко је под нашом влашћу.

ЗАКОН МАНАСТИРСКИ ИЗ ПОВЕЉЕ КНЕЗА ЛАЗАРА МАНАСТИРУ СВЕТОГ ПАНТЕЛЕЈМОНА НА АТОСУ (1381)

Одредба 1

И овим ослободих цркву Спасову и села њена (**села не**) од свих работа и поданака малих и великих, да им не буде приселице и градозидања, ни соћа, ни псара, ни соколара, и да не управља њима нико од владајућих по земљи господства ми, само кога постави црква Светог Пантелејмона, ти да управљају њима.

Одредба 2

И да работају цркви што је Закон манастирски, и да им ни пред ким не буде суда, само пред својим старешинама, како је закон и у другим метохијама светогорским.

ЗАКОН МЕТОХИЈИ ИЗ ХРИСОВУЉЕ ЦАРА ДУШАНА О МАНАСТИРУ СВЕТОГ ПЕТРА КОРИШКОГ (1355)

Одредба 1

И закон метохији: и сва села Светога Петра по закону који је царство ми поставило по свој земљи, да работа сваки одељен, два дана у недељи, и дан винограда и дан сена, и што пооре и покоси, све да разврста и заврши.

Одредба 2

И метохија Светог Петра да нема ниједне работе, ни коња, ни псара, ни градозидања, ни жетве, ни соћа, просто речено, од свих работа и поданака и оброка царских и кефалијиних, како им пише хрисовуљ светога краља.

ЗАКОН МЕТОХИЈЕ ХИЛАНАДАРСКЕ ИЗ ПОВЕЉЕ ЦАРА ДУШАНА МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ (око 1355, маја 2)

Одредба 1

И закон метохије хиландарске: да работа сваки који је додељен (ѡддѣльнь) два дана у недељи и два дана орања у јесен и дан (у пролеће дан) сена, и виноград да обрађује. И што пооре и покоси све да разврста и заврши и спреми (ѡусипѣ).

Одредба 2

И да им нема ниједне работе кефалијине; ни соћа ни коња, ни псара, ни котла.

Одредба 3

И нико да не суди метохији хиландарској ни за један суд, ни мали ни големи, ни за земљу, ни за вражду, него да суде старци, које шаље свети манастир, и судије које они поставе.

Одредба 4

Ако ли се нађе од њих, ко је криво судио, законом да га суди по призиву (**посоудѝ**) кефалија, који тада буде, и судом царства ми или син или како им налаже (**пишѣ**) хрисовуља царства ми, како им налаже хрисовуља светога краља.

ИСПРАВА КРАЉА ДУШАНА О ЦРКВИ СВЕТОГ НИКОЛЕ У ВРАЊУ
(1343–1345)

ЗАКОН ЉУДИМА ЦРКВЕНИМ

Одредба 1

Ово (је) закон што постависмо људима црквеним, Врањанцима, жупан Маљушат и игуман Арсеније и братија која се ту нађоше. Меропси да посију (засију) јесењег орања (**ралиѣ**) сто кабала пшенице, а с пролећа овса и проса сто кабала; отроци три дана да сеју, а четврти (дан) бедбе, а с пролећа такође три дана, а четврти бедба.

Одредба 2

И меропси што засеју лан да га топе и суше и тару и да га предају опредеиог (**оу҃правл҃ена**), а отроци што засеју лан, да га чупају и сабиру (**оу҃бираю**) и да га топе и суше, а да га не тару.

Одредба 3

Меропси на празнике господње, о Васкрсу и о Божићу и о Никољдану да довезу по двоја кола дрва, а отроци по кола.

Одредба 4

И када приходи игуман или старац из манастира и Свете горе, да му возе дрва колико захтева.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

Закон влахом. Који се именују војником, да даје о Дмитровдану покровац црвен, а остали Власи да обрађују вуну на човека по оставу (**поставоу҃**), а осталу вуну да теже попола (**исполоу҃**).

Одредба 2

И када се упушта пастув да чувају кобиле пешак и коњаник и да прате игумана и икономa куда им заповеде, и да носе со и све што треба манастиру.

Одредба 3

И када обрађују виноград, да им се даје од цркве хлеб и вино.

Одредба 4

И што пасу стоку, за белег да пасу. Када препасу годину, да си обележе ждребе, а друге године да изведу оме (оχ҃ма).

Одредба 5

И да узима игуман хиландарски два коња на годиште.

Одредба 6

И што има кошница у Јагнедници, што се од њих нађе – да узме игуман на славу светој Богородици хиландарској; пчелар у Гнедници, брат пчеларев Негослав, у Церовцу брат му Радослав, и Воихна у Бањи и син му Руђа.

ПРИЗРЕНСКА ИЛИ СВЕТОАРХАНЂЕЛОВСКА ХРИСОВУЉА
(1348–1354)

ЗАКОН СРБЉЕМ

Одредба 1

Закон Србљима: да работају у недељи два дана надимицом, што им нареди игуман.

Одредба 2

И да ору бедбу свакога жита и све спремивши да успу.

Одредба 3

И сено цркви да косе колико је потребно.

Одредба 4

И виноград да обрађује сваки по закону као у Студеници у Светог Симеона.

Одредба 5

И да даје свако сеоско газдинство јагњећу кожу и испорак, и лана тридесет повесама мерних.

Одредба 6

И дају бир духовни наодрицом, лукно жита или два динара.

Одредба 7

И да носе за празник дрва, и о цареву доласку и патријархову, такође и о Божићу. А Средска и Село и Рапча да дају луч.

Одредба 8

А сва горска села и Шикља да стоје у манастиру на стражи колико одреди игуман.

Одредба 9

И Арбанаси који се налазе на црквеном поседу (**обрѣтаю оу цр⟨ь⟩квє**)[1] да работају као и Србљи, и да дају од одра динар или полукницу жита.

[1] *И Арбанаси који се налазе у цркви* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 353.

Одредба 10

И властела која се налазе на црквеном поседу (**обрѣтаю оу цр⟨ь⟩квє**)[1] да ору свакога жита бедбу, и што узоре да влаче, и сена да коси један дан и здене; и по парцелу винограда; и пут са игуманом.

[1] *И властела која се налази у цркве* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 353.

Одредба 11

И милошћу божјом и благословом господина патријарха кир Јоаникија и свега сабора нареди царство ми да седи игуман Светога Стефана и Пандократоров и Арханђелов на сабору за посебном трпезом са игуманима забрдским.

Одредба 12

И да се поставља игуман онде од киновије, кога изабере патријарх и цар у договору са братијом манастирском; ако ли се не нађе такав достојан, да се доводи из Хиландара.

Одредба 13

Да се не смењује игуман осим због велике кривице.

Одредба 14

Икономa и еклисијарха и сваког управитеља да не поставља цар ни милосник царев, већ само игуман у договору са братијом.

Одредба 15

Да се поставља иконом, и еклисијарх, и дохијар, и параиконом калуђер, а световњак да не буде управитељ манастира.

Одредба 16

Дворани световњаци да не станују у двору, него да им се да стан изван манастира.

Одредба 17

И да се празнује празник црквени новембар осми дан; и кад долази митрополит на празник, да се дарује: дванаест перпера или ждребац.

Одредба 18

И кад долази патријарх у манастир, да му се дарује коњ; тако и кад поставља игумана – коњ.

Одредба 19

И да није слободан игуман ништа дати ни учинити без договора с икономом, и баштом, и еклисијархом, и дохијаром.

Одредба 20

А мертик хлебни и вински, као што је узаконио свети краљ у Бањској.

Одредба 21

Да се даје кисели хлеб свима једнако; у среду, петак и у понедељак, једном дневно хлеб, а вино изјутра и увече, а у посте сваки дан једном осим суботе и недеље, и да је увек трапеза.

Одредба 22

Ако ли се који старац нађе болестан, да му се даје мертик као и на трапези.

Одредба 23

И да се даје на Дмитровдан благослов игуману осам перпера, а клирицима по четири перпере, а осталим калуђерима по три перпере.

Одредба 24

И да се даје калуђерима за капе по две јарине, и вуна да се даје калуђерима свима једнако, мером (**ками**) која је у Бањској,[1] и клашње.

[1] *једнако као год што је у Бањској* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 353.

Одредба 25

Калуђери да су у послушању игумана и прве братије; а ко не буде слушао, да се изведе из порте.

Одредба 26

И да се даје на порту 12 мертика.

Одредба 27

И који се калуђер нађе да даје у закуп, жито или вино, или динаре даје у камату, да се истера.

Одредба 28

И да не ходи калуђер изван манастира без игуманова благослова, а игуман да с њим шаље кога игуман хоће.

Одредба 29

И да не буде војске ниједном човеку црквеном, ни Влаху, ни Србину.

Одредба 30

И да не работају ниједне работе цареве, ни орања, ни копања, ни жетве, ни вршидбе, ни соколара, ни псара, ни поноса, ни намета, ни провода, осим када долази цар да носе до међе (жупе) или до града. И да даје село крину попутну једну, а у крини: двадесет четири кабла царева, и соли два динара на јасле и оглав, а јаслене перпере да не дају ни покровце.

Одредба 31

И ако се згоди свим црквама на град, а они да не иду да праве свој град.

Одредба 32

И да је панађур на Арханђеловдан.

Одредба 33

И што је доходак од Латина, он да је цркви, а да с тим нема посла ниједан кефалија.

Одредба 34

А стока црквена, овце да пасу Брођани, а ине работе у жупи, да им не буде, већ да ору цркви и сено косе дома; и да им се даје месечнина за овце, и травнина да им се не узима, и јагњећа кожа да им се не узима.

Одредба 35

А кобиле да напасају Власи Добрушинци, и да им се даје белег на Димитров дан, на два (влаха) ждребица[1] или десет перпера, и месечнина и гуњеви и клашње, а да дају увек доходак као и други Власи.

[1] *по два ждрепца* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 353.

Одредба 36

И да се даје месечнина дванаесторици братије, све пшенице као што им се и у Бањској даје, и сирења двадесет и четири меха, а мех 120 литара, а сира исто толико, а сир шест литара, и соли три кабла; и коже говеђе три, и да им се даје по окрој, и по клашње; на Васркрсење по перпер, и вина да им се даје – као и калуђерима у манастиру, тако и њима.

Одредба 37

И да не буде издржавања владике ни у једном селу црквеном.

Одредба 38

А за болницу као што је узаконио краљ, тако нека и стоји, дванаест постеља; и ко се разболи, да је у болници, а хромца и слепца да не буде у њој.

Одредба 39

И када се парниче сами људи црквени, да им нико не суди осим игумана.

Одредба 40

А што се парниче са другим људима за вражду, за земљу, за коња, за провод, да иду пред цара.

Одредба 41

А за друге судове да иду пред митрополита и пред игумана.

Одредба 42

И котла арханђеловским људима да не буде са другим жупљанима, осим међу собом у Арханђелу.

Одредба 43

И било где да буде суд, глоба да припадне цркви.

Одредба 44

И ако се нађе на црквеном човеку вражда, половина достављачу, половина цркви, и вражде и глобе.

Одредба 45

А што је власт духовна по селима арханђеловским и окрузима – и о биру, и о јагњећој кожи (ꙗгьнѧтинаχь), и о разводу бракова и о глобама духовним – митрополит тиме да не влада, само игуман; јер за све то, и за Горњи град и за село Повилско, и за Врбичане, и за цркву Светог Симеона у Мушутиштима, и за земљу на Блацима, договорило се царство ми с господином и оцем ми патријархом кир Јоаникијем, и са свим сабором српским, и дадох Митрополији призренској село Млачно, и село Милопусте, и село Заплжане.

Одредба 46

А што су расејани сељани Митрополије призренске по селима арханђеловским у Подгори, да њима влада митрополит као од испрва, и опет да работају цркви Арханђеловој као што су работали и пређе када су били властеоски.

Одредба 47

А који се попови налазе у целој области Арханђеловој, да им је закон о винограду, и о орању, и о другој работи као што је закон у Студеници и у Светог Симеона.

Одредба 48

И приложи царство ми Тодора Лепића са селом што му је дала црква Бериславци код Вележа, и са двором у Призрену, и с купљеницама.

Одредба 49

И зета му Мирослава са двором што му је дала црква, и са земљом код Пирана.

Одредба 50

И с благословом игумана хиландарског и све братије, приложи царство ми Прву са синовима и с баштинама.

Одредба 51

А ово су кројачи свита: Мирослав Стапнић, Рад, Десислав Петровић, Петар Прикљуковић, Бојко Становић, Куљебић Коста, Хранковић Доброслав, Калуђеровић Драгомир.

Одредба 52

А ово су обућари: протомајстор Рајко, Бојко Златаревић, Васил Пресветичић, Сокол Сукијасовић, Коста Гоншин зет, Ђурко Диманов брат.

Одредба 53

И три уздара: Јањ, Рад, Доброслав.

Одредба 54

И Лалзин брат Андреја са зетом својим Калојањом да дају сваке године четрдесет коњских плоча.

Одредба 55

Иванко с двојицом браће да дају за годиште три коже лисичје.

Одредба 56

А ово су ковачи: Дабижив из Повилска, Рајко ковач из Јабланице.

ЗАКОН ВЛАХОМ

Одредба 1

Закон влахом: да дају од педесет – једну овцу с јагњетом, а другу јалову и с рунима; и да дају сваке друге године коња или тридесет перпера, као што су давали царству ми, а после овога цару да не дају.

Одредба 2

И да дају од колибе (клѣтица) јагњећу кожу и испорак.

Одредба 3

А који су поклоници да сами обрачунавају десетак, да дају ујесен покриваче, а у пролеће по два брава јалова.

Одредба 4

А Власи који су убоги да прерађују (**тєже**) вуну црквену што им буде наредио игуман.

Одредба 5

А други Власи да дају окроје и клашње, и со да носе, и у зимишту да косе сено кобилама и ограде да праве,[1] и јагњила да граде, и пастуве да чувају у кобила, и жито да носе, и товар са игуманом.

[1] *градове да праве* – превод Д. Богдановића, *Задужбине Косова*, 354.

СЕЊАНИМА ЗАКОН

Одредба 1

И учини царство ми Сењанима закон, да онај виноград сами граде и обрађују, а да им не узимају лана, ни јагњеће коже, ни вуне, нити да им је далеког пута.

Одредба 2

И опет рече царству ми, како земљице мало имају, да ону земљу која је била цркви узета од њихова села, ту земљу да поделе и да је имају, а да ору цркви на Брњашчи на ступовима црквеним што им је закон: три дана с јесени заманицом, и три дана у пролеће, и бедбу, и три дана сена да косе на Брњашчи заманицом, а другамо да их не гоне на сено нити на орање. И све да сврстају како им нареди игуман, а друге работе да им не буде.

УГОВОР ИВАНА КАСТРИОТА СА ДУБРОВНИКОМ
(1420, фебруар 25)

ЗАКОН ЦАРИНСКИ

А овај закон царински уговорио сам с пријатељем мојим, а вашим братом Петром преко (**мимо**) целе моје земље да је једна царина: на товар свите два дуката, а на мрчарију од товара перпер, а у Турској земљи у Радуњу од товара свите пола дуката, а од мрчарије шест динара, а по повратку, опет преко целе моје земље до Шувадаја (Шуфадаја), од воска и од инбул и од друге пратежи перпер, а у Радуњи Турчину шест динара.

А свему томе милосник Петар челник.

III

ВАЖНИЈИ ПОЈМОВИ

ЗАВИСНО СТАНОВНИШТВО У СВЕТЛУ ПРАВНИХ ПРОПИСА

Арбанас, Арбанаси (**Ѩрбанасинь**, Albanus) – назив за етничку, али и социјалну категорију становништва у средњем веку. Као социјалну категорију правни прописи поистовећују Арбанасе са сточарима власима. С јесени сточари су напуштали планинска пасишта и постепено силазили у топлије жупе, где су пролазили кроз земљорадничка насеља, тражећи исхрану и зимовишта за стоку. Сточари су често наносили штету земљорадничком становништву. Законодавац штити сеоска имања: *Где престоји Влах или Арбанасин на селу, на томе селу да не стане други, за њим идући, ако ли силом стане, да плати потку и што је попасао* (Душанов законик, члан 82). Власи и Арбанаси плаћали су *потку* (в.) за насилно продирање у сеоски атар. Иначе, засељачени Арбанаси имали су статус земљорадника: *И Арбанаси који се налазе на црквеном поседу да работају као и Срби* (Призренска хрисовуља, одредба 9).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 4, 27, 129, 410; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 430, 578–580, 620, 647, 652, 660, 692; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 67–69, 112, 138, 151; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чл. 77, 82.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 33, 34, 48, 51, 55, 57, 91, 130, 239; Б. Ферјанчић, *Албанци у византијским изворима*; С. Ћирковић, *Албанци у огледалу јужнословенских извора*, Илири и Албанци, Београд 1988, 285–322; 323–360; *Лексикон српског средњег века*, 14–15 (Р. Михаљчић).

Бах, бех (**бьхъ**) – ова реч налази се у Светостефанској и дечанским хрисовуљама. Ђура Даничић је тумачи као појачану негацију. Имајући у виду 22. одредбу Светостефанске хрисовуље, не искључује се могућност да је она означавала закуп, накнаду. У том

смислу говоре и неки примери које и Даничић наводи: *таи царина да је проста всакому вас, да се не узима на бах до нашега живота.*

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 54, 98, 177, 525, 527.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU.

Бедба (**бѣдба**) – допунски радни намет зависног становништва, одређен или одмерен бројем дана орања или површином земље коју је требало узорати. Земља узорана бедбом укључивала је све пољске радове до вршидбе и спремања житарица: *и што се узоре бедбом, този да се бедбом и сврстује* (друга и трећа дечанска хрисовуља, одредба 3, стр. 73, 80) или *този да се бедбом и стежии* (прва дечанска хрисовуља, одредба 3, стр. 63). Понекад се бедбом косила трава и спремало сено. Сви који су косили бедбом били су дужни да сено осуше, упласте и здену (*Закон стари Србљем* Грачаничке хрисовуље, одредба 2, стр. 48). Милан Влајинац са бедбом доводи у везу реч *бедва* која у новије време означава мобу. Он сматра да је средњовековна бедба „била исто што је данас моба". Међутим, између ових појмова није могуће ставити знак једнакости. Као установа феудалног друштва бедба представља намет, а моба је установа узајамне помоћи. Помоћ се састојала у позајмљивању и враћању радне снаге – *посленика* – у оквиру више домаћинстава. Договор се морао поштовати, јер су се мобом, по правилу, обављали неодгодиви послови. Најсиромашнијим, угроженим и немоћним село је мобом помагало. У таквим случајевима није се враћала радна снага, односно посленици. Моба је установа заснована на општеусвојеним моралним начелима патријархалног друштва, а бедба је работа прописана феудалим законима.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 165; М. Влајинац, *Бедба и заманица као мобарска работа у Срба средњег века. Прилог историји народног живота и рада*, Гласник СНД II,1–2 (1927) 47–66; И. Божић, *Параспор у Скадарској области*, ЗРВИ 4 (1956) 13–30 = *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 241–258; D. Bojanić-Lukač, *Ko je učestvovao u zamaničkoj vojsci*, Vesnik vojnog muzeja 6–7 (1962) 240–242; М. Благојевић, *Земљорадња*, 42–45, 193–195, 369–374, 387–395; A. Veselinović, *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, VIG 1–2 (1994) 414–416; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 186–189; *Лексикон српског средњег века*, 212 (М. Благојевић). *Лексикон српског средњег века*, 212–213 (А. Веселиновић).

Виница (**виньница, клѣть**) – подрум у коме се чувало вино, несумњиво и друге намирнице. Овај појам отвара питање припреме и складиштења исхране за људе и стоку. Со се увозила из приморских градова. Сено се припремало косидбом, сушењем траве и садевањем у стогове. Жетвени радови завршавали су се вршидбом и спремањем жита. Мајстори на поседу манастира Дечани били су дужни *све да сврстују и жито и вино.* Стари српски закон Грачаничке хрисовуље налаже меропсима и сокалницима да посејано жито *пожњу и одвезу, поврху и у рупу усипљу.* Ово је изричит податак о складиштењу трапом, не само житарица већ и других намирница.

Вино и виногради сразмерно често се јављају у изворима, али о подруму сазнајемо случајно. У циљу заокружења властелинства своје задужбине, цар Душан је настојао да замени поседе, села, млинове, винограде, па чак и утврђења. Замене су се увек обављале уз добру вољу и сагласност обеју страна. Овом приликом царева задужбина је уз два села добила и утврђење Вишеград, које се налазило на брду изнад манастира. Поред других намена, утврђење Вишеград манастиру је служио да му буде *житница и виница и местохранилница црковна место пирга.* Према томе, пирг је, бар на великим манастирским поседима, служио као остава за намирнице и вино и, у случају опасности, као ризница (**мѣстохранил҃ница**) за црквене драгоцености. Није познато да ли је подрум био укопан у земљу или се вино складиштило у доњим просторијама између дебелих зидова пирга. Вино се чувало у великим судовима од иловаче (**сьсоудь гнильныи**) и бачвама. Крај врата подрума манастира Дечани налазила се у камену исклесана мерица за вино – *а мертик вини исекох у мрамору и призидах при вратех виници* (трећа дечанска хрисовуља, стр. 91, одредба 30). Из которских извора се види да је виница пратила кућу и виноград. Око 1320. године једна которска породица имала је у Пећи пола винограда, cum viniça et cum domo destr(ucta?).

Виница је оставила траг у топономастици. Недалеко од Вараждина налази се насеље Виница, а у близини села су рушевине средњовековног утврђења Винице, које се први пут спомиње 1353. године. Током средњег века изворна грађа под истим називом бележи насеља у Босни и Македонији.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 378; Ј. Шафарик, *Хрисовула цара Стефана Душана*, 296; Архиепископ Данило II, *Живот краљева и архиепископа српских*, приредио Ђ. Даничић, Загреб 1866, 268;

Архиепископ Данило II, *Живот краљева и архиепископа српских*, превео Лазар Мирковић, Београд 1935, 223; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 338, 652, 683; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 63; A. Mayer, *Kotoorski spomanici* II, Zagreb 1981, 223, br. 903.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 169; EJ 8 (1971) 497 (Ž. Domljan); *Poljoprivredna enciklopedija* III, Zagreb 1973, 481; EJ 2 (1985) 706 (Ж. Домљан); М. Ивановић, *Црквени споменици XII–XX века*, Задужбине Косова, Призрен–Београд 1987, 413; С. Поповић, *Крст у кругу*, Београд 1994, 110; *Лексикон српског средњег века*, 80 (В. Петровић); С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 177.

Виноград (**виноградь**, **лозик**, **гроздїе**, vinea) – земљиште засађено виновом лозом, често ограђено. Током средњег века винова лоза гајила се од приморских крајева до Дунава. Општинска земља приморских градова постала је тесна за гајење винове лозе. Дубровчани су садили винову лозу на српској територији. Услед недостатка обрадиве земље, у Котору се ограничавало сађење и подизање нових винограда.

Правне норме о виноградима налазимо у манастирским даровницама, Земљорадничком закону, статутима приморских градова. И Статут Новог Брда сведочи о гајењу винове лозе на *градском метоху*. Када је реч о виноградима, законодавци краља Милутина и Стефана Душана ослањају се на прве прописе светог Симеона и светог Саве који, нажалост, нису сачувани, али се делимично могу реконструисати у каснијим исправама.

Као и припремање сена, обрада винове лозе спадала је у неодгодиве радове. Пре свега, посао се морао обавити на време. Позната је крилатица: „Виноград не иште молитве, него мотике“. И данас је честа изрека „виноград тражи слугу“. Узгајању винове лозе на великим властелинствима посвећивала се изузетна пажња. Виноград су обрађивале све категорије зависног становништва. Није био поштеђен ни свештеник ни дијак: *А виноград сваки да копа, и поп и дијак и отрок, и сви мајстори као и остали работници. Ко ли га не ускопа до Васкрсења, да му се во одузме* (Бањска хрисовуља, стр. 29, одредба 3). Чак су и власи сточари на поседима цркве Светог Николе у Врању били дужни да *теже виноград* (*Закон Влахом* краља Душана у исправи из 1343–1345, стр. 103, одредба 3). Душанов законик предвиђа да у виноградима пронијара меропси раде дан годишње заманицом.

Вино се производило за властите потребе, али се вином и трговало. Посебном исправом забрањено је дубровачким трговцима да у Брскову продају вино с водом. Према договору Котора и Дубровника, њихови трговци могли су у Брскову да продају вино произведено само на територији двеју приморских општина. Повеља манастира Светог Ђорђа код Скопља дозвољавала је да се на њиховом панађуру продаје само црквено вино, а у Новом Брду узимала се тржишна такса за вино *од онога који није из градског метоха*.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 17, 45, 47; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 32, 151, 153, 157, 162, 171, 181, 305, 306, 309, 314, 338, 384, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 396, 402–407, 409, 412–416, 420, 422, 423, 427, 431, 445, 447, 448, 454–456, 463, 470, 473, 475, 480, 482, 486, 494, 497, 507, 508, 511–515, 518, 570, 577, 580, 582, 583, 586, 595–597, 600, 610, 612–616, 618, 625–627, 638, 640, 641, 644, 649, 650, 653–655, 657, 664–670, 678, 679, 683–692, 695–697, 700–703, 707, 719, 720, 751, 754, 759, 769, 778, 780; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 25, 26, 46, 48, 68, 71, 73–77, 79, 85, 92, 110, 113, 114, 124, 126, 132, 137–139, 141, 147, 151, 162, 164, 225, 227; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 11, 18, 20, 30, 36, 37, 63, 95, 97, 396, 477; I–2, 98, 125, 366, 410, 415–417, 469–470, 475–476; Бертрандон де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, Београд 1950; Ђ. Сп. Радојичић, *Српски рукопис Земљорадничког закона*, ЗРВИ 3 (1955) 15–27; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 34, 68, 76, 108, 174; Н. Радојчић, *Рударски закон*, члан II.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; Г. Чремошник, *Виноградарство и вино у Далмацији*, ГЗМ 45 (1933) 15–38; М. Благојевић, *Земљорадња*, 131–162; М. Благојевић, *Прилог проучавању средњовековних мера – Которски стар и квадрањол, корчуланski гоњај и квартал*, ИГ 1 (1972) 95–110; *Лексикон српског средњег века*, 80–83 (Д. Синдик).

Власи, в. *Закон Влахом, Војник, Поклоници, Ћелатор, Убоги власи*.

Војник (**воиникь**) – припадник групе влаха сточара, којима је поверено узгајање коња на манастирским поседима. Војници су били ослобођени прераде црквене вуне, али су давали *окроj*. Заједно са *ћелаторима* доносили су у манастир сир с планине, а у немирним временима штитили су ситну стоку коју су чували *ћелатори*. Део истоветних обавеза не значи да им је положај био истоветан. Бар по имовини војници се издвајају од *ћелатора* и *убогих* влаха (в. *Закон Влахом*).

Вражда (**вражьда**) – изведена од речи *враг* (непријатељ), вражда је позната у старословенском и црквенословенском, затим руском и бугарском језику. Њено значење није истоветно. Ворожда је непријатељство на украјинском; wrożda, wrożba је крвна освета на пољском; vražda је убиство на чешком, док је *враждебник* непријатељ на старом српском језику. Против брата Стефана *враждеваше велики кнез Вукан* (Доментијан).

Као кривично дело вражда је ушла у статуте приморских градова: Будве, Дубровника, Шибеника. Исто тако, одредбе о вражди садржи Статут Новог Брда и Пољички статут.

Статут Будве изједначује освету и вражду – vendeta o vurasda. Исто тако, освету и вражду (vendita over urasba!) изједначује Скадарски статут. Израз *urasba* понавља се у одредби о плаћању казне, одредби о правдању од оптужбе за убиство. За рањавање се плаћало пола вражде (meza urasba) Скадарски статут забрањује да се за плаћање вражде узима мираз супруге.

Има примера да су се породице за *убој и вражду* уз мању одштету мириле, а мирење се завршавало кумством. Иначе, кривац је, по правилу, био дужан да оштећеној страни плати 500 перпера. Обичај плаћања вражде – consuetudo vrasde – одржао се између Срба и Дубровчана, иако се у Дубровнику и Млецима убиство кажњавало убиством. Краљ Милутин није прихватио понуду Дубровчана да уведе смртну казну. Према уговору између српског краља и Дубровачке општине, због *крви дјетића* дубровачки господар био је дужан да преда кривца или да плати вражду. Према одредби Скопске повеље краља Милутина вражда се одузимала само од убице *и то судом*.

Вражда за убиство разликовала се од вражде за тешку повреду – *vrasda integra* и *vrasda pro vulneratis* у дубровачким документима. Пољички статут разликује **крвь мртвѫ** (убиство) и **крвь живѫ** (рањавање, повреду). Слично је схватање у праву средњовековне Босне (К. Јиречек). Повреда је свакако *полувражда* у Статуту Новог Брда, која је у члану III насловљена као глоба. Полувражда се делила између војводе, кнеза и пургара. У старим српским земљама пола вражде припадало је *наводчији*, потказивачу крвног дела, док су у грчким деловима Српске државе све глобе припадале држави.

Угледни манастири и град Будва уживали су судску аутономију, али суђење за тешка кривична дела као што су крв, односно вражда, невера, разбојништво, провод или прејем (пријем) људски,

спадали су у владарске резервате. Одредбе из ранијих докумената преузео је законодавац Стефана Душана. На царев суд долазили су окривљени *за крв, за вражду, за лопове, за разбојника, за пријем људи* (103. члан Душановог законика).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 52, 256, 370, 467, 565; В. Јагић, *Статут Пољички*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium IV, Zagrabiae 1890, 50–51; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 66, 162, 217, 237, 249 387, 388, 432, 617, 620, 636, 641, 652, 659, 680, 699, 767; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 78, 81, 85, 104, 125, 141, 170, 210; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 20, 103, 154, 183; Н. Радојчић, *Закон о рудницима*, члан III; *Средњовјековни статут Будве*, приредили М. Лукетић, Будва 1988, 130, cap. CLXXXXI; *Statuti di Scutari della prima meta del secolo XIV con le addizioni fino al 1469*, a cura di Lucia Nadin, Roma 2002, 146–147, cap. 224, 225; 151, cap. 246; 156, cap. 266.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 118, 119, 131, 133–134; М. Јасински, *Уговори српских владара са Дубровником*, Архив ПДН 21–3 (1930) 169–178; Т. Тарановски, *Историја српског права* II, 12–18, 22, 26, 28, 30, 31, 43–44, 48, 53, 59, 61, 79–80, 81–82, 109, 122; III–IV, 143–144, 154; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae;* Ž. Bujuklić, *Pravno uređenje srednjovekovne Budvanske komune*, Nikšić 1988, 16, 135, 255, 256; *Лексикон српског средњег века*, 106–107 (Р. Михаљчић); 613–614 (А. Веселиновић).

Врт, в. *Село, Селиште.*

Двор, в. *Придворци, дворани.*

Дворани (световљаци), в. *Придворци, дворани.*

Ждребије (**ждрѣбиѥ**, **наждрѣбица**) – коцка и расподела коцком полазна је основа ове речи, која је током времена добила више значења, као што су срећа, судбина, имање. Позната је у старим словенским језицима: жеребей, жеребий у руском, жреб, жереб у украјинском, жеребий, жеребие у бугарском, žreb, žrzebie у пољском и hřeb, hřebie у чешком језику. Јавља се у црквеним текстовима, преводима јеванђеља, житијима, затим завршним деловима исправа као претња онима који би се усудили да наруше вољу и одредбе аукторa. Да би се поделиле ризе *меташе ждребије* (бацише коцку), читамо у старом преводу јеванђеља (Мат. 27, 35). Пошто се повукао са престола, краљ Драгутин је кренуо у *судбину* (*ждребиј*) *коју му је*

Бог одредио, пише Данило II. На наслеђе престола, веровало се, утиче *ждреб Светога духа*.

Посед парохијског свештеника без баштине називао се ждребије. *Поповски синови који књигу не изуче да стоје с оцем на својем ждребију* (23. одредба друге и треће дечанске хрисовуље). Свештеник Трошан и свештеник Хранислав Епископовић пописани су са ждребијем – имање од *три њиве законите* (31. и 65. члан Душановог законика) на властелинству манастира Светих арханђела код Призрена. Жребом (sdrebi), односно коцком, земља се делила у Грбаљској жупи, Дубровнику, а у жупи Пољице код Сплита на *старе законите жрибове* (члан 59а Пољичког статута). Жребом (**наждрѣбицомь**) делиле су се деонице ливаде коју су меропси на поседу манастира Грачанице били дужни да покосе (Закон стари Србљем, одредба 2).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 99; В. Јагић, *Статут Пољички*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium IV, Zagreb 1890, 64–65; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 191, 623, 651, 687; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 91, 115.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 66, 158, 160, 161; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; *Лексикон српског средњег века*, 189 (Р. Михаљчић).

Закон Влахом (Законь влаχомь) – Обавезе пастира биле су регулисане Законом светога Симеона и светога Саве, али најраније правне норме о власима сточарима нису сачуване. Одредбе груписане под називом *Закон Влахом* записане су у исправама краља Милутина и Стефана Душана. Осам одредаба *Закона Влахом* садржи Бањска или Светостефанска хрисовуља, шест одредаба исправа краља Душана манастиру Хиландару (1343–1345), а пет одредаба Призренска или Светоарханђеловска хрисовуља. У хрисовуљама великих црквених властелинстава, као што је Светостефанско или Светоарханђеловско, незнатан је број одредаба о сточарима сакупљених у целину у односу на број одредаба о земљорадничком становништву. Међутим, знатан број података о сточарима садрже исправе где појединачне правне норме нису обухваћене влашким законима. Јединствен је случај да на властелинству цркве Светог Николе у Врању, *Закон Влахом* садржи шест, а *Закон људима црквеним* четири одредбе, што је свакако условљено природом и конфигурацијом земљишта, али пре свега занимањем зависног становништва на црквеном поседу.

Три наведена закона утврђују обавезе влаха као социјалне категорије, дакле, влаха сточара. Они се деле на *војнике*, *поклонике*, *ћелаторе* и *убоге* влахе. Нема сигурних доказа да овај редослед тачно одражава њихово имовно стање, односно друштвени положај, али разлика између *војника*, с једне стране и *ћелатора* и *убогих* влаха с друге стране, не доводи се у питање.

Мали десетак је основна обавеза влаха пастира према *Закону Влахом* Бањске хрисовуље. Осим тога сваке године цркви су давали од педесет влаха две овце и јагње, а сваки човек био је дужан да припреми две јагњеће коже. Војници су чували пастуве, давали *окроj*, а ћелатори напасали овце и старали се око вуне. Сир с планине носили су и војници и ћелатори, а у немирним временима заједно штитили ситну стоку.

Разликују се обавезе засељачених влаха *који села имају*. Они су били дужни да три дана косе сено, превозе по товар жита и вина, а превоз десет товара соли предвиђен је на четрдесет *клетишта*, односно колиба.

Специфичне обавезе влаха пастира Светог Николе у Врању прилагођене су потребама властелинства. Поред утврђених намета, примерених њиховом занимању, они су обрађивали и виноград. За напасање стоке имали су сваке године право на *белег; када прође година, да обележе себи ждребе, а када прође друга година – да изведу оме*. Хиландарском игуману припадала су два коња годишње.

Закон Влахом Призренске хрисовуље уводи и нове обавезе. Сваке друге године скупина од педесет влаха давала је једног коња или тридесет перпера, а за свако *клетиште* Закон предвиђа да припреми јагњећу кожу и испорак. Власи *поклоници* сами су обрачунавали десетак. Обавезе о поправљању ограда и обрађивању винограда сведоче о засељачењу влаха којима се постепено намећу работе других друштвених слојева и друштвених група. Три закона о сточарима, са сразмерно малим бројем одредаба, показују разноврсност работа и намета.

Ма колико бројне, обавезе влаха сточара биле су мање од намета и работа земљорадника. Зато се одредбом Бањске хрисовуље забрањује прелазак земљорадника у сточаре: *Србин да се не жени у власех*. Стариници који су дуже време провели у браку са влахињом и прешли у редове сточара нису могли да буду војници већ само ћелатори. То потврђује трећа дечанска хрисовуља. Стварности је можда

најближа одредба друге дечанске хрисовуље: *Србин да се не жени у власима; ако ли је ожени да је веде у меропхе* (одредба 16).

Одредбе закона о сточарима нису нашле место у Душановом законику. Исти је случај са друштвеним групама сточара: војника, поклоника, ћелатора и убогих влаха. Они се у 82. члану Законика јављају под заједничким именом Власи (власи).

Литература: М. Филиповић, *Структура и организација средњовековног катуна*, Симпозијум о средњовековном катуну, Сарајево 1963, 45–108; С. Ћирковић, *Допуне и објашњења* у: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, 129–154; *Лексикон српског средњег века*, 206–207 (М. Благојевић); *Лексикон српског средњег века*, 86–87 (Д. Динић-Кнежевић).

Закон Србљем (Законь Срьблкмь) – По имену непознати законодавац Стефана Душана саставио је правне норме о обавезама зависног становништва на властелинству манастира Светих арханђела код Призрена, задужбину српског цара. Као посебну, заокружену целину, под називом *Закон Србљем*, унео их је у Призренску или Светоарханђеловску хрисовуљу.

Састављач *Закона Србљем* познавао је старо српско право. Он се позивао на одредбе *светог краља* (Милутина) и Закон у Студеници, али заобилази по наслову сродан *Закон стари Србљем*, који је са неколико изразито анахроних одредаба ближи друштвеном уређењу XII него XIV века.

По тежњама законодавца, правним начелима и правној мисли *Закон Србљем* претходи Душановом законику. Његов састављач настојао је да шаролике одредбе феудалног права саобрази и уједначи. Разноврсне неодређене или неодмерене намете и работе полако је сводио у временски одређену работу. Прва одредба *Закона Србљем* била је подлога 68. члану Душановог законика у коме су прецизно наведене обавезе меропаха.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 696–700.

Литература: М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, 129–166; Р. Михаљчић, *Закон стари Србљем*, ИЧ 32 (1990) 21–26 = *Сабрана дела* V, Београд 2001, 58–64; *Лексикон српског средњег века*, 208 (Р. Михаљчић).

Закон стари Србљем (Законь стари Срьблкмь) – суштински је део Грачаничке хрисовуље која је сачувана као натпис исписан

фреско техником на зиду цркве манастира Грачанице. Правне норме, којима се уређују положај и обавезе зависног становништва, законодавац краља Милутина сакупио је у заокружену целину и под називом *Закон стари Србљем* унео у Грачаничку хрисовуљу. Развитком привреде и друштва намети и работе зависног становништва се повећавају, али законодавци Стефана Душана настојали су да нејасно формулисане одредбе саобразе у тачно одређене или одмерене обавезе. Тако се – бар у замислима законодавца – повећавала правна сигурност подложног становништва. Међутим, *Закон стари Србљем* има неколико изразито анахроних одредаба, које више одговарају владавини великог жупана Стефана Немање него законодавству краља Милутина. На њихову старину упућује и назив овог закона.

Одредбе о зависном становништву на поседима манастира Грачанице неједнако су подељене у издањима. *Закон стари Србљем* у издању Стојана Новаковића садржи 13, а у издању Александра Соловјева 11 чланова. Овим члановима придодали смо и одредбе о тргу и царинама.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 635–636; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 104.

Литература: Р. Михаљчић, *Закон стари Србљем*, ИЧ 32 (1990) 21–26 = *Сабрана дела* V, Београд 2001, 58–64; *Лексикон српског средњег века*, 208–209 (Р. Михаљчић).

Закон царински, в. стр. 130.

Заманица (заманица, zamaniza – gratis у речницима Франца Миклошича и Ђуре Даничића). Заманица је најчешће неодгодива работа коју су истовремено обављали сви способни работници. Због хитних послова, као што је припремање сена, сазивани су сви подложници са феудалног поседа. Тако заманицу објашњава Константин Јиречек. Тумачење познатих филолога упућује да се ова работа обављала без икакве надокнаде и хране. Прва одредба *Закона старог Србљем* Грачаничке хрисовуље предвиђа да меропси и сокалници *заманицом бедбу плуга три мата да ору*. Три дана су *заманицом* ловили зечеве. Од ове работе било је поштеђено свештенство (одредба 7). За становнике села Сењана, на поседу манастира Светих арханђела код Призрена, предвиђено је да *заманицом* ору три дана у јесен и три дана на пролеће. *Заманицом* су три дана припремали сено (*Сењанима закон*, одредба 2).

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*, *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 165; М. Влајинац, *Бедба и заманица као мобарска работа у Срба средњег века. Прилог историји народног живота и рада*, Гласник СНД II,1–2 (1927) 47–66; И. Божић, *Параспор у Скадарској области*, ЗРВИ 4 (1956) 13–30 = *Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 241–258; D. Bojanić-Lukač, *Ko je učestvovao u zamaničkoj vojsci*, Vesnik vojnog muzeja 6–7 (1962) 240–242; М. Благојевић, *Земљорадња*, 42–45, 193–195, 369–374, 387–395; A. Veselinović, *Vojska u srednjovekovnoj Srbiji*, VIG 1–2 (1994) 414–416; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 186–189; *Лексикон српског средњег века*, 212 (М. Благојевић). *Лексикон српског средњег века*, 212–213 (А. Веселиновић).

Згон (**зьгонь сьгонь**, opera quaedam serva) – ова реч се повезује са глаголом **сьгнати**, cogere. Згон је најтежа неодмерена или неодређена работа зависног становништва о којој сазнајемо посредно, одредбом формулисаном у виду забране (**Зъгона да нѣ**) у Бањској хрисовуљи (одредба 5, стр. 26) и дечанским хрисовуљама (одредба 2, стр. 47, 53, 58). Овим одредбама законодавац је штитио феудалне подложнике од самовоље њихових господара. Нема основа да се згон изједначи са заманицом. Као заједничке, неодгодиве работе могу да буду сличне, али се као намет суштински разликују. Згон, несумњиво најтежи намет, био је забрањен. Ова реч нестаје из историјских извора, а заманица је нашла место у Душановом законику.

Извори: М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 133; Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, 6; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 625, 649; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 165; Ст. Новаковић, *Законик*, 162; М. Влајинац, *Згон или кулучење ван места становања*, Београд 1932; *Лексикон српског средњег века*, 233 (Ј. Мргић).

Испорак, в. *Јагњетина*.

Јагњетина (**ѩгьнѧтина**, pellis agni) – намет зависног становништва. Јагњетина се понекад дословно преводила у савременом смислу те речи. Међутим, у средњовековној дипломатичкој грађи она означава кожу. О томе изричито сведочи податак Призренске хрисовуље, где се посебном одредбом налаже свакој сеоској кући да даје **ѩгьнѧтинꙋ и испорькь**, дакле, јагњећу кожу и кожицу од

насилно испореног јагњета (agnus abortivus eiusque pellis). *Јагњетину* и *испорак* припремала су и влашка *клетишта* (в.).

О *Госпождину дневи* јагњећу кожу предавали су меропси манастира Бистрице. Намет од две јагњеће коже годишње био је разрезан на сваког човека Бањског властелинства. Овог намета ослобођени су бољари. За разлику од бољара није довољно јасан однос парохијског свештенства према поменутом намету. Хвостански епископ Никола убирао је врховину и јагњеће коже од попова који су обављали црквену службу на поседима манастира Дечани. Краљ Стефан Дечански, ктитор овог манастира, откупио је дохотке на које је полагао право хвостански епископ. Не каже се изричито да ли је откуп ишао у прилог манастиру или манастирским свештеницима.

Близу је памети да су јагњеће коже и кожице од испорка служиле за пергамент, а не за одећу.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 98; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 591, 627, 629, 653, 687, 696, 699, 701; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 97, 116, 138, 142; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, I, 308; II, 64.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 212; *Лексикон српског средњег века*, 261 (Р. Михаљчић).

Клет, клетиште (**клѣть, клѣтиште**, cletista) – реч са више значења, која је из старословенског ушла у остале словенске језике. У пољском klеć је земљана колиба, а у чешком klece означава кавез. Старословенску реч **клѣть** Франц Миклошич превео је као domus. Према Ђури Даничићу клет је conclave, што потврђују примери из наративних извора: *В тајнују клет цар входит* (Доментијан) и *влези в клет своју и затвори двери своје*, пише Данило. Из текста истог писца сазнајемо да је клет синоним за оставу: **да вьзметь вино, и обема вьсьдьшиима вь клеть**. Kliet je „kućica, navlastito u vinogradu". Ова реч је у Дубровнику означавала дућан: la mia stazon zoe clietcha.

Даничић претпоставља да је клетиште crates passtorales, што у суштини прихвата Константин Јиречек. Власи су клетиштем називали шатор, о чему сведочи уговор о преносу робе дубровачких трговаца од јуна 1408, који предвиђа једног коња pro basterua et pro cletistis ferendis.

Стојан Новаковић пише да се село састојало од кућа, а сточарски катуни „као привремена села из клети и клетишта". На клетишта

се распоређују обавезе влаха сточара. Довоз десет товара соли распоређен је на четрдесет клетишта у оквиру поседа манастира Бањске. Према одредби Призренске хрисовуље власи су били дужни да од *клетишта* дају јагњећу кожу и испорак.

Извори: HAD, Div. Canc. 37, f. 94′–95; fol. volante ad 87; Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана*, 281, 282, 302, 310; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 629, 701; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 142, 157; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 96, ред 408, 97, ред 447, 109, ред 949, 113, ред 1124.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; К. Јиречек, *Власи и Мавровласи у дубровачким споменицима*, Зборник К. Јиречека I, пос. изд. САНУ, књ. CCCXXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 33, Београд 1959, 197; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 212; *Лексикон српског средњег века*, 297–298 (Р. Михаљчић).

Меропах, меропси (**меропьхъ, мѣропьхъ**) – реч непознатог порекла, чије се етимолошко тумачење доводи у питање. У средњовековној Србији најчешћи назив за основни слој зависних земљорадника. Овај назив Теодор Тарановски узима као terminus technicus за *парике*, *Србље*, *људе земљане* и уопште за земљорадничко становништво. Меропхе као земљораднике правне норме супротстављају власима сточарима. Земљорадничко становништво, везано за земљу, доносило је више прихода феудалном господару од покретних и слободнијих влаха сточара. Зато је *Србљима* као земљорадницима забрањено да прелазе у сточаре: *Србин да се не жени у власех, ако ли ју ожени да ју води у меропхе*.

По работама меропси се делимично разликују од *сокалника* (в.), а изједначују са *отроцима* (67. члан Душановог законика). Међутим, суштински се разликује правни положај отрока и меропаха. Први немају личну слободу, а други су, бар формално, имали право да се парниче са својим господарима, укључујући ту и цара. Из друштвеног слоја меропаха регрутовало се средњовековно парохијско свештенство, али је одредбама друге дечанске хрисовуље дошло до затварања друштва. Син меропаха (**меропшикь**) који је стекао неопходну писменост, *који књигу изучи* за свештенички позив, остајао би на очевом имању и наслеђивао би оца као свештеника. С друге стране, син свештеника без баштине, који није изучио очев наук, прелазио би у меропхе (друга дечанска хрисовуља, 23. и 24. одредба).

Законски прописи везивали су меропхе за земљу, али они су слободно располагали кућом и већом или мањом окућницом. Са својих деоница давали су део прихода феудалном господару. На црквеним поседима били су дужни да обраде земљиште површине седам до девет мати, а на поседу манастира Грачанице још три мата *бедбом* (в.). Реч је о свим пољопривредним радовима, од орања и сејања до жетве, вршидбе и складиштења житарица. Три дана су косили и припремали сено. Ово су основне одмерене или одређене работе, али зависном становништву тешко су падале неодмерене или неодређене обавезе које су зависиле од воље феудалног господара. Обавезе меропаха уједначене су и строго одређене 68. чланом Душановог законика. Меропси су на имању пронијара работали два дана у недељи и још два дана у години на припремању сена и рада у винограду. Раније разноврсне обавезе и намети сведени су на укупно 106 дана у години и перперу цареву. Природно, зависном становништву је одговарало да обавезе буду распоређене на сваку недељу у години.

Истовремено, меропхе су теретили намети и работе према владару и држави. Често се спомиње *војска*, али у исправама нема података како се и на који начин ова обавеза извршавала. *Градозиданије* и *градобљуденије*, односно изградња, поправак и чување града обавезе су које су блиске војној служби. Уз *соће* као основни намет, меропхе су теретиле и друге обавезе као *оброк, понос, позоб, провод*. Владари су се често одрицали ових обавеза у корист цркве, односно својих задужбина. Од меропаха, као и осталих верника, свештенство је убирало у новцу и натури црквени доходак или *бир духовни*.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 414, 590, 625–627, 635, 636, 649–651; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 92–94, 104, 113–115; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 32, 34, 67, 68, 139, 201.

Литература: F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; С. Ћирковић, *Допуне и објашњења* у Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965; Т. Тараноски, *Историја српског права* I, 51–71; Н. Радојчић, *Из историје проучавања речи меропах*, Јужнословенски филолог 18 (1949–1950) 157–151; И Божић, *Доходак царски*, Београд 1956; 6–18; М. Благојевић, *Земљорадња*, 362–388; М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, 134–144; M. Blagojević, *L'exploitation fiscale et féodale en Serbie du XIIIe au XVe siècle*, Revue Roumaine d' Histoire 22 (1983) 137–146; *Лексикон српског средњег века*, 396–397 (М. Благојевић). М. Благојевић, *Меропси и отроци – баштиници и посадници у грбаљском рукопису Душановог законика*, 21–60.

Меропшић, в. *Меропах, меропси.*

Наводчија, в. *Вражда* и *Послух.*

Накосица (**накосица**) – обавеза зависног становништва да заједничком косидбом припреми сено. Изузев свештеника, на накосицу су излазили сви који су могли *косу држати.* Обавеза накосице обављала се *бедбом* (в.) или *заманицом* (в.). Накосици као работи у суштини је сродна *насрпица* (в.).

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII–XIV век)*, 71–84; *Лексикон српског средњег века*, 432 (М. Благојевић).

Насрпица – обавеза зависног становништва да сви заједнички за три дана обаве жетвене радове (одредба 7 *Закона црквеним људима* Бањске хрисовуље). Обавезе насрпице као и *накосице* (в.) уведене су због неодгодивих послова.

Оброк (**оброкь**, stipendium) – реч оброк Ђура Даничић преводи као stipendium и viaticum. Ово тумачење, које су преузели други филолози, није довољно одређено. Оброк је обавеза зависног становништва да храном угосте феудалне господаре и њихову пратњу. Меропси и сокалници на поседима манастира Бистрице давали су оброк када *долази краљ или властелин или гост.* Ове обавезе ни свештеник није био поштеђен – *и поп да приплаћа.* Оброк је био распоређен на села и жупе. Свако село је било дужно да поклисара у пролазу срдачно дочека и угости: *да му се чини част, да му је свега довољно, но да обедује или вечера, па да иде напред у друга села.* Краљ Драгутин ослободио је људе манастира Хиландара да оброке *не дају жупом.* Право на оброк у манастиру Светог Ђорђа код Скопља нису имали ни великодостојници ни локани чиновници. Краљ Милутин манастир је ослободио **отъ великихъ до малихъ власти.**

Оброк спада у неодмерене или неодређене намете. Он није ни равномерно распоређен. Многа села била су скрајнута, удаљена од путева. Зато је законодавац настојао да се намети и работе уједначе, а код оброка да се ограниче, о чему сведочи 187. и 189. члан Душановог законика. Од почетка XV века свака кућа у скадарској области, која се налазила под влашћу Млечана, плаћала је на име оброка четири динара годишње.

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 82, 388, 392, 520, 577, 590, 609, 660; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 70; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 110, 187, 189.

Литература: F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 211, 232; Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 204, 207; I. Božić, *Le système foncier en „AlbanieVénetienne" au XV'siècle*, Bollettino dell' Instituto di storia della Società e dello Stato 5–6 (1963–1964) 113, 116 (= *Земљишни систем у „Млетачкој Албанији"*, Немирно Поморје XV века, 312; М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971) 165–88; Љ. Максимовић, *Византијска провинцијска управа у доба Палеолога*, пос. изд. Византолошког института САНУ, књ. 14, Београд 1972, 95–95; *Лексикон српског средњег века*, 458 (М. Благојевић).

Отрок, отроци (**отьрокь**, **отрокь**, puer – Ђ. Даничић) – реч преузета из породичне терминологије словенских језика, у множини је означавала најобесправљенији друштвени слој у српској средњовековној држави. Отроци нису имали личну слободу. Према 44. и 46. члану Душановог законика, отроци се изједначавају са баштином. И њихова деца остају као *вечна* баштина господара. Могао их је ослободити само властелин, његова жена или син. Которској властели цар Урош је даровао острво Мљет *у баштину у отрочко име*. На царевом двору за сваког невољника предвиђа се *правда, осим за отрока властеоскога* (72. члан Душановог законика). Међутим, материјални положај отрока изједначава се са положајем меропха: *како плаћу плаћају и работу работају, тако и земљу да држе* (67. члан Душановог законика).

Ропство није непознато средњем веку, али оно није обележје феудалног друштва. Робови се преводе у насељенике из просте рачунице феудалног господара. То је резултат економске закономерности, јер је слободан рад продуктивнији.

Поред великог броја отрока без личне слободе, повремено се у изворима јављају отроци који су обављали поверљиве, понекад и сложене судске послове. Отрок кнеза Озора обављао је у Дубровнику посланичку мисију. Речима отрока требало је веровати *како и самом Озору*. По налогу деспота Ђурђа Бранковића, Оливер Големовић послао је *место себе* отрока Радосава Ђурашиновића да утврди међе манастира Хиландара и манастира Светих арханђела код Призрена. Чин заклетве пороте поверен је отроку, иако су судском спору присуствовали великодостојници обају манастира. Деспот Јован Угљеша поверио је осетљив судски спор угледном Грку Никити Педијасиму, кога у исправи на грчком језику назива отроком. Овај отрок је уједно

господин (κὺρ) и дворанин (οἰκεῖοί) српског деспота. И поред два супротна значења исте речи, Никола Радојчић је отроке Душановог законика превео као робове. Тиме се, на овом месту, у иначе успелом преводу, удаљио од оригинала.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 54; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 162, 305, 306, 361, 392, 402, 414, 445, 548, 577, 616, 617, 625, 644, 650; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 77, 78, 85, 92, 110, 114, 151, 159, 160, 214–216; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 32, 37, 162, 213, 304; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 44, 46, 67, 72.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; Р. Грујић, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*, Споменик СКА 66 (1926) 82–84; А. Соловјев, *Сокалници и отроци у упоредно–историјској светлости*. Гласник СНД 19 (1938) 103–132; М. Благојевић, *Земљорадња*, 96, 97, 196, 372, 393; Р. Михаљчић, *Отроци*. ИГ 1–2 (1986) 51–57 = Сабрана дела IV, 221–229; L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 35, 1–3 (1991) 91–116; Ђ. Бубало, *Шта значи отрок у српским повељама*, Зборник МС за историју 56 (1997) 19–28; *Лексикон српског средњег века*, 483–485 (Ђ. Бубало); М. Благојевић, *Меропси и отроци*, 21–60.

Печат, в. *Послух*.

Планине (**планинѣ**) – према средњовековној дефиницији планина је *куда се не оре нити копа* (Бањска хрисовуља) или *куда се не оре нити коси* (Дечанске хрисовуље). Према томе, планина је окрчено, али не и култивисано земљиште. Обе дефиниције потврђују да је планина пашњак, где је забрањено обрађивање земље. За заједнички пашњак Дубровачка општина проглашавала је terae non laboratae. Правни прописи забрањују орање пашњака (*нико више пута да не пооре планине*), а гарантују слободно кретање стоке (*прогон у планину*) до планинских пашњака (Призренска хрисовуља).

Села се често пописују са планином или са планинама и осталим правинама. Планине понекад носе име села коме припадају (*Требачка планина, Грнчаревска планина*). Планине су се налазиле у атарима селишта, па чак и пустих селишта. Оне су припадале цару, цркви и властели (81. члан Душановог законика). Села и катуни користили су пашњаке уз одређене обавезе према господару планине.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 6, 8, 12, 64, 92, 94–97, 111, 134, 340, 414, 449, 460, 531; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 43;

Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 308, 313, 331, 341, 342, 388, 390, 394, 400 401, 406, 421, 435, 437, 445, 454, 445, 470, 473, 486, 506, 511, 572, 580, 594–597, 601, 612, 614, 615, 618, 624, 629, 631, 635, 638, 647, 654, 658, 660, 665, 666, 669, 672, 677, 679, 681, 686, 688, 689, 694, 707, 717–719, 725, 734, 776, 779; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 14, 16, 68, 73, 75, 76, 91, 92, 97–102, 113, 128, 156, 157; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 610; I–2, 103, 119; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, I, 199, 215–216, 238–239, 248; II, 39, 40, 45, 56, III; 1941, 2230, 2032–2033, 2578; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, члан 81.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; C. Jireček, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, AfSlPh 22 (1900)210–211; С. Ћирковић, *Допуне и објашњења* у: Ст. Новаковић, *Село*, Београд 1965, 64, 223, 224; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 153; М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији* (*XIII–XIV*); *Лексикон српског средњег века*, 519–520 (М. Благојевић).

Поклоници (**поклоньници**) – група влаха сточара, чије су обавезе забележене у *Закону Влахом* Призренске или Светоарханђеловске хрисовуље. Они су уз десетак давали годишње још *два брава јалова* и покривач (в. Закон Влахом).

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, 129–154; *Лексикон српског средњег века*, 206–207 (М. Благојевић).

Понос (**поносъ**, onus, portatio) – једна од работа зависног становништва. Ђура Даничић наводи примере о преносу товара. Стари српски закон обавезује меропхе манастира Грачанице да носе *понос до краљева стана*. Влахе манастира Хиландара, краљ Милутин је ослободио од житног и винског *поноса*. Насељеници цркве у Архиљевици, која је припојена Хиландару, да товар *црквени припашају на Струму*. Наредбом херцега Стјепана гарантују се уговори између Дубровчана и *поносника* око транспорта робе до уговореног места: *за понесење карвана али кога годе поноса*. Људе манастира Светог Ђорђа код Скопља краљ Милутин је ослободио обавеза *поноса* и *гласа носити*. Очигледно, овде је реч о различитим работама. Реч понос Константин Јиречек тумачи као „давање теретних или јахаћих коња“, укључујући и обавезу феудалних подложника да за своје господаре преносе разноврсну робу.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 61, 185, 191, 467, 565, 571; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 193, 249, 310, 395, 411, 415, 448, 455, 456, 461, 466, 496, 498, 499, 507, 512, 514, 520, 614, 636, 649, 662, 671, 673, 680, 698, 759, 767; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 75, 104, 113, 140, 196; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 74, 226; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, члан 23.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 209, 410; Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 26–27; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, ЈИЧ 3 (1937) 119–146 (Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 305–330); *Лексикон српског средњег века*, 552 (М. Шуица).

Послух (**послоухъ**, testis, testimonium eiusque pretium, obedientia) – израз са више значења у дипломатичкој грађи са правним подацима. У аутобиографским или наративним изворима, затим у народним песмама, ова реч углавном се користи у смислу послушност. Повлачећи се са престола, Стефан Немања је саветовао сина Вукана да се покорава и буде послушан брату Стефану – **повиноуи сѧ и въ послоухъ емоу боуди**. Слично значење налазимо и у исправама: *под послух и под област нашу*. Херцег Стјепан Вукчић Косача заповедио је својим угледницима, који су под његовом влашћу – *под мој послух* – да обезбеде дубровачким трговцима слободно и законито пословање. Према томе, послух се поистовећује са влашћу. Сходно феудалним односима и усвојеној друштвеној хијерархији, послух прати верност – **ѕ послѫхѕ и ѕ вѣрностѣ**.

Послух би се могао тумачити као поштовање уговора. Хумски војвода Иваниш и Дубровчани уговорили су савез против херцега Стјепана. Уговор о савезу не обавезује ниједну страну уколико *не би послух вршили* или уколико *послух не учине*.

Сасвим друга значења послух има у правној терминологији. Послух у правним одредбама или исправама са законском снагом није доречен, а у правној науци недовољно је проучен.

Међу глобама које се набрајају у Бањској хрисовуљи за послух се плаћало два динара. Као изразито правни термин послух се јавља у хрисовуљи краља Уроша I манастиру Светог Петра на Лиму: *Да јест послух чловеку црковному в всаком суде два динара*. Вероватно је реч о сведоку коме је за сведочење обебезбеђена надокнада од два динара.

Исто тако, са два динара надокнађују се послуси за провод и вражду пред краљевим судом или пред краљевим судијама (*владалци двора краљева*). Имајући у виду ову одредбу, остаје отворено питање коме припада накнада – сведоцима или цркви којој сведоци припадају. Одговор на ово питање пружа Грачаничка хрисовуља: *И где год се парничи црквени човек на краљевом суду да је глоба црквена и послух и рука.* Иначе, на овом властелинству *послух црквени* износио је четири динара, а рука шест динара. Према одредбама дечанских хрисовуља надокнада за послух, руку и печат износила је по четири динара, *а за вражду како је закон по српској земљи – цркви половина, а достављачу* (**наводьчия**) *половина.* Достављач у овом случају свакако је имао улогу сведока. На поседима манастира Светог Ђорђа код Скопља, Хтетовског манастира и манастира Трескавца било која глоба, укључујући и послух, припадала је цркви.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 99, 455, 458, 485, 565; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 243, 245, 249, 255, 388, 596, 617, 628, 636, 652, 659, 671; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 88, 95, 104, 115, 116, 178; В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, пос. изд. СКА, Споменици на српском језику, књ. XVII, Београд – Ср. Карловци 1928, 159.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 119; Т. Тарановски, *Историја српског права* IV, 528, 575, 576, 594, 595; *Лексикон српског средњег века*, 560 (Б. Марковић).

Посудити (**посоудити**, iudicare) – осудити, пресудити. *Закон метохије хиландарске* из повеље цара Душана манастиру Хиландару, садржи одредбу која се узима као пример за призив, односно апелацију. Кефалија је имао право да пресуди (**посоуди**) уколико је неко *криво судио* (стр. 58). Према одредби Синтагмата Матије Властара пресуда цара и патријарха не подлеже *посуђењу*.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 411; М. Пуцић, *Споменици српски*, 110; Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; *Лексикон српског средњег века*, 582–583 (С. Шаркић, са старијом литературом).

Потка (**потька**) – назив за насилну повреду сеоског атара, земљишне својине и глоба за причињену штету на туђем имању. Насилна повреда имовинског права често се завршавала свађом и тучом. Имовинско право штити Душанов законик: *Потка међу селима педесет перпера, а Власима и Арбанасима сто перпера, и те потке цару половина, а господару половина чије буде село* (члан 77). Власи

и Арбанаси могли су са стадима да уђу у сеоски атар само у договору са селом. Уколико силом уђу, плаћали су потку и што је њихово стадо попасло (Душанов законик, члан 82). Потка се плаћала за неовлашћено одвођење манастирске воде и отуђивање имања давањем земљишта у мираз. Средњовековни израз одржао се до новијег доба. Вук Караџић пише да је потка грана забодена у ливаду „да се зна докле је забрањено".

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 609, 613–617, 628; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 70, 74–78, 95; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чл. 77, 82.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; К. Јиречек, *Историја Срба* II, 119; Т. Тарановски, *Историја српског права* II, 109, 379; М. Барјактаровић, „*Потка*" *Душанова законика и нашега доба*, Зборник Етнографског музеја у Београду (1950–1951) 232–233; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 3–95; *Лексикон српског средњег века*, 564–565 (С. Мишић).

Придворци, дворани (**придворци, дворане бѣлци**) – две речи које означавају исту друштвену групу зависног становништва. Забележене су у кратком временском периоду, од само неколико година. Прва у трећој дечанској хрисовуљи, а друга у Призренској хрисовуљи. За категорију зависног становништва прикладнија је реч придворци.

Придворци манастира Дечани налазили су се у истоименом селу, недалеко од манастира. Њихове земљорадничке работе регулисане су посебном одредбом, а биле су једнаке као и земљорадничке работе сокалника и мајстора. Предвиђено је да *ору по један мат свакога жита и бедбу...* укупно шест мати. Да би се изједначили са обавезама меропаха, били су обавезни да преостала три мата надокнаде другим пословима неопходним двору као економском средишту господара. Вероватно су сличне обавезе имали дворани световњаци (**бѣлци**) на поседима манастира Светих арханђела код Призрена. Њима је, природно, забрањено да живе у кругу манастира (*Закон Србљем*, одредба 16). Оба израза оставила су траг у топономастици.

Извори: Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана*, 306; П. Срећковић, *Синан-паша*, Београд 1865, 54; М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, 71; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 697; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 139; С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, 111, ред 1035–1036; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, 146–147.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; М. Благојевић, *Земљорадња*, 195, 368–370; *Лексикон српског средњег века*, 582 (М. Благојевић).

Приселица – термин који се дуго погрешно тумачио. Према *Rječniku* JAZU ова реч је означавала „pravo na stan i hranu, koju su imala vlastela, državni činovnici i službenici ili strani poslanici, kada kuda putuju". Милош Благојевић је показао да је приселица надокнада штете коју су причинили лопови и разбојници. Зависно где је причињена, штету је плаћало *село оближње, жупа, градска околина*. Градови су били ослобођени приселице, јер су гости, односно путници били дужни да коња и пртљаг предају *стањанину* (гостионичару) који је на себе преузимао одговорност за ствари које је примио на чување од путника (Душанов законик, члан 125).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 123; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 305, 306, 310, 401, 407, 411, 420, 424, 436, 455, 456, 470, 473, 486, 495, 498, 515, 516, 520, 609, 614, 617, 661, 671, 680, 704, 720, 759, 767; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 70, 75, 78, 134, 150, 156, 170; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, члан 125.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; C. Jireček, Stanjanin, AfSlPh 14 (1891) 75–77; К. Јиречек, *Стањанин*, Зборник К. Јиречека I, Београд 1959, 419–420; М. Благојевић, *Оброк и приселица*, ИЧ 18 (1971) 165–168; *Лексикон српског средњег века*, 586 (М. Благојевић); 699 (Д. Ковачевић-Којић).

Провод (**проводь**, comitatus, deductio) – ову реч налазимо у старим словенским језицима, а из словенских језика доспела је у новогрчки (προβόδοί). Означавала је работу и кривично дело.

У старим српским исправама јавља се као једна од *работа великих и малих*. Подложно становништво било је дужно да прати владаре или његове поклисаре до утврђеног места или до границе жупе. Људи на црквеним поседима, по правилу, били су поштеђени ове работе. *Закон Србљем* Призренске хрисовуље цара Душана разликује *провод* као работу и *провод* као кривично дело: *И да не работају ни једне работе цареве... ни поноса, ни намета, ни провода, осим прихода царева да носе до међе или до града* (одредба 30, стр. 82, 128). Владарев суд био је надлежан *за вражду, за земљу, за провод* (одредба 40, стр. 85, 129).

Глоба за провод коња припадала је цркви, а провод људи озакоњен је као теже кривично дело: *Ко проведе дружинског човека у*

туђу земљу. да даде седам (93. члан Душановог законика). Преко Законика усталио се *прејем људски* – други назив за помагање бегунцу. Као истоветна, тешка кривична дела, *провод* и *прејем људски* остали су у надлежности владара (видети 103. и 183. члан Душановог законика).

Извори: Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 170, 180, 310, 306, 387, 388, 407, 411, 455, 456, 486, 512, 514, 609, 614, 617, 671, 680, 698, 699.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1898) 88; С. Jireček, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, AfSlPh 22 (1900); К. Јиречек, *Историја Срба* II, 118, 209; Т. Тарановски, *Историја српског права*, I, 63, 70, 72, 95; II, 288, 347, 384, 385; IV, 526, 529, 535, 543, 544, 595.

Работа, работе – рад, труд, посао, тлака, основна су значења работе. С обзиром на заједнички корен у речима *раб, раба, рабити*, затим дуализам израза *раб и роб*, проширује се значење работе и на ропство. Тако работа у старословенском означава службу, рад и ропство. Ова реч је усвојена и у другим словенским језицима, али не са истоветним значењима. Работа је рад и посао у руском, рад и ствар у бугарском, а тлака и кулук у словеначком језику.

Работе велике и мале, по правилу, теретиле су све категорије зависног становништва у средњовековној Србији: меропхе, влахе, отроке, сокалнике, занатлије, затим парике и елефтере (свободнике) у грчким крајевима Српске државе. Дипломатичка грађа садржи велики број исказа о работама, али оне нигде нису систематски, до краја побројане. Обично су записане у даровницама, у којима се владари, касније и обласни господари, у корист цркве одричу работа и намета зависног становништва. По разноврсности работа и намета издвајамо две исправе – цара Уроша из 1365. и Константина Драгаша из 1388. године. Поседе цркве Светог Николе Стошког, које је као баштину добио мелнички митрополит Кирил, цар је ослободио од било каквог поданка, соћа, градозиданија, зидања кућа, кошења сена, жетве, орања, пресеке, поноса, провода, приселице, глобара, псара, коњушара, (потраживања) севаста, кефалије и кнеза, травнине, десетка, планиниотика, свињског десетка, димнине, *просто речено – од свих работа и давања који постоје у земљи царства ми, великих и малих*. Обласни господар Константин Драгаш ослободио је људе цркве Светог Вазнесења у Штипу од *свих работа и поданака великих и малих*: позоба, псара, десетка житнога, винског и пчели-

њег, травнине овчије и жировнине, сенокоса и поноса, наметка, градозиданија, вражде, приселице, котла.

Требало би имати у виду да се работе и поданци набрајају као имунитетне формуле. Због заштите зависног становништва на црквеним поседима, владари се у корист цркве одричу и оних намета, који нису уобичајени, или нису ни постојали на одређеној територији. Довољно је напоменути да работе *градозиданија* и *градобљуденија* у стабилној држави више се односе на погранична утврђења него на, по правилу, запуштена утврђења у унутрашњости. У сваком случају, намети у старим српским земљама и освојеним византијским територијама, нису били истоветни. Поседе руског манастира Светог Пантелејмона, цар Душан је ослободио свих постојећих работа, па и оних који ће се *после умислити*.

Одређене обавезе према држави и владару имала су и властела која су била ослобођена *свих работа и данака* осим војске и соћа. Властела као поседници баштина и пронијари који су уживали условно добро, *работали* су цркви *у војнички закон*. Попови без баштине обрађивали су виноград.

Работе *велике и мале* распоређиване су на жупе, градове, села, куће, мушке главе, затим на влашке катуне и клетишта. Распоређивање работа зависило је од тежине, особености и сложености работа.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 18, 61–63, 98, 535; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 111, 161, 174, 182, 190, 197, 199, 305, 306, 310, 312, 359, 364, 388, 389, 392, 393, 395, 402–405, 407, 408, 410, 411, 415, 420, 423, 424, 425, 427, 430, 431, 433, 436, 448, 453, 455, 456, 459, 461, 466, 467, 470, 473, 475, 486, 488, 496, 498, 500, 502, 507, 508, 512, 514–516, 520, 529, 531, 550, 575, 577, 582, 590, 592, 605, 607, 609, 613, 614, 617, 619, 621, 625–628, 639, 640, 641, 649, 650, 651, 659, 660, 662, 671, 680, 688, 691, 696, 698, 700, 704, 707, 718, 720, 740, 756, 759, 767, 768, 779; А. Соловјев, *Одабрани споменици*; Р. Михаљчић, *Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу (1356, мај)*, Стари српски архив 2 (2003) 89.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Riječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; Г. Острогорски, *Византийские писцовые книги*, Byzantinoslavica 9 (1948) 203–306 (= *Византијски практици*, Сабрана дела I); С. Ћирковић, *Допуне и објашњења* у: Ст Новаковић, Село, Београд 1965; М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, 129–166; *Лексикон српског средњег века*, 609 (М. Благојевић).

Ратај (**ратаи**, arator) – реч позната у свим словенским језицима: *ратай* у руском и бугарском, *rataj* у пољском, чешком и словеначком језику. Означавала је орача, ратара. То је мања, по саставу често промењива скупина зависног становништва. На црквеним поседима орали су манастирским *плуговима*, односно запрегом. Постављао их је игуман из редова меропаха: *Ако нема рataja да меропси редом црквеним воловима ору* (Бањска хрисовуља, одредба 24. Видети прву дечанску хрисовуљу, одредбу 21, другу дечанску хрисовуљу, одредбу 20 и трећу дечанску хрисовуљу, одредбу 20). Установа рataja одржала се на Мљету до почетка XIX века. Ову установу прихватили су и Турци. Израз ратај оставио је траг у топономастици, а јавља се и у народној песми.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 123; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 623, 627, 651; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 94, 115.

Литература: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; Д. Ангелов, *Аграрните отношения в Северна и Средна Македония*, София 1958, 177; Z. Šundrica, *O agrarnim odnosima na otoku Mljetu u vrijeme pada Dubrovačke republike*, Beritićev Zbornik, Dubrovnik 1960, 281, 284; Д. Бојанић, *Турски закони и законски прописи из XV и XVI века*, Београд 1974, 31, 34, 89, 93–96; *Лексикон српског средњег века*, 613 (М. Благојевић).

Селиште (**селиште**, **селице**) – термин са више значења на словенском језичком подручју. За Франца Миклошича селиште је tentorium, habitatio, aula, χῶροί. Ђура Даничић је поистоветио селиште са селом, а Стојан Новаковић је сматрао да је селиште истовремено означавало веће имање, „место за куће свега села, или место за куће једне породице“. Тумачећи старије значење селишта и села, Ватрослав Јагић пише да је то била насеобина „прво једне породице eine Bauernhufe“. Владимир Мажуранић изједначава село и селиште, које је могло бити „prolazno pusto, ali potom i mjesto gdje je bilo selo“.

Закон црквеним људима Бањске хрисовуље садржи одредбу (бр. 32) према којој је село означавало цело имање, имање једне породице, а селиште део имања, кућу са окућницом: *А сирота која има мала сина да држи све село док јој син одрасте, ако ли нема сина да држи селиште, врт и најбољу главну њиву*. Ова селишта често су називана по имену власника или корисника: Богојево селиште, Иваново селиште, Маријино селиште, Манотино селиште. У условима пораста

броја становништва и унутрашње колонизације, селиште је постајало веће насеље, односно село. О унутрашњој колонизацији сведочи податак из исправе Стефана Дечанског, који је епископу призренском показао на селиште као атар будућег села: *да га има света црква као и друга села црквена*. Понекад изворна грађа изједначује селиште и село. На поседу манастира Трескавца налазило се *селиште у Глубочанима са њивама, виноградима, планинама и са свим правинама села тога*.

Сразмерно велики број података сведочи о селиштима као напуштеним насељима. Селишта су настајала бежањем житеља села или њиховим пресељењем по наредби властелина. Напуштање насеља узроковали су чести ратни сукоби. Душанов законик забрањује златарима да бораве на селу. Тако су настала *златарска селишта*.

По *правинама* се разликују *пуста селишта* и *селишта*. Селишта се бележе са правинама, а пуста селишта без правина, пре свега без винограда и воденица, које су резултат људског рада и показатељ живота насеља и доскорашњег присуства житеља у напуштеном насељу. На то указује шаљива народна песма коју је објавио Вук Караџић у првом издању *Српског рјечника*:

Коренита! Село и ти ли си
Да ти није руде од лонаца,
Испод кућа чести воденица,
Не б′ се звала село, већ селиште.

Без обзира на различита значења и величину атара, селиште је увек потенцијално село. Као пролазна, привремена и променљива појава, селиште се суштински разликује од села Душановог законика. За село као веће, организовано насеље, Законик прописује одређена права, али и обавезе, које су изнад могућности мањег насеља, поготово ако га је настањивала једна породица. Зато селиште није нашло место у Душановом законику, док је статус села озакоњен.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; V. Jagić, *Das „Dorf" im altserbischen Staate*, AfSlPh 15 (1893) 113; *Rječnik* JAZU; И. Срезневский, *Материалы словаря древне-русскаго языка по писъменнымъ памятникамъ* III, Санктпетербургъ 1912, 326; В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка* IV, Санктпетербургъ 1882, прештампано 1956, 172; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 1298; Ст. Новаковић, *Село*; Р. Михаљчић, *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник ФФ у Београду 9–1 (1967) 172–224 = Сабрана дела IV, 89–158; *Dorf*, Lexikon des

Mittelalters III–6, München 1985. (R. Mihaljčić); *Лексикон српског средњег века*, 644–665 (Р. Михаљчић).

Село (vas, ves, sella) – реч са разноврсним значењима у старословенском (fundus, ager, regio, habitaculum, tentorium) и словенским језицима (ager у чешком, село са црквом у руском језику). Према малом броју примера, које је прикупио из до тада познате старе српске грађе, Ђура Даничић се одлучио за једно објашњење села – vicus. Међутим, у међувремену прикупљена стара грађа сведочи да је ова реч током средњег века мењала значење. Село као имање потврђено је у Бањској хрисовуљи, где је записан *Иван с детију и с селом на којем седи.* Иста хрисовуља даје право *сироти* (в.) *да држи све село док јој син одрасте.* Из Статута града Котора сазнајемо да је двор sella seu villa јединица земљишног поседа. Према хрватским изворима насеље са више кућа називало се вас, вес или весница, а имање село. Према томе, село је могло да буде имање једне породице, кућа са окућницом, посед, њива, земља, али најчешће је насеље са мањим или већим бројем кућа.

Већа села збијеног типа образовала су се у равничарским, жупним пределима. Међутим, по брдовитим, мање плодним областима, настајала су села са удаљеним, растуреним кућама. Куће су биле тако „раздалеко да је село од 40 кућа било веће од Беча", пише Вук Караџић.

Зависно од конфигурације земљишта, село се ширило. Груписане куће у оквиру сеоског атара чиниле су заселак или засеље. Засеоци се пописују као правине села без назива заселака (село Љубиња *са свим засеоцима*), али много заселака пописано је са именом, па и бројем кућа. Црвенобрежани са 18 кућа и Лучани са 21 кућом спадали су у веће засеоке, а припадали су селу Дечане. По попису из 1343–1345. године село Чабић бројало је 197 кућа, што је и по данашњим мерилима веће село.

Имена села понекад откривају начин како су постала. Села Лесковац, Храстовица, Горане, Лужане, Брестовац свакако су настала крчењем. Унутрашњом колонизацијом, која је резултат природног прираштаја становништва, повећавао се обим култивисаног земљишта, о чему сведоче називи: *село Штира* и *село Друга Штира, Горњи Закут и заселак му Трнава.*

По занимању њихових насељеника и оснивача названа су села *Ковачи, Мајсторије, Грнчарево.* На старе занате подсећају имена села: *Стрелари, Штитари, Тулари, Седлари.*

Без обзира на поодмакли процес феудализације, село средњег века живело је по оним начелима обичајног права које се није косило са одредбама феудалног права. Законодавство првих Немањића, затим краља Милутина и Стефана Душана, није у потпуности уништило *правине* из доба слободне сеоске општине. Некадашња унутрашња организација слободне сеоске општине наслућује се преко учесталих података о сеоским правинама. Наводимо само један пример. Манастиру Светог Пантелејмона на Атосу браћа Драгаш даровала су село Мокране са *синором, планином, брдом, виноградима, овоштијем, воденичијем, кипуријами, пољем, лугом, ловиштима, бродовима* (прелаз преко реке), *реком*. Све правине у оквиру феудалног поседа нису припадале господару, или само господару. Село је имало право да користи путеве, планинске пролазе, зимовишта пасишта, млинове, а вода за пиће и појила за стоку била су заједничка. На сеоским, *себарским зборовима* расправљало се о заједничким локалним питањима. Организованом селу, којим су управљали *владалци*, Душанов законик је наметнуо колективну одговорност за пљевине (чланови 99, 100). Истовремено, села су била дужна да чувају путеве, а по потреби и манастире.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 114; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 334–335, 340, 516, 688–689; Н. Радојчић, *Законик* чланови 11, 22, 146, 158, 168, 169, 170.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; F. Miklosich, *Lexicon*; *Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae*; V. Jagić, *Das „Dorf" im altserbischen Staate*, AfSlPh 15 (1893); *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, 1299; Ст. Новаковић, *Село*; Р. Михаљчић, *Селишта. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник ФФ у Београду 9–1 (1967) 172–224 = Сабрана дела IV, 89–158; С. Ћирковић, *Сеоска општина код Срба у средњем веку*, Сеоски дани Сретена Вукосављевића V (1978) 81–88; *Dorf*, Lexikon des Mittelalters III–6, München 1985 (R. Mihaljčić); *Лексикон српског средњег века*, 68–69, 665–666 (Р. Михаљчић).

Сенокошеније, сено (**сѣнокошенѥ, сѣно, сѣнокось, сѣнокошь,** pratum sive sinochossa) – Професионални сточари власи уз велике напоре настојали су да продуже сезону испаше. Чим окопни, у потрази за травом, са стоком почињу издиг према вишим планинским пределима, успут организујући привремена станишта. С јесени власи сточари постепено су се спуштали у плодне жупе, често прелазећи границе властелинства, понекад и границе државе. Међутим, и

њих је искуство учило и опомињало да је неопходно припремити сточну храну за зимишта. Природно, исхрану за стоку припремала су и земљорадничка домаћинства. Припреми сточне исхране посебну пажњу посвећивала су велика властелинства. Сачуване даровнице, готово без изузетка, садрже понеку одредбу о сенокоши и сену као једној од неодгодивих и најхитнијих работа зависног становништва.

Сенокоша се по правилу обављала *заманицом* (в.) *накосицом* (в.) и *бедбом* (в.). Обавезе кошења траве и припреме сена детаљно су описане у Бањској хрисовуљи краља Милутина. Сено су припремали меропси, сокалници и мајстори – *сви једнако*. Сви који могу *косу држати* излазили су на накосицу. Покошену траву требало је осушити, упластити и саденути. Припрема сена обично је трајала три дана. Понекад ова обавеза није временски одређена или одмерена. Бистричка повеља краља Владислава обавезивала је меропхе и сокалнике *сено да косе док га не ставе*, а зависно становништво на поседима манастира Светих арханђела код Призрена било је дужно *сено цркви да косе колико треба*. Чак и властела која су се налазила на истом поседу имала су обавезу *сена да косе један дан и здене*. Власи манастира Светог Ђорђа код Скопља косили су *од круга воз*, а меропси манастира Грачанице косили су *бедбу накосицом* на оној деоници ливаде коју су добили коцком – *ливаду наждребицом делећи*. Члан 68. Душановог законика, који уједначује обавезе меропаха, предвиђа да они пронијѐру заманицом косе сено *дан један*. Припремљено сено било је предмет крађе и подметања пожара. Сено саденуто на стогу крало се током ноћи: *i od sena vzetja na stogu v noći* (Винодолски закон). За паљевину куће, гумна, сламе и сена Душанов законик наметнуо је селу колективну одговорност (чланови 99, 100).

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 98; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 309, 401, 431, 453, 498, 582, 590, 619, 625, 627, 629, 650, 688, 696–699, 701; Ст. Новаковић, *Матије Властара Синтагмат*, Београд 1907, 262; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 80, 92, 93, 95, 97, 114, 138–140, 142; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 294, 298, 610; I–2, 410; M. Barada, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po vinodolskom zakonu*, Zagreb 1952, 102–105, čl. 10; Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, чланови 34, 68.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; М. Благојевић, *Планине и пашњаци*, 68–84; Р. Катић, *Сточарство средњовековне Србије*, Београд 1978, 91–96; *Лексикон српског средњег века*, 667 (М. Благојевић).

Сирота – специфичан израз који означава друштвени положај сироте удовице у феудално доба. Њен статус озакоњен је у Бањској повељи краља Милутина: *А сирота која има мала сина да држи све село* (цело имање) *док јој син одрасте, ако ли нема сина да држи селиште, врт и најбољу главну њиву* (кућу са окућницом).

Удовицу штити Душанов законик: *Сирота кудељница да је слободна како и поп* (члан 64). Статус сироте кудељнице законодавац изједначује са правним положајем парохијског свештеника без баштине, који је био ослобођен намета али само на *три њиве законите*, где је *поповска капа* била *слободна* (члан 31). Сходно томе, могуће је тумачити слободу сироте кудељнице, која је на исти начин ослобођена работа и дажбина. Без заштите и мушке радне снаге, сирота кудељница је предењем издржавала нејач и себе. Она је у народу постала симбол неимаштине, која

ништа на свијету нема
до преслице и туђе кућеље.

Исти мотив понавља се у познатој народној песми *Предраг и Ненад*, где мајка подиже нејач

у зло доба и гладне године,
на преслицу и десницу руку.

Мотиви народних песама, које региструју туђе невоље, уверавају нас да су правичност и солидарност идеали патријархалних средина. Наклоњено обесправљенима и немоћнима, патријархално друштво је мобом помагало удовицама. Старање о угроженим члановима друштва ушло је у обичајно право које се не сме искључити као један од извора српског средњовековног права.

Исто тако, старо српско право има дубоке корене у византијском праву. О томе, поред осталог, сведоче и подаци византијског законодавства о социјално угроженим, које су прихватили Немањићи. Сироту удовицу био је дужан да штити епископ. По потреби епископ је могао да тражи помоћ и од цара.

Према наведеној одредби Бањске хрисовуље правни положај удовице са мушким породом мењао се одрастањем њеног сина. Када син удовице стекне пунолетство, он се укључује у феудални систем дажбина, а његова мајка као удовица губи статус сироте кудељнице. Према томе, она је привремено ослобођена намета, за разлику од удовице без мушког порода, која је трајно ослобођена феудалних обавеза.

Старање о немоћним и угроженим налазимо и у градским условима живота, о чему сведочи одредба Статута Новог Брда: *И да не франгари удата жена ни со ни воће, него да франгаре сироте, да се с тим хране.*

Извори: Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962, 55.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; Вук Караџић, *Српске народне пјесме* I, *Женске пјесме*, 1981, LX, *Српске народне пјесме* II, 50; М. Филиповић, *Сирота кудељница. Прилог објашњењу чл. 64 Душановог законика*, Зборник МС 5 (1953) 40–47; С. Троицки, *Црквенополитичка идеологија Светосавске Крмчије и Властареве синтагме*, Глас САН 212 (1953) 182; М. Петровић, *Крмчија светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Београд 1983, 37–38; *Лексикон српског средњег века*, 759–760 (Д. Динић-Кнежевић); Р. Михаљчић, *Душанов законик у судској пракси*, Душанов законик – 650 година од његовог доношења, АНУРС, научни скупови, књ. IV, Одјељење друштвених наука, књ. III, Бања Лука 2000, 38–40 = Сабрана дела V, 72–74.

Сокалник, сокалници (**сокальникь**) – друштвена група зависног становништва. Није успело етимолошко тумачење ове речи, које би упућивало на њено основно значење. Искључује се могућност везивања сокалника и соћа, основног намета у средњовековној Србији. Међутим, сразмерно бројне правне одредбе исправа, настале пре кодификације Душановог законика, указују на обавезе и положај сокалника. У изворима се, по правилу, јављају уз меропхе, од којих се управо по обавезама разликују. О томе сведочи одредба Бањске хрисовуље: *Работа меропху лихо сокалник... А ине работе все једнако*. Одредбе познатих исправа налажу сокалницима да господара прате на путу, *помажу поправљати цркве, и трапезе и краљеве палате*. Исто тако, сокалници су били дужни да годишње довезу товар жита и вина (Бањска хрисовуља, одредбе 19 и 40). Земљорадничке обавезе сокалника биле су око три мата мање од земљорадничких обавеза меропаха (в. табелу, стр. 63). Природно, неодгодиве работе, као што су припрема сена за зиму и обрада винограда, обавезивале су све подложнике.

Закони познатих исправа поштују правни статус сокалника и меропаха. Присељени сокалник насељавао се заједно са сокалницима, а меропах са меропсима (прва дечанска хрисовуља, одредба 19; друга и трећа дечанска хрисовуља, одредба 18). Ови подаци говоре у прилог наслеђивању у оквиру друштвене групе сокалника, иако се

она није усталила. Син сокалника (**сокальничикь**) свакако је преузимао обавезе оца. Истовремено, ова група се попуњавала из породица мајстора и парохијских свештеника. Само један син мајстора преузимао је занатске обавезе оца. Остали су постајали сокалници, а по вољи и меропси (прва дечанска хрисовуља, одредбе 22 и 23; друга и трећа дечанска хрисовуља, одредбе 21 и 22). За поповске синове који се нису припремили за позив свештеника, Скопска хрисовуља краља Милутина предвиђа да се придруже сокалницима, *а да се не померопше*. Уследила је измена ове одредбе само деценију и по касније у Бањској хрисовуљи. Свештенички синови, који *књигу изуче*, остају на очевом имању, а остали постају сокалници, уколико им је отац био **поповикь** (син попа) или **сокальничикь** (син сокалника).

Друштвена група сокалника нема место у Душановом законику. Додуше, сокалник као јединка, а не као друштвена група, забележен је у млађем, Призренском рукопису Законика: *Ко се нађе да је одбио судијина сокалника, или пристава, да се оплени и да му се узме све што има* (члан 107). Читање ове речи није јасно у поузданом, Струшком рукопису, најстаријем препису Душановог законика: **ѡдбивь соудина соколаника** (sic). Кореницу измену овај израз доживео је у Атонском, Барањском, Шишатовачком и Раковачком препису: *одбив судина посланика*. Према томе, *сокалник* Призренског рукописа постао је *посланик* не само у млађим преписима Душановог законика, где су иначе чешће измене средњовековних установа и појмова, него и у старијим рукописима овог правног споменика.

Развитком феудалних односа друштвена група сокалника постепено се гасила и то пре него што је правно јасно дефинисана као посебна категорија зависног становништва.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 96, 98, 563; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 590, 620, 625–628, 634, 635, 649–651; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 29, 80, 92–95, 104, 113–116; *Законик цара Стефана Душана*, књ. I, *Струшки и Атонски рукопис*, пос. изд. САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права, књ. IV, Београд 1975, 110, 111, 186, 187; П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, I, 268, 302, 305, 307, 322, 324; II, 60–62, III, 2745, 2803, 2806–2807, 2842–2843, 2846, 2854; *Законик цара Стефана Душана*, књ. III, *Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раваничкиу и Софијски рукопис*, пос. изд. САНУ, Одељење друштвених наука, Извори српског права, књ. IV, Београд 1997, 60, 61, 198, 199, 250, 251.

Литература: F. Miklosich, *Lexicon*; Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*; St. Novaković, ***Сокъ et сокальникъ de la Serbie au moyen âge***, Af SlPh 27 (1905) 51–66; Ст. Новаковић, *„Соће" и „сокалник" у средњовековној Србији*, Годишњица НЧ 26 (1907) 118–128; Б. Радојковић, *О сокалницима. Расправа из социјалних односа у старој српској држави средњег века*, пос. изд. СКА, 120, Београд 1937; А. Соловјев, *Сокалници и отроци у упоредно-историјској светлости*. Гласник СНД 19 (1938) 103–132; Б. Радојковић, *Још неколико речи о сокалницима*, Београд 1941; И. Божић, *Доходак царски (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, пос. изд. САНУ 254, Београд 1956; Д. Ангелов, *Аграрните отношения в северна и средна Македония през XIV век*, София 1958, 114–116; М. Динић, *Сокалници*, Прилози КЈИФ 28 (1962) 149–157; EJ 7 (1968) 426 (S. Ćirković); М. Боброва, *Дечанские сокальники*, Вопросы истории Славян 3 (1970) 33–41; М. Благојевић, *Земљорадња*, 192–196, 362–370; L. Margetić, *Bilješke o meropsima, sokalnicima i otrocima*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu 35, 1–3 (1991) 91–116; *Лексикон српског средњег века*, 680–682 (Ђ. Бубало); В. Тријић, *О сокалницима*, Прилози КЈИФ LXVIII–LXIX, 1–4 (2002–2003) 3–28.

Сокалничић (**сокальничичь**), в. *Сокалник, сокалници.*

Соће (**сокь, сокъ, соѣнь**, tributum frumentaeruim – Ђ. Даничић) – етимолошко порекло речи није јасно, а њено значење различито се тумачило. То је основна дажбина у Српској држави током XIV и XV века. Набрајање дажбина и намета у исправама често почиње соћем. Оно се убирало у корист владара и осамостаљених феудалних моћника. Као општи намет, соће се плаћало годишње. Висина намета износила је једну перперу, односно 12 динара, што је у XIV веку износило око пола дуката. Овај намет се разрезивао на сваку кућу. Пошто је ковани новац временом губио вредност, висина соћа утврђивала се каблом жита, који се убирао на Митровдан и Божић. Поседници баштина били су ослобођени свих работа и данака осим соћа и војске, предвиђа 42. члан Душановог законика.

Према 68. члану Законика меропах је, уз остале работе, био дужан да пронијару плаћа *перперу цареву*. Соће као *доходак царски* убирала су властела. Властелину који није поштовао рокове убирања и предаје соћа претила је казна. На царском двору био би свезан док *не плати двојином* (198. члан Законика).

Владари су се неретко одрицали соћа на оним поседима и насељима који су припадали њиховим задужбинама или другим мана-

стирима које су даривали. Као основни, дубоко укорењени намет у српским земљама, соћне су преузели Млечани и „уврстили у свој систем дажбина", када су запосели приморске крајеве.

Извори: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 139, 334, 531; Ст. Новаковић је у регистру двојио речи **сокь** и **сокѣ**, које, природно, имају исто значење: **сокь** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 305, 306, 309, 415, 466, 470, 473, 496, 498. 499, 500, 507, 508, 512, 514, 515, 516, 528, 529, 531, 607, 628, 680, 696, 704, 720, 759, 770, 779; **сокѣ** – Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 420, 424, 427, 431, 436, 448, 455, 459, 655; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 95, 134, 151, 156, 196; Ј. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике* I, Београд 1936, 16.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник*; *Rječnik* JAZU; И. Божић, *Доходак царски (поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа)*, пос. изд. САНУ 254, Београд 1956 (са старијом литературом); С. Ћирковић, *Један помен соћа на Пелопонезу*, ЗРВИ 7 (1961) 147–151; М. Динић, *Сокалници*, Прилози КЈИФ 28 (1962) 149–157; И. Божић, *Земљишни систем у „Млетачкој Албанији"*, Немирно поморје XV века, Београд 1979, 259–331; С. Ћирковић, *Мере у средњовековној српској држави*, Мере на тлу Србије кроз векове, Београд 1974, 41–90; Љ. Максимовић, *Порески систем у грчким областима Српског царства*, ЗРВИ 17 (1976) 101–125; *Лексикон српског средњег века*, 683–685 (М. Благојевић); М. Благојевић, *Соће – основни порез*, 1–44.

Србљи, в. *Закон стари Србљем, Закон Србљем.*

Ћелатор (**кѣлаторь**) – назив за друштвену групу влаха сточара која је на властелинствима чувала ситну стоку и бавила се прерадом вуне. Заједно са војницима ћелатори су преносили сир са планине, а у *зло време* заједно су чували овце. Део истоветних обавеза не сведочи да им је положај био истоветан. Земљорадник, који је због брака са влахињом прешао у редове сточара, морао је да преузме обавезе ћелатора а не војника (в. *Закон Влахом*).

Убоги Власи – најсиромашнија група влаха сточара, која је прерађивала црквену вуну. Жичка повеља дели друштво на властелу, војнике и убоге. За исти преступ од властеле се узимало шест коња, од војника два коња, а од убогих два вола. Убоги су, дакле, поседовали имовину. Али временом је овај израз постао синоним за бескућнике који се хране по црквама, како предвиђа 28. члан Душановог законика (в. *Закон Влахом*).

СПИСАК ЧЕШЋЕ ЦИТИРАНИХ ДЕЛА

ИЗВОРИ

Карано-Тврtковић П., *Србскіи споменицы* — *Србскіи споменицы или старе рисовуль, дипломе, повель, и сношенія босански, сербски, херцеговачки, далматински, и дубровачки кральева, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина... а собрани трудомъ Павла Карано-Тврtковића... часть прва*, у Бѣограду 1840.

Аврамовићъ Д., *Описаніе древностій србски* — Д. Аврамовићъ, *Описаніе древностій србски у Светои (атонскоӥ) Гори*, Београд 1847.

Јуришић Г. Ј., *Дечански првенаць* — *Дечански првенаць. Описаніе манастира Дечана, диплома краля дечанскоӷъ, описаніе Ипекске патріяршіе, многи стари зданія, многи мьста старе Србіе и Косовскоӷъ поля* одъ Гедеона Јосифа Јуришића, еромонаха Дечанскоӷъ. У Новомъ Саду 1852.

Miklosich F., *Monumenta Serbica* — F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Viennae 1858.

Верковичъ С., *Дарственная грамота* — С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Стефана Уроша III-го Монастырю Дечанскому,* Извѣстія Императорской академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности VII, Санктпетербургъ 1858, 223–240.

Верковичъ С., *Дарственная грамота* — С. Верковичъ, *Дарственная грамота короля Уроша II Милутина Монастырю Грачаницъ 1322 года.* Извѣстія Императорской академіи наукъ по отдѣленію русскаго языка и словесности VII, Санктпетербургъ 1858, 155–161 (грешком одштампан број 145).

Пуцић М., *Споменици српски* — М. Пуцић, *Споменици српски* I–II, Београд 1858, 1862.

Шафарик Ј., *Хрісовула цара Стефана Душана* — Ј. Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана коіомъ оснива монастиръ св. Архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348?*, Гласник ДСС XV (Београд 1862) 263–310.

Срећковић П., *Синан-паша* — П. Срећковић, *Синан-паша*, Београд 1865.

* Милојевић С. М., *Путопис* — М. С. Милојевић, *Путопис дела праве – старе – Србије*, Београд 1871.

Григоровичъ В. И., *Очеркъ путешествія* — В. И. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія по Европейской Турціи*, Москва 1877[2].

Флоринскій Т., *Аѳонскіе акты* — Т. Флоринскій, *Аѳонскіе акты фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ П. И. Севастьянова,* С. Петербург 1880.

Милојевић М., *Дечанске хрисовуље* — М. Милојевић, *Дечанске хрисовуље*, Гласник СУД 12 (1880) VII + 1–141.

Јагић В., *Светостефански хрисовуљ* — В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II. Милутина из Старога Сарајa изнесла на свијет Земаљска влада за Босну и Херцеговину*, Беч 1890.

Ковачевић Љ., *Светостефанска хрисовуља*	Љ. Ковачевић, *Светостефанска хрисовуља*, Споменик СКА IV, Београд 1890.
* Стојановић. Љ., *Стари српски хрисовуљи*	Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890).
Јиречек К., *Споменици српски*	К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1890).
Јагић В., *Статут Пољички*	В. Јагић, *Статут Пољички*, Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium IV, Zagreb 1890.
* Новаковић Ст., *Законик Стефана Душана*	Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349–1354*, Београд 1898, 2004.[2]
Thallóczy L. – C. Jireček, *Zwei Urkunden*	L. Thallóczy – C. Jireček, *Zwei Urkunden aus Nord Albanien*, Archiv für slavische Philologie XXI (1899) 78–99.
* Стојановић Љ., *Записи и натписи*	Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I–VI, Београд 1982–1998.
* Новаковић Ст., *Законски споменици*	Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, пос. изд. СКА, Београд 1912.
Korablev B., *Actes de Chilandar*	B. Korablev, *Actes de Chilandar*, deuxième partie, Actes Slaves publiès par B. Korablev, Византійскій Временникъ (1915) Приложеніе.
Соловјев А., *Одабрани споменици*	А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд 1926.
Павловић М., *Грачаничка повеља*	М. Павловић, *Грачаничка повеља*, Гласник СНД III–1 (1928) 105–141.

Ћоровић В., *Списи св. Саве*	В. Ћоровић, *Списи св. Саве*, пос. изд. СКА, Споменици на српском језику, књ. XVII, Београд – Ср. Карловци 1928, 159.
* Стојановић Љ., *Повеље и писма*	Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1, I–2, Београд – Сремски Карловци 1929–1934.
Грујић М. Р., *Три хиландарске повеље*	Р. М. Грујић, *Три хиландарске повеље*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, Скопско научно друштво, књ. I, Скопље 1936, 1–26.
* Радојчић Н., *Законик цара Стефана Душана*	Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, пос. изд. САНУ, Београд 1960.
* Радојчић Н., *Закон о рудницима*	Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, пос. изд. САНУ, Београд 1962.
Мошин В. – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*	В. Мошин – Л. Славева – К. Илиевска, *Грамота на крал Милутин*, Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 205–238.
Мошин В. – Л. Славева, *Грамота на крал Стефан Душан за Хиландарскиот пирг*	В. Мошин – Л. Славева, *Грамота на крал Стефан Душан за Хиландарскиот пирг од 1336–1337 година (?)*, Споменици на средновековната и поновата историја на Македонија I, Скопје 1975, 351–358.
Ивић П., и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*	П. Ивић и М. Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад 1976, 302–309.
Славева Л., *Грамота на цар Стефан Душан*	Л. Славева, *Грамота на цар Стефан Душан за манастириот св. архангели Михаил и Гаврил во Призрен од 1347–1348 година*, Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија III, Скопје 1980, 323–406.

Мишић С. – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*

С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђеловска хрисовуља*, Београд 2003.

Младеновић А. – Ј. Недељковић, *Снимци преписа Јанка Шафарика*

А. Младеновић – Ј. Недељковић, *Хрисовуља цара Стефана Душана манастиру светих арханђела Михаила и Гаврила код Призрена (снимци преписа Јанка Шафарика)*, Археографски прилози 25 (Београд 2003) 39–142.

ЛИТЕРАТУРА

Раичъ І., *История разныхъ славенскихъ народовъ*

І. Раичъ, *История разныхъ славенскихъ народовъ, найпаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ*, Въ Віеннѯ 1794.

Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*

Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Беч 1852.

Miklosich F., *Lexicon*

F. Miklosich, *Lexicon palaeslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865.

Даничић Ђ., *Рјечник*

Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I–III, Београд 1863–1864.

Новаковић Ст., *Извештај*

Ст. Новаковић, *Извештај г. Ст. Новаковића од 10 октобра 1889 о проналаску Светостефанског хрисовуља*, Споменик СКА IV (1890) III–VIII.

Jireček C., *Das Gesetzbuch*

C. Jireček, *Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan*, AfSlPh 22 (1900).

Новаковић Ст., *Византијски чинови и титуле*

Ст. Новаковић, *Византијски чинови и титуле у српским земљама XIV и XV века*, Глас СКА 78 (1908) 178–279.

Mažuranić V., *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*	V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik* I–II, Zagreb 1908–1922, 1975[2].
✱ Тарановски Т., *Историја српског права*	Т. Тарановски, *Историја српског права у немањићкој држави*, I–IV, Београд 1931–1934, 2002[2].
✱ Јиречек К., *Историја Срба* I–II	К. Јиречек, *Историја Срба* I–II, Београд 1952.
Влајинац М., *Рјечник наших старих мера*	М. Влајинац, *Рјечник наших старих мера у току векова* I–IV, пос. изд. САНУ, књ. CCCXLIX, CCCLXXII, CDXVIII, CDLXXII, Одељење друштвених наука, књ. 40, 47, 63, 74, Београд 1961, 1964, 1968, 1974.
Ћирковић С., *Херцег Стефан Вукчић Косача*	С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, пос. изд. САНУ CCCLXXVI, Одељење друштвених наука 48, Београд 1964.
✱ Благојевић М., *Планине и пашњаци*	М. Благојевић, *Планине и пашњаци у средњовековној Србији (XIII–XIV век)*, ИГ 2–3 (1966) 3–95.
Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae	*Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae* I–VII, Zagrabiae 1969–1978.
✱ Благојевић М., *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*	М. Благојевић, *Када је краљ Душан потврдио Дечанску хрисовуљу*, ИЧ XVI–XVII (1970) 79–86.
✱ Благојевић М., *Земљорадња*	М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд 1973.
✱ Михаљчић Р., *Војнички закон*	Р. Михаљчић, *Војнички закон*, Зборник Филозофског факултета XII–1, Београд 1974, 305–309 = *Сабрана дела* V, Београд 2001, 51–57.

*Благојевић М., *Закон светога Симеона и светога Саве*	М. Благојевић, *Закон светога Симеона и светога Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање. САНУ, Научни скупови 7, Председништво 1, Београд 1979, 129–166.
*Михаљчић Р., *Отроци*	Р. Михаљчић, *Отроци*, ИГ 1–2 (1986) 51–57 = Сабрана дела IV, Београд 2001, 221–229.
* Богдановић Д., *Задужбине Косова*	Д. Богдановић, *Задужбине Косова. Споменици и знамења српског народа*, Призрен – Београд 1987.
*Благојевић М., *Челници манастира Дечана*	М. Благојевић, *Челници манастира Дечана*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Научни скупови САНУ, књ. XLIX, Одељење друштвених наука 13, Београд 1989.
*Грујић Р., *Азбучник српске православне цркве*	Р. Грујић, *Азбучник српске православне цркве*, Београд 1993.
*Спремић М., *Деспот Ђурађ Бранковић*	М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.
*Ћирковић С., *Мерење и мере у средњовековној Србији*	С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 135–168.
*Благојевић М., *Државна управа*	М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997.
*Михаљчић Р., *Стари српски закон*	Р. Михаљчић, *Стари српски закон*, Историјски часопис XXXVII (Београд 1990) 21–26 = Сабрана дела V, Београд 2001, 58–64.
Енциклопедија српске историографије	*Енциклопедија српске историографије*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1997.

✱ *Лексикон српског средњег века*	*Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999.
✱Благојевић М., *Краљ Владислав*	М. Благојевић, *Краљ Владислав*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Научни скуп 15–16 новембар 2000, Београд 2003.
Благојевић М., *Соћне – основни порез*	М. Благојевић, *Соћне – основни порез средњовековне Србије*, Глас САНУ СССХС, Одељење историјских наука, књ. 11 (2001) 1–44.
Благојевић М., *Меропси и отроци*	М. Благојевић, *Меропси и отроци – баштиници и посадници у грбаљском рукопису Душановог законика*, Глас САНУ СССХСVI (2004) 21–60.

РЕГИСТАР

Аврамовић Димитрије – 26.
Ангелов Д. – 208, 216.
Андреја, ковач – 127, 177.
Арсеније, игуман – 100, 169.
Арханђелова област – 19, 123, 124, 139, 176.
Арханђелова црква – 124, 176.
Архиљевица, село са црквом – 201.
Атос – 92, 94, 211, 215.

Балдовин, кнез – 99.
Бања Лука – 214.
Бања, село – 104, 170.
Бањска, манастир – 27, 28, 112, 115, 120, 173, 175, 195, 196, 198, 200.
Барада М. – 212.
Барјактаровић Мирко – 204.
Београд – 20, 46, 47, 57, 60, 61, 63, 105–107, 132, 153, 183, 184, 186, 187, 192–194, 196, 197, 199, 201–205, 207, 208, 211, 212, 214, 215, 216, 217.
Бериславци, црква – 124, 176.
Бертрандон де ла Брокијер, путописац – 187.
Беч – 29, 210.
Бистрица, манастир – 195, 198.
Благојевић Милош – 13, 14, 47, 56, 58, 59, 60, 63, 144, 153, 158, 184, 187, 192, 194, 197–201, 204, 205, 207, 208, 212, 216, 217.
Блаце – 123, 176.
Боброва М. – 216.
Богдановић Димитрије – 73, 107, 119, 142–145, 147, 149, 150, 156, 158, 161, 172, 173, 175, 178.
Богишић Валтазар – 105, 106.
Богојево селиште – 208.
Божић Иван – 20, 184, 194, 197, 199, 216, 217.
Бојанић-Лукач Д. – 184, 194, 208.
Бојко Становић, кројач – 127, 177.
Бојко Златаревић, обућар – 127, 177.
Босна – 185, 188.
Брестовац, село – 210.
Брњашчи, црква – 131, 178.
Брсково – 42, 148, 187.
Бубало Ђорђе – 200, 216.
Будва – 188, 189.
Бујуклић Ж. – 189.

Вамбери Армин – 27, 28.
Васил Пресветичић, обућар – 127, 177.
Вараждин – 185.
Велбужд – 57, 58.
Вележ – 124, 176.
Верковић Стефан – 47, 48, 51, 52, 55, 60–63, 68.

Веселиновић Андрија – 184, 189, 194.
Владислав, краљ – 212.
Влајинац Милан – 184, 194.
Виница, насеље – 185.
Вишеград, утврђење – 185.
Воихна – 104, 170.
Врање – 99, 169.
Врбичане, село – 123, 176.
Вук Стефановић Караџић – 183, 194–196, 201, 202, 204, 207–210, 214.
Вукан, велики кнез – 188.
Вукосављевић Сретен – 211.
Вукашин, краљ – 92.

Гиљфердинг Александар – 47.
Глубочани, селиште – 209.
Глуха Вас – 42, 148.
Гнедници, село – 104, 170.
Гонша, име – 127, 177.
Горане, село – 210.
Горњи Град – 123, 176.
Горњи закут, село 210.
Грачаница, манастир – 46–48, 51, 52, 190, 192, 193, 197, 201, 212.
Грбаљска жупа – 190.
Григорович В. И. – 93, 98.
Грковић Милица – 27, 56, 57, 60–64, 67, 68, 71, 72, 152–155, 186, 194, 195, 201, 204, 215.
Грнчарево, село – 210.
Грнчаревска планина – 200.
Грујић Радослав – 14–16, 21, 22, 200.
Дабижив, ковач – 128, 177.
Далмација – 187.
Даљ В. И. – 209.
Данило II, архиепископ – 58, 185, 186, 190, 195.
Даничић Ђура – 60, 183–187, 189, 190, 193–212, 214, 216, 217.
Дворане, село – 105, 106.
Десислав Петровић, кројач – 127, 177.
Дечани, манастир – 57–61, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 185, 195, 204.
Дечани, село –210.
Диман, име – 127, 177.
Динић-Кнежевић Душанка – 192, 214.
Динић Михаило – 202, 216, 217.
Доброслав, уздар – 127, 177.
Доментијан, монах – 188, 195.
Домљан Ж. – 186.
Драгаши, браћа, обласни господари – 211.
Драгота, име – 21, 140.
Драготино место – 21, 140.
Драгутин, краљ – 189, 198.
Друга Штира, село – 210.
Дршковина, место – 45, 148.
Дубровник – 60, 132, 187–190, 195, 199, 200, 201, 208.
Дунав – 186.

Ђурађ Бранковић, деспот – 199.
Ђурко, обућар – 127, 177.

Ески сарај, султанова ризница у Истамбулу – 27, 28.

Ждребица, њива – 48, 149.
Живковић Бранислав – 47.

Загреб – 185, 186, 189, 190, 212.
Заплжане, село – 124, 176.

Затрнавије, жупа – 87, 163.
Зета – 30.

Ибар Горњи, река – 45, 148.
Иван, име – 210.
Иванко, кожар – 127, 177.
Ивановић М. – 186.
Иваново селиште – 208.
Иванић Иван – 47.
Иван Кастриот – 132.
Иваниш, хумски војвода – 202.
Ивић Павле – 27, 56, 57, 60–62, 152–155, 186, 194, 195, 201, 204, 215.
Игнатија, епископ – 55, 150.
Илијевска К. – 15, 16, 21, 22.
Исаиловић Димитрије, начелник министарства просвете – 60.
Истамбул – 27.

Јабланица, село – 128, 177.
Јагић Ватрослав – 22, 27, 29, 34, 189, 190, 208, 209, 211.
Јагнедници, место – 104, 170.
Јањ, уздар – 127, 177.
Јасински М. – 189.
Јелашница, место и река – 45.
Јиречек Константин – 132, 183, 184, 186, 188–190, 193–196, 199, 201–206.
Јоаникије, патријарх – 111, 172, 176.
Јован Оливер – 92, 93, 94.
Јован Угљеша, деспот – 92, 199, 200.
Јуришић Јосиф Гедеон – 46, 60, 62, 68, 152.

Калојањ, ковач – 127, 177.
Калогоргије, име – 22, 140.
Калуђеровић Драгомир, кројач – 127, 177.
Карано-Твртковић Павле – 60, 62, 152.
Катић Р. – 212.
Кијерези, место – 42, 147.
Кирил, мелнички митрополит – 206, 207.
Ковачевић-Којић Десанка – 205.
Ковачевић Љубомир – 14, 15, 20, 22, 28–30, 37, 194.
Ковачи, село – 210.
Константин Драгаш, обласни господар – 206.
Корабљев В. – 16, 26.
Коренита, село – 209.
Коржењовски Јозеф – 27, 28, 29.
Косово – 73, 150, 156, 158, 161, 172, 173, 186.
Коста Гоншин, обућар – 127, 177.
Кострц, жупа – 87, 163.
Котор – 186, 187, 199, 210.
Куљевић Коста, кројач – 127, 177.

Лаб – 45, 148.
Лазар, кнез – 92, 93, 94, 95.
Лалза, име – 127, 177.
Леонид, архимадрит – 93, 94.
Лесковац, село – 210.
Липљани, село – 139.
Лужане, село – 210.
Лукетић М. – 189.
Лучани, засеок – 210.

Љубиња, село – 210.

Мажуранић Владимир – 183, 184, 186, 187, 189, 190, 194, 196, 199,

201, 202, 205, 207–209, 211, 212, 216.
Мајер Антон – 186.
Мајсторије, село – 210.
Македонија – 15, 16, 208, 216.
Максимовић Љубомир – 199, 217.
Маљушат, жупан – 99, 100, 169.
Манота, име – 21, 140.
Манотино селиште – 208.
Маргетић Луjо – 216.
Марјановић-Душанић Смиља – 99.
Марковић Биљана – 203.
Маријино селиште – 208.
Матија Властар – 203, 212, 214.
Миклошич Франц, слависта – 16, 19, 26, 46–48, 51, 52, 55, 60, 62, 63, 68, 152, 183–185, 187, 189, 190, 193–197, 199, 200, 202, 203, 205, 207–209, 211, 212, 215–217.
Милешева, манастир – 13, 14.
Милојевић С. Милош – 47, 48, 52, 58, 61, 194, 200, 204.
Милопусте, село – 124, 176.
Минхен – 210, 211.
Мирковић Лазар – 186.
Мирослав, име – 124, 176.
Мирослав Стапнић, кројач – 127, 177.
Митрополија призренска – 123, 124, 176.
Михаил Шишманић, цар бугарски – 57.
Михаљчић Раде – 19, 60, 153, 183, 189, 190, 192, 193, 195, 196, 200, 207, 209–211, 214.
Мишић Синиша – 19, 93, 107, 108, 115, 116, 120, 124, 127, 128, 186, 196, 204.
Младеновић А. – 19, 93, 94, 97, 107, 115, 116, 119, 128, 131.
Млачно, село – 124, 176.
Млеци – 188.
Мљет, острво – 199, 208.
Мокране, село – 211.
Москва – 93.
Мошин Владимир – 15, 16, 21, 22.
Мргић Јелена – 194.
Муслин Никола, учитељ – 105.
Мушутишта, село – 123, 176.

Негослав, име – 104, 170.
Недељковић Јасмина – 19, 107, 115, 116, 119, 128, 131.
Немачка – 105, 106.
Ненад, име – 213.
Никита Педијасим – 199.
Никола, епископ хвостански – 80, 88, 160, 164, 195.
Николајевић Ђорђе – 60.
Никшић – 189.
Новаковић Стојан – 14–16, 19–22, 26–29, 45, 47, 48, 51, 52, 61, 73, 93, 98, 99, 108, 111, 116, 119, 120, 124, 127, 128, 131–133, 183, 186, 187, 189, 190, 192–198, 200–209, 211, 212, 215–217.
Новак Мрасоровић, властелин – 92.
Нови Сад – 47, 200, 216.
Ново Брдо – 187, 188, 214.
Нушић Бранислав – 47.

Озор, кнез – 199.
Оливер Големовић, властелин – 199.
Острогорски Георгије – 20, 207.

Павловић Миливоје – 47, 48, 51, 52, 150.
Пелопонез – 217.
Петар, челник – 133.
Петар – 132, 179.
Петровић В. – 186.
Петровић М. – 214.
Петар Прикљуковић, кројач – 127, 177.
Пећ – 185.
Пирана – 124, 176.
Плав – 30.
Повилско, село – 123, 128, 176.
Подргађе Штипа – 25.
Подгора, село – 124, 176.
Пољице, жупа – 190.
Поморје – 184, 194, 199.
Поповић С. – 186.
Породимље, двор – 57.
Прва – 127, 176.
Предраг, име – 213.
Придворци, село – 204.
Призрен, град – 14, 19, 105–107, 124, 176, 186, 192, 196.
Приштина, град – 47.
Пуџић Медо – 203.

Радуња – 132, 133, 179.
Рад, кројач – 127, 177.
Рад, уздар – 127, 177.
Радојичић Сп. Ђорђе – 105, 187.
Радојковић Б. – 216.
Радојчић Никола – 183, 187, 189, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 205, 211, 212, 214.
Радослав – 104, 170.
Радослав Ђурашиновић, отрок – 199.
Рајко, ковач – 128, 177.
Рајко, протомајстор обућар – 127, 177.
Рапча – 108, 171.
Речица, место – 21, 140.
Рим – 189.
Руђа, син пчеларев – 104, 170.

Санктпетербург – 209.
Сарајево – 192.
Света Гора – 25, 92, 94, 103, 169, 211.
Света Богородица, црква – 55, 150, 151.
Свети апостоли, црква – 45.
Свети арханђели код Призрена, манастир – 19, 92, 105, 107, 190, 192, 199, 204, 212.
Свети Георгије, црква – 22, 140.
Свети Димитрије, манастир – 93, 94, 166.
Свети Димитрије, црква – 93, 166.
Свети Ђорђе код Скопља, манастир – 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21–23, 140, 187, 198, 201, 203, 212.
Свети Никола Стошки, црква – 206.
Свети Никола у Врању, црква – 99, 100, 101, 102, 169, 186, 190, 191.
Свети Пантелејмон, манастир – 92, 94, 95, 207.
Свети Петар Коришки, манастир – 92, 96, 97, 167.
Свети Петар на Лиму, манастир – 202.
Свети Сава – 13, 14, 15, 16, 20, 46, 57, 63, 139, 186, 190, 192, 203, 207, 214.

Свети Симеон – 13, 14, 15, 16, 19, 20, 63, 108, 124, 139, 171, 176, 186, 190, 192, 207.
Свети Симеон, црква у Мушутиштима – 123, 176.
Свети Срђ – 42, 84, 148, 163.
Свети Стефан, разорена црква у Бањској – 27.
Свето Вазнесење у Штипу, црква – 206.
Седлари, село – 210.
Сењани, село – 105, 193.
Село – 108, 171.
Синан-паша – 19, 22, 106, 108, 111, 112, 115, 116, 119, 128, 131, 204.
Синдик Душан – 187.
Ситница – 45, 148.
Скадар – 188.
Скадарска област – 184, 194.
Скопље – 15, 16, 188.
Славева Лидија – 15, 16, 20–22, 107, 111, 115, 119, 128, 131.
Соловјев Александар – 14, 15, 16, 19–22, 29, 47, 48, 51, 52, 55, 61, 73, 99, 100, 103, 104, 106, 108, 111, 116, 124, 127, 128, 131, 183, 187, 189, 190, 193, 195–198, 200–205, 207, 208, 212, 215–217.
Сокол Сукијасовић, обућар – 127, 177.
Софија – 208, 216.
Сплит – 190.
Србија – 20, 30, 46, 52, 87, 143, 184, 194, 196, 206, 212, 214, 216, 217.
Средска, жупа – 87, 163.
Средска, место – 108, 171.
Срезњевски И. – 209.
Сретковић Пантелија – 19, 106, 108, 111, 112, 115, 116, 119, 120, 123, 124, 128, 131, 204.
Сремски Карловци – 46, 60, 132, 203.
Станојевић Станоје – 60.
Стефан Дечански, краљ – 27, 28, 57–59, 61–63, 99, 195, 209.
Стефан Душан, краљ и цар – 13, 14, 16, 18, 19, 25, 27, 28, 56, 57, 58, 60, 92, 93, 96–106, 115, 119, 167, 169, 183, 185–187, 189, 190, 192, 196–207, 211, 212, 215.
Стефан Лазаревић, деспот – 214.
Стефан Милутин, краљ – 13–17, 20, 21, 22–25, 27, 29, 46–48, 51, 52, 55, 92, 188, 190, 192, 193, 198, 201, 211–213, 215.
Стефан Немања, велики жупан – 13, 14, 46, 193, 202.
Стефан Немањић – 188, 202.
Стефан Урош, цар – 199, 206, 207.
Стјепан Вукчић Косача – 201, 202.
Стојановић Љубомир – 26, 93, 132, 133, 187, 200–202, 212.
Стрелари, село – 210.
Струма – 201.
Студеница, манастир – 13, 14, 19, 41, 124, 139, 146, 171, 176, 192.
Суботин-Голубовић Татјана – 19, 99, 107, 108, 115, 116, 120, 124, 127, 128, 137, 186, 196, 204.
Сухогрло, село – 16, 139.

Тадић Јорјо – 217.
Талоци Лајош – 132.
Тарановски Теодор – 189, 196, 197, 199, 202–204, 206.

Тирол Димитрије, књижевник – 60.
Тодор Лепић – 124, 176.
Тодић Бранислав – 47, 48, 51, 52.
Троицки Сергије – 214.
Трескавац, манастир – 203, 209.
Требачка планина – 200.
Тријић Владан – 216.
Трнава, заселак, 210.
Трошан, свештеник – 190.
Тулари, село – 210.
Турска – 132, 179.

Ћирковић Сима – 13, 25, 30, 92, 143, 183, 192, 197, 201, 207, 211, 216, 217.
Ћоровић Владимир – 46, 47, 203.

Угљеша, деспот – 92.
Урош I, краљ – 202.

Ферјанчић Божидар – 183.
Филиповић Миленко – 192, 214.
Флорински Тимофеј – 26, 93.

Хиландар, манастир – 15, 24–26, 92–94, 96, 98, 99, 111, 167, 172, 190, 191, 198, 199, 201, 203.
Хиландарски пирг – 18, 94, 139.
Ходинка Антал – 29.
Хранислав Епископовић, свештеник – 190.
Хранковић Доброслав, кројач – 127, 177.
Хранча – 15, 139.
Храстовица, село – 210.
Хреља – 25.
Хтетово, манастир 203.

Цариград – 29.
Церовци, село – 104, 170.
Црвенобрежани, заселак – 210.

Чабић, село – 210.
Чремошник Грегор – 187.

Шаркић Срђан – 203.
Шафарик Јанко – 19, 93, 94, 97, 106, 107, 111, 115, 116, 119, 128, 131, 185, 196, 204.
Шибеник – 188.
Шикља, село – 108, 171.
Широки брод – 42, 148.
Шпадијер Ирена – 99.
Штип – 25.
Штира, село – 210.
Штитари, село 210.
Шуица Марко – 202.
Шундрица Здравко – 208.
Шуфадај – 132, 179.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

340.15(497.11)"11/14"(093.2)
34(497.11)" 11/14"(093.2)

МИХАЉЧИЋ, Раде

Закони у старим српским исправама : правни прописи, преводи, уводни текстови и објашњења / Раде Михаљчић ; уредник Коста Чавошки . – Београд : САНУ, 2006 (Београд : Култура а. д.) . – 233 стр. : факс. ; 24 cm . – (Извори српског права / Српска академија наука и уметности, Одељење друштвених наука ; 13)

На спор. насл. стр. : Les lois dans les anciens documents Serbes . – Део текста упоредо на срп. и франц. језику . – Тираж 500 . – Важнији појмови : стр. 183–217 . – Напомене и библиографске референце уз текст . – Извори: 219–223 . – Библиографија: 223–226 . – Регистар .

ISBN 86–7025–419–0

а) Законодавство – Србија – 12–15 в – Историјска грађа б) Право – Србија – 12–15 в – Историјска грађа

COBISS.SR–ID 135324172